

Tartu Ülikool
Sotsiaal- ja haridusteaduskond
Ühiskonnateaduste instituut

**EETILISTE DILEMMADE MÄRKAMISE JA LAHENDAMISE
PRAKTIKAD PEALTNÄGIJA NÄITEL**

Bakalaureusetöö

Keili Sükijainen
Juhendaja: Halliki Harro-Loit, PhD

Tartu
2014

SISUKORD

SISUKORD	2
SISSEJUHATUS	3
1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD	6
1.1 Uuriva ajakirjanduse ülesanded ja ajakirjanike väärtusdilemmad	6
1.2 Moraalsete dilemmade tekkimise võimalused erinevates teabetöötuse etappides ..	11
2. UURIMISKÜSIMUSED	20
3. METOODIKA	21
3.1 KVALITATIIVSED SÜVAINTERVJUUD JA VALIM.....	21
4. TULEMUSED	25
4.1 PEALTNÄGIJA TOIMETUSE DILEMMARUUM	25
4.2 JUHTUMIANALÜÜSID	48
“Ärimehest liputaja”	48
“Tapjaveokid Eesti teedel”	57
“Varjupaigas toimub massiline kasside hukkamine”	64
“Tugitoolipõllumees Jaak Vackermann ja mahetoetused”	69
5. JÄRELDUSED	76
6. DISKUSSIOON	81
KOKKUVÕTE	83
SUMMARY	84
KASUTATUD KIRJANDUS	85
LISAD	87
Intervjuude kavad.....	87
Intervjuude transkriptsioonid.....	<i>Error! Bookmark not defined.</i>
2013 sügishooajal Pealtnägija eetris olnud lood.....	95

SISSEJUHATUS

“Kui sa pole kindel, mis on õige või vale. Inimesed tahaksid, et elu oleks must-valge, aga päriselus on see harva nii. Ei ole lihtsaid vastuseid ja valikuid, mis on õige või vale, vaid kokkuvõttes kõiki asjaolusid arvestades parim lahendus.”

Nii vastas bakalaureusetöös läbiviidud süvaintervjuus Pealtnägija saatejuht Mihkel Kärmas küsimusele, mida tähendab tema jaoks eetiline dilemma. Käesolev töö uuribki peamiselt, millised on asjaolusid arvestavad lahendused, milleni uurivat ajakirjandust viljelevad Pealtnägija toimetajad jõuavad, kui neil tekib moraalne konflikt.

Töö eesmärgiks on välja selgitada, milline on suure kogemusega uurivate ajakirjanike nn dilemmaruum ehk kus märkab ajakirjanik informatsioonitöötluse etappides moraalset otsustust kohti kahe võrdse väärtuse vahel, milliseid konflikte tunnetab ja kui palju mõtleb ette võimalikele tagajärgedele (Moore ja Chang 2006). Kuidas reflekteerivad ajakirjanikud oma moraalset otsustust (Borden 2007), missugused on moraalset arutluste praktikad, millal rakendatakse argumentatsiooni ja kus tehakse kollektiivne otsus – nendele küsimustele otsin uurimuses vastuseid.

Ajakirjanduse infotöötluse erinevates etappides on üks probleemidest, kuidas kaitsta üheaegselt isiku privaatsust ja samal ajal avalikustada ühiskonna jaoks olulist teavet. Eetikakoodeksi punkt 1.5 *“Ajakirjandus ei tohi oma tegevusega kellelegi tekitada põhjemamatuid kannatusi, veendumata, et avalikkusel on tõesti vaja seda informatsiooni teada.”* Televisioonis on vaja kõike toetada pildilise informatsiooniga ning seal näidatakse konkreetseid inimesi ja olukordi. Seega võib privaatsuse tagamine olla uuriva ajakirjanduse puhul televisioonis märksa keerulisem ja osutab seetõttu ajakirjanikule ka suuremaid väljakutseid.

Ettema ja Glasseril (1998) ning de Burgh (2008) määratlevad uuriva ajakirjaniku rolli eesmärgiks tuua ühiskonna tähelepanu kahjule ja ülekohtule; paljastada teavet, mis on avalikkuse huvides (võimu kuritarvitamine, korruptsioon) ja julgustada õigusreforme. Üks levinumaid uuriva ajakirjanduse definitsioone on “jahib seda, mida keegi tahab peita”. Samas tuleb selgelt vahet teha uurival- ja skandaaliajakirjandusel. Uuriva

ajakirjanduse eesmärk ei ole pelgalt “paljastada”, vaid “paljastada avalikkuse huvides” (de Burgh 2008). Uuriva ajakirjaniku jaoks on eeskätt oluline, kas teave muudab ühiskonna arusaamu mõne olulist rolli omava isiku või eeskuju võimekusest ja ülesannetest. Näiteks kui president omab armukest, siis ei ole see uuriva ajakirjaniku jaoks piisava väärtusega skandaal, kuid kui riigi raha eest käiakse koos reisil, muutub see paljastus uuriva ajakirjaniku jaoks piisavaks.

Käesolev bakalaureusetöö põhineb Eesti Televisiooni uuriva-ajakirjanduslikul telesaatel Pealtnägija, mis on olnud eetris alates 1999. aastast igal kolmapäeva õhtul. Saade on aastaid olnud Eesti telesaadete edetabeli tipus, keskmine vaatajanumber on ligi 200 000 vaatajat. Ajakirjanike meeskonda kuuluvad saatejuht ja toimetusepea Mihkel Kärmas ning ajakirjanikud Roald Johannson, Rasmus Kagge ja Piret Järvis. Ühes tunniajases saates on vähemasti kaks lugu, mis sisaldavad uurivale ajakirjandusele omaseid elemente. Seega võib öelda, et Eesti meediamaaistikul on Pealtnägija saate tegijad ühed kõige järjepidevamalt juurdlevat ajakirjandust viljelevad ajakirjanikud. Järjepidevus on antud uurimuse jaoks oluline, sest see tähendab, et ajakirjanikel on pidevalt kokkupuuteid delikaatsete teemadega ja eetilisi dilemmasid esineb töös rohkem.

Töö empiiriline materjal põhineb valdavalt Pealtnägija toimetuse liikmetega läbi viidud süvaintervjuudel. Eeltööna kasutasin varem samal teemal tehtud seminaritöö tulemusi, kus vaatasin saateid ja uurisin uuriva ajakirjaniku töös dilemmatekke kohti (Sükijainen 2013). Selgus, et erinevates informatsioonitöötamise etappides esineb neid mitmel juhul. Intervjuude eesmärgiks oli eeskätt selgitada nende dilemmade lahendamise praktikad lugude väärtuste ja printsiipide taustal ning kaardistada ajakirjanike dilemmaruum ehk kui palju nad ise märkavad moraalsete otsuste kohti oma töös.

Käesoleva töö eesmärgist lähtuvalt olen püstitanud kolm uurimisküsimust:

1. Millistes infotöötamise etappides ilmnevad uuriva ajakirjaniku jaoks võimalikud eetilise dilemma kohad?
2. Kus märkavad Pealtnägija toimetajad oma töö erinevates etappides eetilisi dilemmasid?

3. Kuidas jõuavad Pealtnägija tegijad moraalsete otsusteni ja milliseid väärtuseid peavad prioriteetseteks?

Uurimustöö esimeses ehk teoreetilises osas annan ülevaate esmalt põhilistest väärtuskonfliktidest, millega uurival ajakirjanikul tuleb oma töös kokku puutuda. Samuti on eraldi välja toodud, millistes infotöötuse etappides neid esineb. Seejärel on antud ülevaade uurimusküsimustest ja esitatud ka selgitused, millised töö osad neile vastused annavad. Uurimusküsimuste peatükile järgneb tulemuste osas, mis on jaotatud kahte kategooriasse. Esmalt esitan toimetuse dilemmaruumi arutelu, kus intervjuude põhjal on analüüsitud ajakirjanike dilemmademärkamist, tööpraktikaid, väärtushinnanguid jms. Tulemuste peatüki teises osas on esitatud juhtumite analüüsid.

Juhtumite analüüsimiseks oli vaja läbi viia intervjuud, mille eeltööna töötasin läbi Pealtnägija 2013. aasta sügishooaja saated. Nende seast on antud töö jaoks välja valitud ilmekamad näited, millest kõikides esineb erinev väärtuskonflikt. Esmalt analüüsisin välja valitud saated läbi ja töö teises osas lisasin intervjuudest juurde hangitud info. Selline analüüsiviis ilmestab eelkõige konkreetse juhtumi lahenduspraktikaid detailses analüüsis ja annab sissevaate ajakirjaniku otsustuskohtadele. Järelduste osas on tulemuste kokkuvõttes esitatud uurimusküsimuste kaupa. Töö lisades on esitatud süvaintervjuude kavad, Pealtnägija 2013. aasta sügishooajal ilmunud lood saadete kaupa ning süvaintervjuude transkriptsioonid.

1. TEOREETILISED LÄHTEKOHAD

1.1 Uuriva ajakirjanduse ülesanded ja ajakirjanike väärtusdilemmad

Professionaalse ajakirjanduse üks olulisemaid funktsioone on nn valvekoera rolli täitmine ehk võimu kuritarvitamise märkamine ja avalikustamine. Seda rolli täidab kõige enam uuriv ajakirjandus. Kuna uuriva ajakirjanduse peamine eesmärk on valvata ühiskonnas võimu kuritarvitamise üle – teisisõnu, kajastada konfliktseid teemasid, sageli süüdistada kedagi või tuua avalikkuse ette delikaatseid fakte – siis on uuriva ajakirjaniku jaoks väga oluliseks oskuseks märgata moraalsete valikute kohti ja seal leiduvaid erinevaid otsustusvõimalusi.

Eetikakoodeks, mis võtab kokku suure osa kollektiivsest kogemusest eetiliste valikute tegemisel, annab hulga käitumisjuhiseid, millest mõned on sõnastatud konkreetsete juhistena, teised aga nõuavad kaalutlemist. Näiteks punkt 3.7. *“Ajakirjanik hangib heli- ja pildiülesvõtteid ning informatsiooni avalikult. Erandid on lubatud ülekaaluka avaliku huvi olemasolul, kui materjali pole võimalik teisiti hankida.”* (Eesti ajakirjanduseetika 2014) Eetikakoodeksi punkti järgi peab ajakirjanik kaalutlema, kui suur on avalik huvi, et kasutada ebaausat võtet materjali hankimiseks. Pinge avaliku huvi ja inimese kaitsmise vahel on ajakirjanduse jaoks pidev. Abromovitchi järgi on just ebaselgus lubatu ja keelatu osas põhjuseks, miks ka professionaalid käituvad sageli ebaeetiliselt (Abromovitch 2007). Just need juhtnöörid, mis sisaldavad erandeid ja eeldavad kaalutlemist, loovad nii-öelda ebaselge areaali, kus olukord määrab otsuse võimalused.

Igapäevase uudisajakirjandusega võrreldes nõuab uuriv ajakirjandus enam tööd just informatsiooni kogumisel ja teemasse süvenemisel. Ressurss on nii ajakirjanduslik kogemus, aeg, raha, tehnilised võimalused, kuid ka moraalselt keeruliste otsuste langetamine. Kuna uuriv ajakirjandus sisaldab enamasti konflikte, siis üks ressursi nõudev tegevus ongi just moraalne kaalutlemine. Sellised teemad nagu korruptsioon, võimukasutus, avalikkusele oluliste nähtuste avalikustamine on kõik seotud konfliktidega. Viimane tekitab rutiinse uudise loomisega võrreldes suurema vajaduse märgata ja lahendada moraalseid dilemmasid.

Ettema ja Glasseri (1998) ning de Burghi (2008) kokkuvõttes klassifitseeritakse lugu uurivaks ajakirjanduseks, kui on täidetud alljärgnevad tingimused:

1. Loo sihtmärk peab olema avaliku elu tegelane ja/või persoon või grupp inimesi, kes omavad võimu (võib olla kollektiivne) ja nende kohta avaldatud informatsioon peaks olema avalikkuse huvides;
2. Lugu peab paljastama informatsiooni, mida keegi teadlikult tahab peita või mõnel muul põhjusel avalikkuse eest varjata ning mis muul viisil ei jõuaks inimesteni kui ajakirjanik ise ei leiaks initsiatiivi sellega tegelemiseks/uurimiseks;
3. Ajakirjaniku eesmärgiks peaks olema probleemi lahendamine ka vastuväidete ja eituste esinemisel;
4. Lugu peab paljastama uut informatsiooni ja/või tooma kokku informatsiooni, mis on juba avalikkuse huvisfääris;
5. Lugu peab hoiatama inimesi süsteemi vigadest ja/või tuletama meelde, kui ühiskond ei suuda küündida seatud eesmärkideni.

Ajakirjanikul tuleb väga selgelt teha vahet avalikul huvil ja avalikul uudishimul. Avalikkuse õigus saada informatsiooni võib uurivat ajakirjanikku õigustada näiteks juhul, kui tiritakse avalikkuse ette mõne inimese eraelu. Seega uurivas ajakirjanduses üheks enam pingestuse all olevaks väärtuseks ongi privaatsus. Kuigi inimestel on õigus informatsioonile, siis probleemiks kerkib, kuidas vältida põhjendamatute kannatuste tekitamist allikale. Kuigi allikal kehtib informatsiooniline enesemääratlemise õigus ehk ta ei pea jagama detaile oma eraelust, siis uurivas ajakirjanduses võivad selle üle kaaluda ajakirjaniku motiivid ehk soov paljastada tõde.

Keeruliste temade lahkamisel saabki seega oluliseks küsimus, kus peamiselt tekivad uurivas ajakirjanduses peamiselt moraalsed dilemmad. Käesolevas peatükis annan ülevaate, millistes etappides toimub uurivas ajakirjanduses lugude avaldamise protsess ja kuidas selle erinevates osades tekivad moraalse kaalutlemise kohad. Alustuseks seletan lahti universaalsed kommunikatsioonieetika väärtused (privaatsus, tõde, ausus), mis on enamasti ka eetiliste dilemmade aluseks.

“Privaatsus” on väga lai mõiste. Kõige enam tuleb privaatsuse puhul mängu avalik huvi, kas inimestel on õigus seda teada või nad on sellest huvitatud. Eelkõige ongi siinkohal oluline asjaolu, et inimesed on huvitatud paljudest asjadest, mida nad ei pea ilmtingimata teadma. Louis Hodgesi (1994) sõnul on inimesed sageli haiglaslikult uudishimulikud ja nende vajadusi ei pea rahuldama. Ajakirjanik peab olema suuteline kriitiliselt mõtlema, kas ja miks on antud informatsioon oluline.

Privaatsusust peab oskama hoida ka nendel allikatel, kes tulevad vabatahtlikult ja tahavad oma lugu rääkida. Browni (2006) järgi peab eetiline ajakirjanik valima tee, mis teeks kõige vähem haiget (*minimize harm* – toim.), ega tohi unustada, et enamikule inimestele on ajakirjandusega suhtlemine esmakordne kogemus, seega nemad elavad loo tagajärgedega ka siis, kui ajakirjanik on liikunud edasi teiste teemade juurde

Ajakirjandusega suhtlemises kogenematu inimene ei pruugi ise tajuda, millega ta riskib ja mis see kaasa toob, kui ta üleriigilises kanalis oma murest räägib. Näiteks kuidas läheb järgmisel hommikul kooli laps, kelle ema on eelmisel õhtul avalikult rääkinud, et teda vägistati? Teisest küljest tekib aga küsimus, kas on aus jätta anonüümseks süüdistaja, kui süüdistatava isik avalikustatakse? Autor lähtub enamasti siiski “kahju vähendamise” eesmärgist ega hooli, et uudisagentuurid tahaksid mõlema allika identiteeti teada, seega jäetakse süüdistaja isik anonüümseks või avalikustatakse mõlemad osapooled, nii ei jää inimeste jaoks oluline saamata ning nad ei näe selle pahatahtliku peitmist (Foreman 2010)

Aususe tagamine võib uurivas ajakirjanduses olla väga keeruline, kuna petmine ja valetamine on väga vastuolulised nn tööriistad uurivas ajakirjanduses. Need on kaks põhiväärtust, mis ajakirjanikutöös sageli konflikti sattuda võivad. Kui ajakirjanik otsib tõde, samal ajal valetades või pettes, siis tekib kaalutlemise koht, kumb väärus on ajakirjaniku jaoks olulisem. Kas olla alati aus oma tegudes ja mitte petta või kaalub vale üles selle abil saadud tõe. Ajakirjanduseetika koodeks ütleb, et ajakirjanik peab teatama vestluspartnerile, et ta on ajakirjanik, ja soovitavalt ka lisama, mille jaoks ta materjali kogub (Eesti ajakirjanduseetika koodeks 3.1). Sellest hoolimata tuleb tunnistada, et paljud uuriva ajakirjanduse lood sünnivad just läbi salajaste lindistuste, rollimängude, valekõnede ehk pettuste. Näiteks kui ajakirjanik läheb tööle

eesmärgiga paljastada ametiseisundi kuritarvitamist, siis ta mitte ainult ei valeta oma eesmärkide kohta, vaid mõtleb välja valenime, esitab valedokumente ning selle ajal jooksul saavab raha teeskluse eest (Keeble 2001:55). Kui muud ei jää üle ja tuleb lugu saada pettuse kaudu, tuleks järgida neid põhimõtteid: ära kunagi loo operatsiooni käigus sõprust kellegagi, kes ei ole kriminaalse taustaga; ära ise riku seadust; ära ohusta oma allikaid; jää olukorras tunnistajaks ja kõrvalvaatajaks, sinu ülesanne ei ole kedagi süüdi mõista; ja viimaks ära unusta, et kasutada saab ainult seda, mis on kirja pandud või salvestatud (Keeble 2001:56).

Ajakirjanikud ei tohi petmist õigustada ainult eesmärgiga rahvast informeerida, vaid esindavad neid ka oma käitumisega. Kokkuvõttes peab uuriv ajakirjanik käituma avalikkuse reeglite järgi, kuna toimetusel ei ole õigust anda ajakirjanikule erilisi volitusi olemaks uurija, sest rolli täidavad koolitatud inimesed, töötades õigusorganitest (KAPO, Politsei) (Braun 1987:82).

“Tõde” on see, mida ajakirjandus peab avaldama. Kuid selleks, et avaldada lugu tõeselt, ei tohiks ajakirjanik olla rahul pelgalt faktide esitamisega. Ajakirjaniku võib võrrelda keemikuga, kes peab tegema eksperimendi, et tõestada oma hüpoteesi. Nende kummagi eesmärgiks ei tohi olla hüpoteesi või väite tõestamine, vaid tõe leidmine (Forman 2010:188). Seega peab terve uurimisprotsessi vältel pidevalt kontrollima ja kahtlema. Lisaks peab olema suuteline tõestama oma väiteid; uudislugu, mis põhineb dokumentidel, võib väga lihtsalt läbi kukkuda, kui ajakirjanik ei suuda vaatajale tõestada dokumentide õigus.

Seega peavad uurivad ajakirjanikud avaldama lugusid, milles nad on ise kindlad, et need on tõesed. Oletused ja otsustused peavad jääma televaataja teha. See kehtib ka lugude fokuseerimisel. Loo fookus mõjutab omakorda esitatavaid küsimusi, seega ajakirjanik ei peaks rõhutama konflikti, vaid esitama küsimusi, mis pakuvad sisukaid vastuseid. Tõde tuleb rõhutada ka allikate valikus ehk nende pädevus teemas peab olema põhjendatud (Forman 2010:194)

“Informatsiooniallikad” on ajakirjanike jaoks põhilised töövahendid, kuid just nende kasutamine ja nendega suhtlemine põhjustab mitmeid otsustuskohti (need sisaldavad kõige enam ka universaalsete väärtuste vahelisi konflikte). Eriti juhtub seda uurivas

ajakirjanduses, kuna palju tegeletakse just vihjetest saadud infoga. Inimesed, kes soovivad ajakirjanikele, mida rääkida võib jaotada järgmiselt (Harro 1996):

- a) Inimesed, kes tahavad avalikkuse tähelepanu oma isikule;
- b) inimesed, kes tahavad informatsiooni müüa;
- c) need, kes tahavad uudist või neile teadaolevat fakti ajakirjanikule teatada või oma arvamust avaldada;
- d) need, kes tahavad oma levitatud infot saada massilevisse (PR-inimesed).

Lisaks jagunevad informatsiooniallikad omakorda kogenematuteks ja kogenuteks. Kogenematud infoallikad on intervjuerimisega harjumata inimesed, väheharitud inimesed, lapsed ning noorukid. Kogenematud inimesed võivad sattuda ajakirjanduse huvisfääri oma sooviga (jagada salajast infot) või soovimatult (õnnetuse tunnistaja, kuriteo ohver). Ajakirjanik peab meeles pidama ajakirjanduse suurt võimu, mis võib põhjustada palju head, aga teha ka palju haiget. Kogenematute allikatega suheldes peetakse põhiprintsiibiks, et informatsiooniallikas peab teadma, et teda kuulab ajakirjanik ja et kõik, mis ta räägib, kuulub avaldamisele. Laste ja noorukitega on asi aga veelgi keerulisem, sest neid võib suunavate küsimustega panna vastama nii nagu vaja ja nende arvamus võib sõltuda hetkemeelolust. Lisaks ei suuda lapsed ja noorukid alati ette kujutada ajakirjanikuga kõnelemise tagajärgi.

Kogenud allikate puhul tuleb mängu ajakirjaniku enda professionaalsus: kas ja kuivõrd saab ta aru, kui keegi on teda oma hääletoruna kasutanud. Enamasti on sellisteks inimesteks pressiesindajad, kes tahavad ajakirjanike abil endale soodsat informatsiooni levitada. Samas võivad kogenud allikatena esineda ka inimesed, kes tahavad teadlikult näiteks kättemaksu eesmärgil mõnda inimest või ettevõtet laimata. Kogenenud allikad on ka avaliku elu tegelased, kes oskavad ajakirjanikega suhelda. Avaliku elu tegelased on “inimesed, kes vabatahtlikult sekkuvad avalikku diskussiooni, eesmärgiga mõjutada selle tulemust” (Harro 1996). Seega on avalikkuse huvi nende kohta infot teada saada suurem, põhiprobleemiks on aga piiri tajumine ehk millal on tegemist avalikkusele vajaliku infoga ja kuna pelgalt uudishimuga. Näiteks on kaalutlemise koht olukorras, kui ajakirjanik teab, et peaminister omab armukest, aga see ei mõjuta tema töökohustusi. Kui relevantne on ministri eraelu probleemide avalikustamine ja mis võivad olla tagajärjed, kas lugu toob liialt kahjustusi oma ametikohustusi hästi täitvale poliitikule.

1.2 Moraalsete dilemmade tekkimise võimalused erinevates teabetöötluste etappides.

Eesti ajakirjanduse eetikakoodeksis peegeldub, et erinevad moraalsed valikud võivad tekkida ajakirjandusliku informatsioonitöötluste erinevates etappides. Näiteks võib ajakirjanik informatsiooni hankimiseks kasutada ebaausaid võtteid, kuid see ei tähenda, et ta selliselt kogu materjali ka avaldab. Samuti võib ta olla kogunud materjali täiesti korrektselt, kuid loole pannakse pealkiri, mis petab lugejat. Selleks, et saada aru, millal uuriva ajakirjaniku jaoks tekivad kõige olulisemad ja/või keerulisemad moraalsed valikud ja kuidas (kellega aru pidades) ta oma valikuid teeb, alustan oma analüüsi sellega, et jagan ajakirjandusliku informatsioonitöötluste etappideks ja toon välja uuriva ajakirjanduse funktsioonidest lähtuvalt eripärad.

Tänapäeva võrguühiskonnas taandub avalikkuse usaldus just reporterite personaalsetele valikutele süsteemi sees ehk ajakirjanik vastutab enda otsuse, mitte teiste reaktsioonide eest. Kuigi ajakirjanikele kehtib üks eetikakoodeks ning igas toimetuses on oma tavad ja normid, siis sõltuvad paljud lood lõpuks siiski konkreetsest autorist, sest tema teha on loo struktuur, allikate tsiteerimine, allikatega suhestumine ja huvikonfliktide valimine (Westbrook 1994). Seetõttu olen uurimisküsimustes keskendunud just ajakirjanike personaalsetele valikute ja otsustuspraktikate välja selgitamisele.

Ajakirjanduslikus teabetöötlustes võib eristada kolme etappi: teema (uudis)väärtustamine ja informatsiooni kogumine ning selekteerimine, mille käigus täpsustub ka loo vaatenurk; informatsiooni kirjutamine, toimetamine žanrile ja vastava formaadi stiilinõuetele vastavaks ning publitseerimine; ilmumisejärgne interaktsioon (kommentaaris, vastulaused, arupärimised jms). Mõistmaks, kuidas ja millised dilemmad erinevates etappides uurival ajakirjanikul võivad "Pealtnägija" puhul tekkida, jagan loo protsessi omakorda alaosadeks; sellise jaotuse paikapidavust saan hiljem kontrollida intervjuude käigus.

1. Eeltöö

- Teema uudisväärtuse hindamine (jätkub kuni avaldamiseni)

- Uurimine
 - Töö allikatega ja materjali kogumine
 - Vaatenurga täpsustus
 - Audiovisuaalse materjali salvestamine
- 2. Avaldamine
 - Kirjutamine (vastavalt žanri- ja stiilinõuetele) või montaaž
 - Toimetamine
- 3. Avaldamisjärgne mõju
 - Kaitse, kommentaarid, lugude edasiarendused
 - Mõju

1. Eeltöö ja materjali kogumine

Teema leidmine

Uudiste diskursuse uurija Teun A van Dijk järgi algab teema leidmine sündmuste “tõlgendamisest” uudisväärtuslikuks ja uudise žanri “vormitud” materjaliks (A van Dijk 1988). Uuriva ajakirjanduse tuumaks on kindlasti uurimistöö, mis on mitmete omaduste poolest väga sarnane tavapärase taustauuringuga ajakirjanduses, kuid hõlmab endas enam detaile ja tõendeid.

Allikaid saab uurivas ajakirjanduses jagada kahte suuremasse kategooriasse. Esiteks vihjed, mis jagunevad omakorda vilepuhujateks ehk allikateks, kes koputavad, aga oma identiteeti ei avalda, ja avalikkuse ette tulnud vihjeandjateks ehk inimesteks, kes on nõus avameelselt oma kogemusest rääkima. Teine suurem kategooria on allikad, mille/kelle abil on võimalik juba tõendada. Siia alla kuuluvad erinevad dokumendid ja protokollid, samuti inimesed, kes on sündmuse tunnistajad.

Uurivate ajakirjanike jaoks on olulisel kohal nn salajased vihjajad ehk *whistleblowers*. Terminit “*whistleblowers*” on väga raske eesti keelde tõlkida. Oleks vale väita, et tegemist on lihtsalt allikaga, sest tavaline allikas on äärmisel juhul seotud looga või omab mingeid tutvusi; samuti ei ole tegemist salajase allikaga, kuna isiku identiteet on reporterile teada. “*Vilepuhuj*” on alati keegi seestpoolt, näiteks skandaalse ettevõtte töötaja või parteis tegutsev poliitik. Selliste allikate puhul on allikakaitse

kõige olulisem; loos esinevad nad alati salajaste allikatena ning ajakirjanikul on õigus neid ka kohtule mitte välja anda.

Maailmapraktikast on kõige skandaalsem ja tuntum “*vilepuhuja*” ilmselt Watergate’i skandaali peategelane nn Deep Throat, kelle tõttu Ameerika Ühendriikide president Richard Nixon oma ametist tagasi astus. Washington Posti ajakirjaniku hoidsid tema nime saladuses üle 30 aasta ja alles pärast mehe surma selgus, et tegemist oli FBI kõrge juhi W. Mark Feltiga (de Burgh 2008).

Süüdistuse esitanud usaldusväärseks näiv tunnistaja vajab samasugust põhjalikku tõendite läbivaatamist nagu väidetav kurjategija (de Burgh 2008). Seega on kõige olulisem fakte kontrollida ja “kaevata” end üha sügavamale info sisse ning leida tõde. Kui allikas soovib anonüümsust, tekib kohe küsimus, kas lubada allikale varajatust ja hiljem avastada, et tema jagatud informatsiooni ei olegi tõene. Samuti tuleb mõelda, milline on “lekitaja” motiiv: kas näiteks inimene lähtub isiklikust kättemaksust või moraalsest kohusetundest.

Kirjalikest allikatest on olulisel kohal erinevat tüüpi dokumendid ja nende sobivus tõendiks. Tõsiste juurdluste käigus on uurivate ajakirjanike jaoks oluline leida pigem midagi enam kui materjale, mis on niigi kõigile avalikult kättesaadavad. Enamus uuringuid, mis on seotud riigi ja valitsusorganitega, johtuvad dokumentatsiooni analüüsist. Kuna tegemist on ametlike materjalidega, siis on need sageli kaitstud ja pole mõeldud avalikuks levitamiseks. Teisalt võib hoolikas valitsuse finantsandemete uurimine paljastada altkäemaksu, korruptsiooni või muu õigusrikkumise (de Burgh 2008).

Selliste dokumentide puhul ei õnnestu aga ajakirjanikel alati ise neile ligi pääseda. Sageli saadakse neid kolmandatelt isikutel, kes omakorda ei pruugi olla saanud neid ausal teel. Seda ilmestab hästi hüpoteetiline dialoog ajakirjanduseetikat uuriva Michale Josephsoni ja ajakirjaniku vahel.

Josephson: “Mida teeksid, kui keegi on varastanud väga väärtuslikud dokumendid linnapealt ja annab need teie toimetusele?”

Ajakirjanik: “Ma eeldaks öelda, et meie toimetus n-ö omastas need dokumendid.”

Josephson: “See tähendab, et te ei tea varastamise definitsiooni.” (Forman 2010).

Sellisel puhkudel tuleb ajakirjanikul otsustada, kas dokumendis olev info on avalikkuse jaoks nii oluline osa tõest, et see kaalub üle varastamise/ebamoraalse teo. Samuti tuleb kahtluse alla seada dokumendid andnud isiku motiivid.

Mõneti lihtsamad allikad on tänapäeval laialt levinud andmebaasid. Hugo de Burghi (2008) kasutab mõistet *computer-assisted reporting (CAR)*. Üldiselt tähendab see, et ajakirjanikel on tänapäeval kasutada suured andmebaasid, kus uudisvoog pidevalt täieneb ning info on kergesti kättesaadav. Üha enam on avalikult ligipääsetav suur hulk andmeid ning infot, mida varem näha ei saanud. USAs on antud süsteem väga levinud, avalikkuse ette on jõudnud olulise tähtsusega lood lennunduse turvalisusest, rahva tervisest, liiklusõnnetustest ja keskkonnast. See tehnika on olnud väga vastuoluline just vanemate ajakirjanike silmis ja riikides, kus trükiajakirjandus ja ringhääling on jäänud alla uutele tehnoloogilistele muudatustele, näiteks Suurbritannias. Siiski on andmebaaside kasutamine jätkuvalt laienev, kuna föderaalne infovabaduse seadus suureneb.

Ka töö allikatega on materjali kogumine. Informatsiooni töötlemisprotsessi paralleelsed toimingud. Browni (2006) sõnul ei tohiks ajakirjanik kunagi unustada, et ka uudismaterjali kogumine võib põhjustada kahju või ebamugavust, seega tuleb tundlikele teemade eriti taktitundeliselt läheneda. Materjali saamise meetmed ei ole uurivas ajakirjanduses alati kõige ausamad, mistõttu võivad tekitada ajakirjanikule moraalseid otsustuse kohti. Järgnevalt esitan kokkuvõtte enam kasutusel olevatest ebaausatest viisidest materjali saamisest, mis on levinud just uurivate ajakirjanike seas.

* Salajane lindistamine: kuigi antud meetod on vastuoluline mitmetes USA osariikides ja enamikus Euroopa riikides, on salajane lindistamine siiski üks oluline võtmetõend ebaausates ja ohtlikes juhtumites. Nii nagu igasugust privaatsuse rikkumist ja allikale valetamist võib ka salajast lindistamist õigustada ainult juhul, kui see on otseselt seotud avaliku huviga ja pole mingeid muid võimalusi tõendite saamiseks või millegi tõestamiseks (de Burgh 2008). Richard Keeble (2001) soovib mõelda, kas nn mitteametlik intervjuu (*off the record* – toim.) oleks parem variant kui petmine. Allikas saaks jagada spetsiifilist infot, mis laiendaks ajakirjaniku teadmisi probleemist, kuid ei ole nii oluline eraldi tsiteerimiseks.

* Salajane kehastamine: meetod, kui ajakirjanik kehastub kellekski teiseks ja sulandub salaja olukorda, lindistades samal ajal kõike, mida ta kuuleb ja kogeb. Petmine on olnud efektiivne ja auhindu võitev uuriva ajakirjanduse tööriist juba üle 100 aasta, alates sellest, kui Nellie Bly avastas maskeerituna töötades korrupsiooni valitsusasutustes. Teisalt on see olnud üks peamisi põhjuseid, miks üldine usaldamatus ajakirjanike vastu üha tõuseb (Elliot, D & Culver, C. 1992). Selle meetodi suurimaks esindajaks peetakse saksa ajakirjanikku Günter Wallraffi, kes oskuslikult maskeerus nii joodikuks, trammitöötajaks kui ka ärimeheks. Wallraffi meetodit iseloomustatakse rootsikeelse sõnaga “*wallraffa*”, mis tähendab kuritegevuse paljastamist seestpoolt, võttes asjaosalise kuju. Kuigi paljud kõmuajakirjanikud kasutavad seesugust meetodit omakasuks ära, jääb see siiski üheks ainsaks viisiks, kuidas ajakirjanik saab paljastada kõige sügavamaid õiguserikkumisi just seestpoolt (de Burgh 2008).

*Nõelamine (*the sting*): on tavaliselt salajane operatsioon, avastamaks õiguserikkumisi, kus ajakirjanik ise on osaline näiteks mõnes “äritehingus”, kus on võimalus kuritegu paljastada. See erineb tavalistest salajastest operatsioonidest, kuna ajakirjanik ise on osaline kuritegevuslikus käitumises. Ajakirjanik võib luua näiteks valefirma, lootes, et see kutsub kurjategijaid tegudele. Seda kasutatakse vaid äärmistel juhtudel, kui mingit muud võimalust enam ei ole, et õigusrikkumist paljastada. “Nõelamis”-operatsioonid vajavad väga palju eeltööd, hoolikat läbimängu, dokumentatsiooni ning on sageli väga kulukad (de Burgh 2008).

* Ukselävel ootamine (*doorstepping*): on meetod, kui ajakirjanik ootab mõne raskesti kättesaadava inimese uksele või tema maja ümbruses, et teda siis õigel hetkel tabada ja kommentaari saada. Tavaliselt kasutatakse seda rikaste ja mõjukate inimeste puhul, kes ei soovi meedias väga sõna võtta ja on raskesti kättesaadavad. See võib olla ainus meetod, kui on vaja inimese kinnitust mõnele väitele, mis on kogu loo võtmeks. Seda tehnikat on sageli rakendatud sõjaväelugudes, kus sõduritel on keelatud ajakirjanikega rääkida, kuid siiski proovib ajakirjanik mingitki kinnitust saada. Jällegi on antud meetod levinud just kõmuajakirjanike seas, kes seda agressiivselt ära kasutavad, tungides inimese koju teda ahistama (de Burgh 2008).

2. Avaldamine, otsuse langetamine

Lugu avaldades langetab toimetuse mitmeid olulisi otsuseid: mida avaldatakse ja kuidas avaldatakse, kellele jäädakse lojaalseks, milliseid otsused langetatakse väärtuste konfliktis osas, kas lähtuda rangelt reeglitest või tuleb mõelda ka ühe või teise printsiibi valimise võimalikele tagajärgedele. Alljärgnevalt esitan kaks põhilist suunda, mille alusel otsuseid langetatakse.

1. Reeglipõhine mõtlemine ehk tuntud ka kui lihtsalt kohustuspõhine mõtlemine. Sellisel juhul on asi väga lihtne: inimesel on kohustus teha õiget asja, ei arvestata mingeid vabandusi ega erandeid, ei muretseta tagajärgede pärast. Seda lihtsustab saksa filosoof Immanuel Kant, kelle järgi peaks inimene käituma nii nagu ta seaks eesmärgi ja eeskuju teistele järgimiseks ja kui kõik nii mõtleksid ning käituksid, oleks maailm parem koht. Inimesed peavad järgima reegleid “sest nad on head, mitte sellepärast, et nad kardavad tagajärgi”.

Reeglipõhise mõtlemise tugevus peitub selle lihtsuses: kui me järgime reegleid, oleme eetilised; neid rikkudes oleme ebaetilised. Sel juhul ei pea otsuse langetaja kaaluma erinevate käitumisprintsiipide vahel. Reeglipõhise teooria järgmise nõrkuseks on kindlasti jäikus. Inimene, kes seisab silmitsi kahe või enama võrdse eetilise väärtuse ees (eetiline dilemma), ei suuda otsustada. Ajakirjanik, kes lähtuks oma otsustel täielikult eetikast, ei tsiteeriks kunagi anonüümset allikat, sest allika identiteet on tõde ja ajakirjanik tunneb moraalset kohustust avaldada tõde (Foreman 2010).

2. Tagajärje-eetika (teleoloogiline eetika) on laiem – moraalifilosoofia (praktilise kasu saamine kõigest), teleoloogia (õpetus, mille järgi kõik areneb ettemääratud eesmärgi kohaselt) ja ka tagajärjepõhisus (*Consequentialism* – toim.). Teleoloogilise eetika järgi saab otsuse langetaja kaaluda erinevaid väärtusi lähtuvalt nende tagajärgedest. Samas ka reeglipõhise moraalifilosoofia keskmes on kaalutlemine, nt printsiip “ole aus”, aga mis tähendab “aus”. Teleoloogilise eetika järgi tuleb lähtuda sellest, kui paljudele inimestele toob antud käitumine hiljem kasu. Tagajärjepõhise-eetika alusepanijateks loetakse Briti filosoofe Jeremy Benthami ja John Stuart Milli.

Viimase järgi peavad inimesed valima sellise lahenduse, mis teeb head võimalikult paljudele kaaslastele.

Tagajärjepõhine-eetika nõuab arutelu, keda aidatakse ja kes kannatab otsusest ning kui suurel määral. Kasuks räägibki eelkõige selle valikuvabadus ehk inimese võimalus ise valida konkureerivate väärtuste vahel. Tagajärjepõhisust järgiv ajakirjanik ei tee tahtlikult ülekohut ühelegi konkreetsele inimesele, kahju tegemist õigustatakse vaid nii palju, kui on vaja, et saada lugu perspektiivi. Just vabaduses peitub ka suurim nõrkus, sest vahel on võimatu lõpptulemust ette näha ning inimesed õigustavad liiga suurel määral oma valestikäitumist (Foreman 2010).

Resti moraalse otsustuse skeem

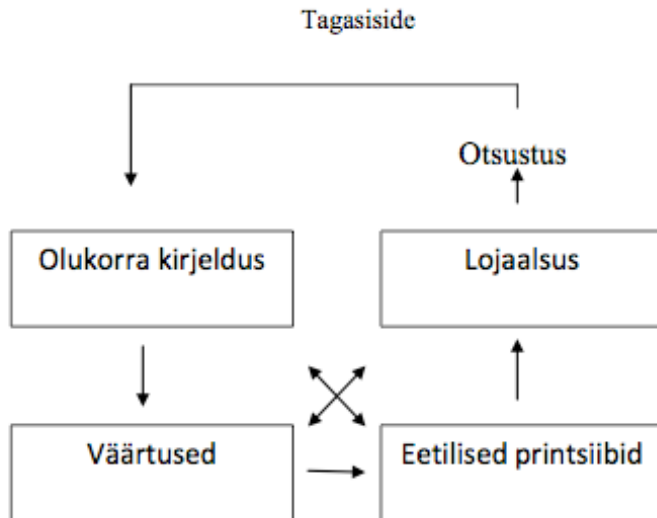
Moraalsete valikute langetamine on protsess, mille analüüsimiseks on hea vaadata James Resti (1994) loodud skeemi, mis jagab eetilise käitumise nelja etappi.

- Moraalne tundlikkus (teadlikkus konfliktist ja võimalikest valikutest);
- Moraalne hinnang (võime arutleda ja näha erinevaid osapooli);
- Motivatsioon seada hierarhiasse mingeid väärtusi;
- Iseloomukindlus (julgus lähtuda otsustamisel oma väärtustest, kui keeruline see ka ei oleks).

Potteri kast

Moraalse valiku langetamisel tuleb arvestada ka ajakirjaniku lojaalsusvalikuid, väärtuseid, eetilisi printsiipe. Selle analüüsiks tuleks vaadata Ralph Potteri loodud nn Potteri kasti (vt joonis 1) (Smith 2008). Selle järgi peaksid eetilised otsused läbima neli etappi.

1. Probleemi empiiriline defineerimine ehk olukorra faktid ja muud asjaolud.
2. Väärtused, mis mõjutavad otsuse tegemist. Ajakirjaniku jaoks on väärtused ühelt poolt uudisväärtused, aga samas ka eetilised väärtused. Tekib küsimus, kas allikas räägib ikkagi tõtt või kas valetamine on sellisel puhul õigustatud.
3. Printsiibid ehk erinevad väärtustest tuletatud vaatenurgad.
4. Ajakirjaniku rollis on enamasti mängus mitu erinevat lojaalsust: kas ollakse lojaalne oma ametile, tööandajale, kannatanule või iseendale.

Joonis 1

Allikas: Smith (2008). Ethics in Journalism: lk 32

3. Järelokaja

Uuriva ajakirjanduse ja nn skandaaliajakirjanduse vahel on õhuke piir, kuid see on siiski olemas. Nagu eelnevalt mainitud, siis uuriv ajakirjandus lähtub nn valvekoera rollist ehk peamiseks eesmärgiks ei ole saada mõnda ministrit oma ametist tagasi astuma või kurjategijat vangi panna, vaid pigem juhtida tähelepanu suurema mõjuga probleemidele. Kuna uurivad ajakirjanikud tegelevad enamasti siiski konfliktsete lugudega, kus üks osapool on ohver ja teine süüdistatav, on oluline ka allikate ning materjalide kaitse. Kohtuniku silmis on ajakirjanikul kui inimesel moraalne kohustus tunnustada süüdlase vastu, teisalt on ajakirjaniku eesmärk avaldada lugusid inimestele, mitte mõista kohut või olla politseinik (Foreman 2010).

Avalikustamise tagajärjed

Sageli hinnatakse ajakirjanduse mõjuna mingit konkreetset lahendust, mis on ühele poolele kahjulik. Juurdlev ajakirjandus klassikalises mõttes ei taotle oma tulemusel eelkõige lühiajalist mõju (ministri ametikohalt tagasiastumine), vaid suurt muutust süsteemis. Tulemus peaks olema võimalikult suur kasu võimalikult suurele hulgale inimestele. Näiteks seadusemuudatus, mis on tingitud mõne konfliktse loo avaldamise tagajärjest, kui see muudatus toob lõppkokkuvõttes kasu nii inimestele kui ka riigile.

Seega tuleb uurival ajakirjanikul lugu avaldades mõelda tagajärgedele ehk mida lugu ühiskonnas muudab. Tuleb kaaluda, kas loo avaldamisel on suurem väärtus ühe

indiviidi hukkamõistmine või on konkreetne pahategija osa suuremast probleemist. Boda ja Szabô (2011) sõnul puudub enamikul inimestel otsene kogemus kuritegevusega, seega nende jaoks on meedia ainus infoallikas, mis määrab ära, mida pidada õigusvastaseks ja ebamoraalseks. Kui meedia pakub ebatäpset või väärastunud pilti kohtusüsteemist, võib see selgelt mõjutada avalikkuse usku õigussüsteemi.

Kui lugu on ilmunud, siis tuleb kaitsta nii loo osalisi ehk allikaid kui ka materjale (dokumendid, lindistused, salvestused), mis on uurimise käigus kasutusel olnud. Allikakaitse on moraalne otsustuskoht, kus ajakirjanikul tuleb oma lugu avaldades teha valik: kas lubada anonüümsust ja kaitset, teadmata, kui väärtuslik antav informatsioon on. Samas tuleb silmas pidada, et mõni vihjaja ehk "*vilepuhuja*" võib olla võtmeks kogu loo lahendamisel.

Ajakirjanike jaoks on kohustus informeerida oma salajasi allikaid nende õigustest ja võimalikest ohtudest, kui nad on otsustanud avaldada olulist või isiklikku informatsiooni. Lisaks aitavad ajakirjanikud oma allikaid kaitsta, andes neile soovitusi, kuidas turvaliselt vahetada näiteks e-maile, nad ei räägi telefonidega, vaid saavad kokku, kohtumispaidad on eemal rahvarohketest paikadest jms. Kui tegemist on väga skandaalse ja konfliktse looga, millesse on segatud näiteks palju valitsusasutusi, siis isegi ei salvestata allika nime ühelegi potentsiaalsele tehnikavahendile, kust seda hiljem võiks taastada, kopeerida või kätte saada (de Burgh 2008).

2. UURIMISKÜSIMUSED

Bakalaureusetöö eesmärgiks on kaardistada Pealtnägija toimetuse liikmete dilemmaruum ehk kuidas määratakse ja jõutakse eetilisel keerulistes lugudes moraalsete otsusteni. Selle saavutamiseks olen jaganud töö kolme osasse ja püstitanud eesmärgist lähtuvalt uurimisküsimused:

1. Millistes infotötluse etappides ilmnevad uuriva ajakirjaniku jaoks võimalikud eetilise dilemma kohad?
2. Kus märkavad Pealtnägija toimetajad oma töö erinevates etappides eetilisi dilemmasid?
3. Kuidas jõuavad Pealtnägija tegijad moraalsete otsusteni ja milliseid väärtuseid peavad prioriteetseteks?

Esimesele uurimusküsimusele on vastused saadud varasemalt samal teemal tehtud seminaritöös (Sükijainen 2013), kus selgusid võimalikud dilemmakohad uuriva ajakirjaniku töös. Esimese uurimusküsimuse vastus on eeskätt teoreetiline, saadud tulemused loovad pinnase minna edasi empiirilise materjaliga, milleks on süvaintervjuud toimetuse liikmetega.

Kui on välja selgitatud kohad, kus tekivad dilemmad, saab Pealtnägija meeskonna näitel analüüsida ajakirjanike võimet neid dilemmasid erinevates infotötluse etappides märgata. Seda osa käsitlen peamiselt empiirilise materjali esimeses osas ehk dilemmaruumi tulemustes, kus ajakirjanikud ise selgitavad oma arusaamasid.

Ajakirjaniku arutluskäik moraalsete otsuste jõudmiseni ja prioriteetsete väärtuste väljaselgitamiseni peegeldavad empiirilise materjali teises osas välja toodud näidiskaasused, kus ajakirjanikud selgitavad oma otsuste tagamaid ja arutlevad lahenduskäigu üle konkreetsete lugude baasil.

3. METOODIKA

3.1 KVALITATIIVSED SÜVAINTERVJUUD JA VALIM

Bakalaureusetöös kasutasin kaheetapilist meetodit. Esmalt viisin läbi tekstianalüüsi, et selgitada välja, millised moraalsed dilemmad võivad tekkida uurival ajakirjanikul erinevates teabetöötamise etappides. Seejärel viisin läbi süvaintervjuud Pealnägija toimetajatega, et uurida nende moraalsete otsuste tagamaid ja arutluskäiku. Meetodi peatüki jagasin allaosadeks:

1. Eeltöö ehk juhtumite põhise valimi koostamine (konflikti sisaldavate lugude väljaselgitamine);
2. Juhtumite põhiselt Resti moraalse arutluste etappide ja Potteri kasti alusel neis lugudes sisalduvate väärtuskonfliktide ja lojaalsusvalikute analüüs ning telesaadete nn lähilugemine;
3. Süvaintervjuude planeerimine ja läbiviimine

Esimeses osas ehk valimi määratlemises lähtusin bakalaureusetöös paljuski aasta varem tehtud seminaritöö tulemustest (Sükijainen 2013), mille empiirilises osas vaatasin läbi Pealnägija 2012. aasta (jaanuari-mai) saated ja märkisin detailselt üles kohad, kus võivad tekkida ajakirjaniku jaoks eetilised dilemmad. Tööst selgus, et peaaegselt igas loos, kus on konflikt, leidub mitmeid kohti, kus on ajakirjanikul vaja moraalseid otsuseid langetada. Analüüsi tegemiseks kasutasin lähilugemismeetodit (*close-reading*), mis tähendab kiht-kihi haaval lugemist, et jõuda loo tegeliku tuumani (Boyes 2013). Sellise meetodi puhul tuleb vaadelda nii teksti esitlusviisi, kuid televisiooni puhul kindlasti ka pilti ja heli. Antud analüüsi eesmärk oli saate tekstide baasil märgata võimalikke moraalseid konflikte.

Märkamise objektiks on antud juhul kumma väärtuse pool on konkreetsetes saate lõigus ajakirjaniku poolt kallutatud (nt ründavad küsimused). Neid kõiki saab paremini märgata just lähilugemisega. Näiteks kui Roald Johannson esitles mahepõllunduse toetuste loos ühte süüdistavat allikat sõnadega: “Teie kohta on öeldud, et olete erakordselt lobeda jutuga mees, kelle peale kõik naisinspektorid põllumajandusametis sulavad, need, kes toetusi jagavad.”; või kui Mihkel Kärmas tapjaveokitest rääkivas loos mainis, et informatsiooniallikas tahab jääda anonüümseks, kuid siiski näidati teda

tavatult palju selja tagant, eraldi lähivõtted olid hallist peast ja abielusõrmusest (kaastöötajate jaoks kindlasti äratuntav).

Kuigi lähilugemine on inspireeritud diskursusest, siis antud meetod uurib lisaks ideoloogilisi eeldusi, mis on peidetud sõnade, piltide, helide taha. Fürsichi (2009) sõnul võimaldab kriitiline tekstianalüüs uurijal tajuda mitte ainult loo varjatud tähendust, vaid ka kaudseid mustreid, eeldusi ja tekstist väljajäänut. Ajakirjandusel on suur võim määrata, mida peetakse inimese teadvuses objektiivseks, tõseks ja normaalseks (deBurgh 2008). Seega on oluline analüüsida "meedia edastatud reaalsust", mis on midagi enam kui lihtsalt mõne uudise valesimõistmine või tõlgendamine; see tähendab konkreetseid peidetuid sõnumeid, mida vaatajale tahetakse näidata, kuid mitte öelda.

Bakalaureusetöös otsustasin valimit uuendada ja analüüsisin 2013. aasta sügishooaega (september – detsember). Sel korral valisin saadetes olnud 54 loost (*Lisa 3 – Pealtnägija 2013. aasta sügishooaja saated*) välja konflikti sisaldavad kaasused ja analüüsisin neid seminaritöös (Sükijainen 2013) kasutatud analüüsipunktidest, milleks olid:

- Sündmuste võimalik tõlgendamine mitmest vaatepunktist ehk võimalus jälgida, kes räägib ja kelle positsioonist (politseinik võib kirjeldada varga tegevust või rääkida oma tegevusest);
- Allikate ja nende esitatud info motivatsioon. Loos esitatud osapooled tuli identifitseerida, lähtudes küsimustest, kas ja kui mõjukate isikute, organisatsioonide või süsteemiga on tegemist. Kaudselt annab see märku, millise "mahuga" on uurival ajakirjanikul vaja uurimustöös arvestada, kui oluline on tõendamine, kui oluline ja mõjukas on lugu avalikkuse jaoks;
- Millistel juhtudel on osa infot varjatud. Selles osas vaatasin täpsemalt, kui suur on üldistusaste ja/või konkreetsus mingi info osas, kui palju jäi varju/ebaselgeks, kui konkreetse ja identifitseeritud isikuga on tegemist ning seda, millistest aspektidest võinuks veel rääkida.
- Lugude selgus, täpsus, asjakohasus, ulatus ja tähtsus. Vaatluse all olid küsimused, kas tegemist on süsteemikriitika või mõne isiku kurva looga. Keerulisus (salajane filmimine).

- Tasakaalustatus lugedes. Siinkohal olid olulised küsimused, millised faktid on esitletud ja mida eiratud, millistel juhtudel esinevad vastuolud ja ebakõlad, ning miks ja kuidas on neid lahendada proovitud.
- Kriitika ja süüdistamine ehk olukord, kus on selgelt soositud ühte osapoolt loos.
- Visuaalsus ehk kui palju on näidatud pildimaterjali, mis ei ole otseselt loo puhul vajalik, vaid lihtsalt tugevdab emotsionaalset mõjukust.
- Loo mõjukus ehk järelkaja; sealjuures kas on informatsiooni selle kohta, mis konkreetse loo tagajärjel ühiskonnas toimus (mõni jätku-uudis, seadusemuudatus, kontroll)

Kuna uurimustöö eesmärgiks on välja selgitada Pealtnägija toimetajate moraalsete otsuste tagamaad, võtsin lisaks lähilugemisele kasutusele ka süvaintervjuu meetodi, kuna see võimaldab rohkem delikaatset informatsiooni hankida (Wimmeri ja Dominicki, Reinardy 2010 kaudu). Eetika ja konfliktide lahendamine nõuab põhjalikku kuulamist, kui ajakirjanik jagab oma kogemusi tundlikel teemadel ning annab sissevaate endas toimunud dilemmast. Süvaintervjuul on võimalus esitada kuulamis põhiseid küsimusi (Nielsen 2007). Näiteks juba eelnevalt mainitud mahetoetuste kaasuse puhul esitasin süvaintervjuus Roald Johannsonile küsimuse: “Miks esitlesid allikat sellisel viisil oma loos, oli see tahtlik vaataja hoiaku kujundamine või olid sa juba ise valinud poole?”

Süvaintervjuud jagasin lähtuvalt püstitatud uurimusküsimustest kahte osasse. Dilemmaruumi kaardistamiseks on esimene süvaintervjuu osa, kus ajakirjanikud põhjendasid, mis on eetilise dilemma ja millest nad oma töös lähtuvad, milliseid keerukaid olukordi nad enda töös märkavad ja millest nende lahendamisel lähtuvad. Dilemmaruumi arutluskäigu ilmestamiseks on ka empiirika peatükis eraldi välja toodud Pealtnägija toimetuse dilemmaruum.

Arutluskäigu selgitamiseks võtsin kasutusele ka näidiskaasused, kus esmalt on lugu analüüsitud lähtuvalt eeltoodud punktidele ja hiljem tulemused intervjuuga kombineeritud. Lisaks vajab siinkohal selgitamist, millised lood valimisse pääsesid. Antud töö jaoks tehtud valiku näol on tegemist selektiivse valimiga (Masso 2012), mille puhul valitakse uuritav materjal välja vastavalt põhjendatud tunnustele, mis on

uurimuse-eelselt paika pandud. Kuigi kõik analüüsitud lood ei ole klassikalised näited juurdleva ajakirjanduse konfliktidest (võimu kuritarvitamine, korruptsiooni paljastamine), siis antud töös valiti lõppvalimisse just need, mis sisaldasid kõige enam erinevaid moraalse otsustuse kohti. Samuti kuulusid valimisse need lood, kus oli näha kõige suuremaid konflikte kahe konkureeriva väärtuse vahel. Lisaks pöörati tähelepanu sellele, et näidiskaasused ilmestaksid erinevate väärtuste vahelisi dilemmasid.

Näidiskaasusteks valisin Mihkel Kärmasel 2. oktoobril tehtud loo rekajuhtidest ja sellest, kuidas Eesti teedel liiguvad n-ö tapjaveokid. Kärmasel loos on allika näol tegemist vilepuhujaga ning laiemalt kritiseeritakse võimu, moraalseks dilemma on allika sooviga arvestamise (lojaalsus allikale) ja tõe (lojaalsus avalikkusele) vastuolu. Rasmus Kagge intervjuu analüüsiks sai valitud Pealtnägija hooaja avasaates, 4. septembril eetris olnud lugu ärimehest liputajast, kelle tabamiseks kasutati varjatud kaamerat. Selle loo puhul oli ühelt poolt näha suuri dilemmasid ausas tegutsemises, aga teisest küljest ka ohukohti privaatsuses ehk allikakaitstes ja põhjendamatute kannatuste vältimises. Dilemmaks oli tõe/tõde teatamine avalikkusele versus isiku privaatsus ja allika sooviga arvestamine.

Roald Johannsoni looks valisin 25. septembril tehtud loo tugitoolipõllumeestest, (täpsemalt Jaak Vackermannist) ja probleemidest mahetoetuste ümber. Tegemist oli ajakirjaniku jaoks kurioosse looga, kuna põllumees alustas pärast esimest saadet näljastreiki ning sellele järgnes lisalugu. Kuigi selles loos oli dilemmakohti mitmeid, siis neist suurimaks oli tõe (kontrollitud faktid) versus kiirus (tagajärjed mehele). Pealtnägija naistoimetaja Piret Järvis on sel hooajal teinud lugusid valdavalt pehmetel teemadel, kuid neist kõige konfliktsem oli 27. novembril tehtud lugu Tallinna Loomade Hoiupaigas toimuva kasside massilise hukkamise kohta, kus oli selgelt ühe inimese ülekaalukas süüdistamine. Teema läks saate järel laiemale diskussioonile ning sai palju kõlapinda. Järvisel loo suurimaks dilemmaks oli isiklik seotus versus avalik huvi (lojaalsus avalikkusele ja meediaorganisatsiooni ees VS lojaalsus loo osaliste suhtes.)

4. TULEMUSED

4.1 PEALTNÄGIJA TOIMETUSE DILEMMARUUM

Dilemmaruumi mõte on näidata valikute paljusust, millega ajakirjanikud oma igapäevatoos kokku puutuvad. Selle abil saab näidata, kui suur on ajakirjaniku võimalike moraalsete konfliktide märkamisvõimekus. Kirjeldamaks võimalike eetiliste konfliktide valikuid, palusin süvaintervjuu alguses ajakirjanikel selgitada, mida nad mõistavad sõnapaari “eetiline dilemma” all. See võimaldab aimu saada, kuid palju nad on sel teemal haritud või millisena seda mõistavad.

Eetilise dilemma kui mõiste sõnastamine tuli toimetuse kogenenumatel ajakirjanikel Mihkel Kärmasel ja Rasmus Kaggel lihtsamini, kuigi rõhutati erinevaid asju. Kärmas kirjeldas üldiselt otsuste keerukust ja rõhutas valikute paljusust erinevates teabetööluse etappides. Tema enda sõnul i ole eetilises dilemmas lahendust, millega oleks kõik rahul.

Mihkel Kärmas: “Kui sa pole kindel, mis on õige või vale. Inimesed tahaksid, et elu oleks must-valge, aga päriselus on see harva nii. Ei ole lihtsaid vastuseid ja valikuid, mis on õige või vale, vaid kokkuvõttes kõiki asjaolusid arvestades parim lahendus. See on tihti väga keeruline võrrand väga paljude muutujatega.”

Rasmus Kagge jaoks oli dilemma eeskätt tagajärgede kaalumine. Tema eesmärgiks on põhjustada võimalikult vähe kannatusi, aga mitte ainult loos esinenud informatsiooniallikale, vaid ta teadvustab endale ka isiku ümber olevaid inimesi. Seega tunneb Kagge iseenda vastutust konkreetse subjekti ees.

Rasmus Kagge – “Moraalset vastutust mõelda 9 korda läbi kõik need detailid, iga sõna, mida ma selliste lugude puhul kasutan. Just selleks, et ma näen, et ma võin sisuliselt ühe hetkega ära hävitada ühe inimese elu. Ja mitte lihtsalt ühe inimese elu, vaid selle inimese ümber on tõenäoliselt ka perekond, väikesed lapsed, ka selle haige inimese perekond. See on see koht, mis mind mõtlema paneb ja millest ma lähtun.”

Piret Järvis ja Roald Johannson vajasisid suunamist, kuid oskasid näidete põhjal selgitada, et tegemist on võrdsete väärtuste vahelise konfliktiga. Suunamise vajaduse põhjusena töid nad välja asjaolu, et n-ö mõistete ja teooriatega ei tegeleta praktilises ajakirjanduses pidevalt. Erinevalt Kärmasest ei esitanud Järvis küsimust, millistest teemadest võib rääkida vaid kas üldse peaks tegema. Samuti tõi Järvis välja ühiskonna nõrgemad liikmed, kelle puhul ajakirjanik kaalutleb, kelle huve ta kaitseb (allikas) ja kelle omi teenib (avalikkus).

Piret Järvis – “On ju jah teemasid, mida kohe kindlasti on ju kokku lepitud, et ei tasu käsitleda, samamoodi ka.. nojah sel juhul muidugi dilemmat ei tekigi. / ... / No ma mõtlen enesetappude puhul ja lastega seotud teemad, mille puhul peab olema väga ettevaatlik. Kas neid saab kasutada, käsitleda. Üldse sellised ühiskonna nõrgemad liikmed, neid puudutav võiks tekitada seda dilemmat eksole.”

Roald Johannson tõi omakorda välja isikliku kaalutluse ehk tema jaoks on eetiline dilemma eelkõige allikast lähtuv. Unikaalne väärtus on tema jaoks tõde: kui palju saab usaldada informatsiooni ning mis olukorda võib see hiljem panna ajakirjaniku enda, kui avaldatu osutub valeks. Johannsoni jaoks tekivad esimesed dilemmad juba eeltöö faasis, kui ta seab kahtluse alla allika motiivid, usaldusväarsuse ja jutu adekvaatsuse.

Roald Johannson – “Lühidalt öeldes on see, kui inimene räägib mulle mingi loo ja mulle tundub, et see inimene ei pruugi olla vb kõige adekvaatsem. Mitte siis nagu täiesti hull, aga noh vbl on tal mingi kiiks kallal, aga teisipidi see jutt, mida ta räägib tundub adekvaatne, siis dilemma tekibki sealt, et kas ma kasutan n-ö psüühiliselt mitte kõige adekvaatsema inimese juttu või teda tunnistajana, et teha lugu.”

Kuna mõiste seletamise küsimuse peale vajasisid kaks toimetuse liiget lisatäpsustusi, siis palusin neil tuua näiteid enda jaoks keerulisest olukorrast, kus nad arvavad, et võiks olla eetiliselt keerulise otsuse langetamise vajadus. Mihkel Kärmas toodud näide ilmestab tema utilitaristlikku mõtlemist teontoloogilisest aspektist ehk kaalutleb eelkõige, kas tema otsus lugu hetkel ära jätta tooks kaasa rohkem kasu või kahju. Kärmas jääb lojaalseks eelkõige oma organisatsioonile (antud juhul toimetusele) ning tahab minimiseerida nende võimalikku kuritarvitamist.

MK – “Eetiline dilemma on see, et meid on hoiatatud, et arvestades praegust keerulist olukorda, kus Vene propaganda haarab igast võimalusest väänata kellegi sõnu ja kisada selle üle, kuidas venelastele tehakse ülekohut väikestes valgetes fašistlikes riikides, siis on oht, et meid kuritarvitatakse selles loos selles võtmes.”

Kagge puhul domineerib tagajärjeetika, kus ajakirjanik igas oma sammus mõtleb ette. Näitena kasutas Kagge erinevaid lasteteemasid (meediakogenematud), kus on seotud anonüümsus ja identiteet ning samamoodi allikale lojaalne olemine. Oma töösse suhtub ta eeskätt inimlikul tasandil ning mõtleb esmajoones läbi need punktid, mis võivad kahjustada seotud inimesi. Kagge tajub meediaruumi suurust ja ohtlikkust meediakogenematutele inimestele ning väärtustab inimeste privaatsust.

RK – “Lasteteemadega näiteks, kus minu vale samm võib paljastada mõne lapse nime. Minu vale samm võib paljastada mõne, ütleme nii, minu vale samm võib paljastada mõne vägistatud lapse nime. Minu vale samm võib paljastada mõne, ma ei tea narkodiilerist lapse näo eksju. Minu vale samm või mõtlematu vale tegu võib paljastada mingisuguse lapskurjategijate või kurjategijate lapsohvrite mingisugused isikuandmed, mis sisuliselt mulle ei põhjusta midagi, minu elu jätkub samamoodi ma usun, peale selle, et mu vastu esitatakse kaebus; aga nende inimeste elu tõenäoliselt võib muutuda praktiliselt igaveseks.”

Piret Järwise jaoks oli eetiline dilemma eeskätt valetamine või eetiliselt valesti käitumine, näiteks kellegi teesklemine. Ajakirjanik teab, et seda ei tohi teha, kuid asjaolude tõttu oli vajalik, ta lähtub reeglieetikast ehk teha võib seda, mida reeglid lubavad. Järwise sõnul on tema eesmärgiks kaitsta inimestest, seega mitte kunagi ei lähe eetrisse lugu nii, et inimene alles kodus telekat vaadates näeb, mis temaga tehtud on. Dilemma on Järwise jaoks kahe universaalse väärtuse vaheline konflikt, näiteks ausus ja petmine. Järvis defineerib enda jaoks dilemma konkreetsete reeglite põhjal, erinevalt Kärmasest, kes räägib üldiselt.

PJ – “See, kui me tegime seda netipervertide asja. Samas seal Mihkel isegi kui ta helistas sellel perverdile, siis ta ütles ikkagi, et meie oleme Pealnägija toimetusest ja võtsime teid n-ö vahele, kas saaksite kommenteerida. Aa no jah tegelt.. Mina vist ise ikka seal vahepeal helistasin ja teesklesin kedagi teist. Ilmselt see on see eetiline dilemma siis.”

Roald Johannsoni teine näide eetilise dilemmast on samuti seotud just allikate kasutamisega. Seekord arvestab Kagge just tagajärjeetikaga ja peab oluliseks kahju minimeerimist allikale ehk kas meediakogenematu inimene siiski teab, millega ta riskib. Ajakirjanik hoolib antud juhul pigem inimestest. Lisaks mainib Kagge ühiskonna norme, mis võivad takistada sõnavabadust ehk kõik jututeemad ei ole avalikkuses adekvaatsed. Kagge jaoks tuleb eetilise dilemma puhul arvestada ka kultuuriruumis olevaid väärtusi ning ajakirjaniku jaoks on oluline inimest selle eest hoida.

RJ- “Kui inimene räägib sulle lugu ja sa saad aru, et võib-olla sellel inimesel, kui ta nüüd avalikult sellest räägib, võivad tekkida pärast saadet teatud probleemid onju. Vb saab kinga töölt või naabrid hakkavad mõnitama, kui ta mis iganes teemal räägib, seksuaalsest orientatsioonist või mis iganes eksle. Sellisel puhul mul ei olegi mingit head retsepti, mida välja pakkuda, aga üldjuhul ma üritan inimesele selgitada, mida see tema n-ö avalik esinemine talle pärast saadet tähendada võib.”

Küsimusele, millest lähtud, kui loos tekib eetiline konflikt, olid vastused valdavalt “kõhtunde alusel”, kuid seda põhjendasid kõik vastanud hiljem, et see tunne on ajakirjanikul välja kujunenud aastatepikkuse töö abil. Kärmas suhtub eetikakoodeksisse kui seadusse, mis on üks levinumaid vigasid. Kuna ajakirjanduseetika koodeks sisaldab omakorda otsustuskohti, siis ei annagi see konkreetseid juhiseid ega reegleid. Kärmas ei lähtu oma töös ettekirjutatud seadustest ja vajadusel väldib neid ning seetõttu ei konsulteerigi ka juristidega, kes üldjuhul keelaksid mitmeid asju teha. Kärmas seab enda väitel tõe teadasaamise ettepoole aususest ja reeglitepõhisest käitumisest.

MK – “Konkreetselt eeskirjasid ei pea konsulteerima. Probleemkohad, mis võivad tekkida, on ammusest kohast teada. Kui on vaja, siis me konsulteerime juristidega, kas me saame midagi teha või öelda. Enamasti nad ütlevad, et ei saa, seetõttu me püüame nendega mitte konsulteerida. Probleemsed kohad on üldjuhul teada, kust võib tulla jama. Siis me arutame, kuidas seda vältida.”

Eetilist käitumist ei põhjenda ajakirjanikud reeglite ja eeskirjadega, millest lähtutakse; näiteks enda otsuste tagamaid põhjendas Kagge inimlikult hea käitumisega. Samas nüansid, millest Kagge räägib, on eetikakoodeksis kirjas ja aluseks ajakirjaniku eetilisele käitumisele (näiteks laste kasutamine allikana, objektiivsuse säilitamine).

Kagge on enda sõnul õppinud läbi oma professionaalse kogemuse ning iga inimene tänavalt ei oskaks samu valikuid langetada. Eetikakoodeks ei ole Kagge hinnangul piibel, vaid pigem kommuunikokkulepe. Kagge teeb igapäevaselt dilemmasid sisaldavaid otsuseid ja tal on aastatega kujunenud välja teadmus. Tema väitel ei saa emapiimaga kaasa lahendusi olukorrale, kuidas anonüümset allikat varjata nii palju, et teda ära ei tuntaks (kui lihtsalt udutamisest ei piisa vaid tuleb kasutada näitlejat), et kaitsta perekonda.

RK – “Õige ajakirjanik ei lähtu sellest, mida ütleb eetikakoodeks, õige ajakirjanik lähtub sellest, mida on talle emapiimaga kaasa antud. Emapiimaga antakse kaasa, ma usun, vähemasti normaalsetes peredes või lastetoaga antakse kaasa: taktitunnet, empaatiavõimet, oskust arvestada teiste inimestega, oskust mõelda ette 3-4 sammu, mitte tulistada puusalt ja kui sa kõiki neid nüansse täidad ja kõiki neid normaalse inimese käitumisnorme täidad, siis sul ei ole vaja seda eetikakoodeksit isegi mitte lugeda.”

Järvisel puhul domineerib jällegi reeglietika. Ta toob esile uudisväärtuse ja õpikute näited, ta usaldab oma meeskonda ja arvab, et nemad lähtuvad oma töös eetikast, kuid moraalsete otsuste puhul ei ole õigeid ja valesid valikuid, mida konkreetne raamat ette annaks. Eetika on Järvisel jaoks delikaatne valdkond.

PJ – “Me nii rumalad ei ole, et oma tööd tehes ei jälgiks neid eetikaregelid. /.../ Natuke ikka, aga Mihkel on üks õpik või aabits. Ma arvan, et tema sees on see eetika peatükk eksju, tema sees on mingi.. kuidas hinnata uudisväärtust näiteks.”

Ka Johannsoni puhul domineerib kogemustepagas. Ta lähtub oma otsustes tööga saadud kogemustest. Johannson viitab eksimisele, mis tähendab, et ta on oma teadmuse ja kogemused saanud tänu varasemalt valesti käitutud juhtumitele, millest nüüd on õpitatud.

RJ – “Selline õiglustunne on mul sees olemas. Nagu ma ütlesin ka, et intuiitiivselt eks ma saan aru, et mis asi on õige ja mis vale, keegi pole eksimatu, loomulikult ma ei ütle, et ma oma elus olen kõik õigesti teinud ja alati kõik, et kellegile pole haiget teinud, aga eks ma saan aru, kogemustest lähtuvalt, et mis on õige ja mis on vale. Ei ma ei lappa seda eetikakoodeksit nii.”

Igapäevase- ja uuriva ajakirjanduse erinevused

Lisaks dilemmade mõistmisele palusin uuritavatel selgitada ka juurdleva ja igapäevase ajakirjanduse vahet. Kuna kolm toimetuse liiget on töötanud ka igapäevases ajakirjanduses (Kagge, Kärmas, Johannson), siis pidasid nad suurimaks erinevuseks ajalist faktorit. Neil on rohkem aega ja võimalust süveneda detailidesse: kui televisioonis on uudislugu ligikaudu kaks minutit pikk, siis Pealtnägija lood on keskmiselt 15 minutit. Kagge puhul tuli esile ka “neljanda võimu” teadvustamine ning klassikalise uuriva ajakirjanduse eesmärk, milleks on jahtida seda, mida keegi peita üritab.

RK – “Igapäevane ajakirjandus on eelkõige ma arvan see, mida me näeme online meedias. Online meedias on kiire meedia voog. /... / eelmise päeva produktist nüüd arendatud versiooni eksju. See on üks uuriva ajakirjanduse nägemus, aga teine on ju see, et miks teda vaja on. Vaja on teda sellepärast, et ütleme, et ühiskonnas on väga palju erinevaid mädapaiseid, konnasilmu, soolatüükaid, mis lihtsalt vajavad meedia kui neljanda võimu esindajate tähelepanu ja sekkumist ja päevavalgele toomist.”

Teised vastanud tõid samuti välja olulise kategooria uurivate ajakirjanike jaoks ehk dokumentide mahukus: ajakirjanik suhtleb rohkemate inimestega ning võib ühte lugu teha mitu kuud. Samuti tõi Johannson välja, et igapäevauudistes on vead levinumad, sest kõiki fakte ei ole võimalik viimaste detailideni kontrollida, kuid uuriva loo puhul on see esmatähtis. Johannson teadvustab oma lugude hilisemat mõjukust ega saa seada ohtu oma usaldusväarsust näiteks faktiveaga.

RJ – “Ma ei oska vastata, sest mina ei ole ajakirjandust kunagi õppinud. / ... / minu jaoks on uurivam see, et lihtne on see, et ühe loo süüübimisse läheb kauem aega kui Aktuaalse kaamera pooleteist minuti loo tegemisse. Sa valmistad lugu ette nädala, teine kord kuu ja suhtled rohkemate inimestega ja süübid rohkematesse tõenditesse. Iga su sõna, minu jaoks on oluline, et iga mu sõna, iga mu lause oleks ikkagi faktiliselt kontrollitud, et ma ei ütleks välja mingit lauset milles ma päris kindel ei ole.”

Kärmase sõnul ei tohi teha põhimõttelist vahet uurival ja tavalisel ajakirjandusel. Tema jaoks on suurim erinevus vaid aeg, muud professionieetikast tulenevad

kohustused (mitme osapoolega suhtlemine, objektiivsus, ausus) on mõlemal juhul olemas. Kärmase kui ajakirjaniku detailsus ja tööprofessionaalsus on esmatahtis.

MK – “Mina olen suhteliselt selle vastu, et teha väga selget vahet uurival ja tavalisel ajakirjandusel./ ... / Uuriv ajakirjandus on lihtsalt hea ajakirjandus, et sa püüad rääkida võimalikult igakülgset asjaosalistega. Me ei tee midagi põhimõtteliselt eriliselt teistmoodi või nutikamalt. Meie luksus on see, et me saame asjadega natuke kauem tegeleda.”

Põhjustes, miks ajakirjanikul tekib töös eetilisi konflikte, oli Pealtnägija toimetus ühel arvamusel: kuna uuriv ajakirjandus tegutsebki peamiselt probleemsete lugudega, siis alati on üks pool süüdistatav ja teine süüdistaja. Toimetuse kolm liiget tõid eelkõige viiteid ajakirjaniku põhilistele funktsioonidele, kus oli märgata seoseid uuriva ajakirjandusega. Kagge sõnastas, et eetilised dilemmad ongi juurdleva ajakirjanduse osa, kuna valdavalt tegeletakse n-ö valguskartvate lugudega. Vastajate jaoks on uuriv ajakirjanik tavalise ajakirjaniku kõrgem aste.

RK – “Aga see on ju, et mida parem ajakirjanik, seda põnevamad teemad, seda sensitiivsemad teemad, mida uurivamad lood, seda samamoodi valguskartvamad, eetilised, sellised nagu vastasseisud”.

Võimaliku eetilise konflikti ja valiku märkamine

Kärmas märkab enda hinnangul dilemmasid juba töö algfaasis, kui arutleb toimetusse sokutatud dokumentide üle. Sellest näitest selgub, et dilemma koht on ajakirjaniku jaoks ka olemas juba enne loo tegemist ehk materjali saades. Kui dokumendid on toimetusse toodud (*vihjab Siim Kallase peaministri kohalt tagasiastumise loole Eesti Päevalehes, kus väideti, et need leiti liftist*) ja ajakirjanik ei tea, mida on tehtud nende saamiseks, isegi juhul, kui sisu on avaldamist väärt, siis võib-olla oli nende saamisviis ebaaus. Siin näeb Kärmas konflikti aususega ja kahtleb allika motiivides, kas need on kõige õigemad olnud. Ajakirjanik oskab Kärmase hinnangul kaalutleda ja tunnetab ära, kui teda üritatakse ära kasutada. Kärmase sõnul domineerib tema puhul kaalutlusi tehes avalik huvi: ta oleks nõus kasutama ebaausal viisil saadud dokumente, sest nende sisu on väärtuslikum.

MK – “Filosoofiliselt sa valid alati halbade vahel, sest kõik lood on kellelegi otseselt või kaudselt kasulikud. / ... / Kui sa oled olukorras, et sa näed, et on selle materjali toonud huvitatud osapool ja selle avaldamine teeb kellelegi tõenäoliselt

kasu. Samas on olemas avalik huvi. Siim Kallase puhul oli tegemist peaministri kandidaadiga, kelle minevikus oli kahtlane peatükk. Sellisel juhul ei ole muud, kui tuleb appi võtta hea ajakirjanduse reeglid ja tuleb võimaluse piires materjali kontrollida ja anda kõigile osapooltele, eriti süüdistatavale osapoolele sõna. /... / Kui hakkame mõtlema teisipidi, et materjal on kellelegi kasulik ja me jätame ta avalikustamata, siis öeldakse, et tee põrgusse on sillutatud heade kavatsustega. Siis see tähendab, et toimetused avaldavad tõtt valikuliselt.”

Toimetuses on välja kujunenud sensitiivsed teemad, mille puhul ajakirjanikud märkavad kergemini eetiliste dilemmade tekkimist. Neid proovivad ajakirjanikud teadlikumalt vältida, kuna on kokku puutunud võimalike konfliktidega, mis kaasnevad. Sellised teemad on seotud eelkõige meediakogenematute isikutega, näiteks lastega. Nende puhul on oluliseks eeskätt tagajärjepõhiste kannatuste üle kaalutlemine; näiteks kui laps on langenud ohvriks, siis kuidas vältida, et ta suudaks oma tavapärase eluga edasi minna järgmisel hommikul. Samas võib lapsi mõjutada ka nende kogenematus ja kergus, seega ei ole nad piisavalt adekvaatsed tunnistajad. Isikute eraelulised probleemid on samuti need, kus ajakirjanikul võib olla raskusi objektiivsuse säilitamisega, kuna allikad ise võivad esitada valeinfot (muuta oma infot, et see jätaks nemad loos kannatajaks). Kuigi laste kasutamist ajakirjanduseetika siiski reguleerib, põhjendavad ajakirjanikud seda kogemustega, mis on neid õpetanud.

MK – “Elu õpetanud, et igasugused peretülid, eriti kus on vahel lapsed, neist üldjuhul tasub ajakirjanduslikust käsitlemisest hoiduda. Tavaliselt on kolmandal osapoolel võimatu õigust adekvaatselt mõista või sekkuda pereellu.”

RK – “Kõige vastikumad lood on siinpuhul näiteks peretülid, kaklused laste pärast. Kus mõlemad pooled on valmis nahast välja pugema, et last endale saada, muuhulgas ka valetama. Nüüd ongi see sinu oma küsimus, et mis sa siis teed. Ema võib sulle rääkida pisarsilmis, kuidas mees on ikka tõeline siga eksju ja sa istud ja kuulad ja mõtled, et tõuseks püsti ja läheks annaks sellele mehele lõuga ja siis järsku saad mehega kokku ja vaatad, jeerum jeerum tõeline gentleman, kes räägib absoluutselt teist juttu

Teemadest millest jääks lugu täielikult tegemata, sest ajakirjanik peaks ohverdama oma isiklikud tõekspidamised või juhul, kui teema on liiga tundlik talle personaalselt,

oli toimetus eriarvamustel. Kärmas sõnastab ajakirjaniku professioni põhitõe ehk olla objektiivne kõrvavaataja. Tema puhul ei mängi isiklik seotus rolli töö tegemisel, ta oskab end distantseeruda. Kõige suurem väärtus on tema hinnangul olla lojaalne avalikkusele ja piisavalt suur huvi kaalub üle ajakirjaniku isiklikud arvamused, hinnangud.

MK – “Olen vastastikku istunud Eesti kõige kuulsama seksuaalsadistiga ja perverside ja muude imelikkudega. See, mis ma neist isiklikult arvan, ei loe./... / Põhimõtteliselt ei ole ükski lugu välistatud, kui on piisavalt suur avalik huvi. / ... / eriti konfliktlugudes, on ajakirjanik traumapunkti arst või advokaat. Kui ma lähen iseendast välja, sellest pole kellelegi kasu ja ma ei suuda neid adekvaatselt aidata. Tuleb säilitada kliiniline professionaalsus mingil määral.”

Kagge puhul domineerib taaskord personaalsus allikatega ja inimeste kannatused. Tema emotsionaalsus tuleb välja süütute inimeste puhul, kes ise ei ole oma kannatustes süüdi, haigusjuhtumid vms. Isikute kannatuste ja haiguste massimeediasse toomine on delikaatne valdkond, kuid ajakirjanikuna suudab ta oma ametis olla piisavalt tugev ega jätaks neid lugusid vajadusel siiski tegemata.

RK – “Süütult kannatanud mingisuguse haigusekäes kannatavate, vigastuste tõttu invaliidistunud lastega. Mulle lähevad need lihtsalt nii hinge. Ma olen valmis neid lugusid tegema, aga mul on lihtsalt ebamugav. Ma kardan, et ma puhken nutma neid lugusid tehes. Lihtsalt niivõrd valus on. Aga sellist kui sa küsid, et noh seal allilmas on migni narkoäri vms, ma nüüd jätan tegemata, sest ma kardan, loll on see, kes ei karda.”

Järvisel puhul tuli selle dilemma puuhl selgesti välja tema erinevus meeskonnakaaslastest. Kuna ta on ise olnud avaliku elu tegelane, kelle vastu tuntakse huvi tavapärasest rohkem, on ta olnud allika seisukohas ja oskab end panna teisele poole piiri. Inimese privaatsus on Järvisel puhul domineeriv väärtus, mida ta kaitseb. Õigus eraelule ja au säilitamisele. Ta on kannatanud meedia tõttu, sest avalik huvi on pöördunud avalikuks uudishimuks. See kammitseb teda ka töös, kuna inimestele ebameeldivad küsimused ja konfliktid lood jätaks ta pigem tegemata. Olles Pealnägija toimetuse liige, on Järvis pidanud ohverdama oma tõekspidamisi (uurida inimestele nende privaatse elu kohta, paljastada nende kuritegusid).

PJ – “No ma mõtlen enesetappude puhul ja lastega seotud teemad, mille puhul peab olema väga ettevaatlik./ ... / Ma ei ole ilmselt luuüdini välja ajakirjaniku loomuga, sellesmõttes kuna ma ise olen olnud sellel teisel pool eksju seda piiri, kus minu vastu tuntakse huvi ja ma tean kui häiriv on see kui õudsalt isiklikuks minnakse /... / kui see huvi on põhjendatud, siis loomulikult ma küsin selle küsimuse. Nagu meelega kellegile turja ei karga, aga kui see fakt nõuab päevavalgele tulemist, siis lihtsalt peab seda küsima, see ongi mõistuse järgi, aga ei pruugi alati südametunnistusega kooskõlas olla.”

Johannson kaldus ka pigem pehmemate teemade poole, kuid mainis, et tema jaoks on oluline allika adekvaatsus ja ausus ajakirjanikuga suheldes. Seega ausus on tema jaoks primaarne väärtus. See küsimus tõi esile ajakirjanike professionaalsuse ja motivatsiooni oma tööd teha. Nii Järvisel kui Johannsonil on isiklik dilemma ajakirjaniku ameti osas, Järvisel konflikt on põhjustatud isiklikest kogemustest ajakirjanikega, aga Johannson kaldub rohkem meelelahutuse suunas ega tunne end mugavalt inimeste eraeludes surkides. Samas räägib ta endale vastu, sest teeb oma tööd siiski hingega, kuid sisemine tahe oleks teha midagi muud.

RJ – “Nii ei tule ühtegi kaasust meelde, kus see lugu on seda väärt, inimesed on nõus rääkima ja siis kuidagi mulle minu isikliku dilemmaga või mul tekib dilemma, et siis ma ei tee seda lugu. Nii mul ei tule meelde. Neid kus inimesi on alt hüpanud või meelt muutnud, neid tuleb ikka ette. / ... / Võib-olla ma räägin natuke endale vastu, aga mul on kohusetunne suur ja kui ma teen Pealtnägijat, siis ma tahan teha seda 100% ja südamega. Seetõttu et see jutt, et ma ei tunne end ajakirjanikuna ja mind häirib, kui ma räägin inimestega nende probleemidest.”

Avalik huvi

Kriteeriumidest, millest oma töös lähtutakse, on vaieldamatult kõige olulisemaks avalik huvi. Samuti on oluline see, et isegi kui räägitakse ühest konkreetsest juhtumist, siis see ei ole teema, kui juhtumit ei saa laiendada suuremale probleemile ühiskonnas. Kindlasti on oluline ka mõlemalt poolelt kommentaari saamine, et tagada loo objektiivsus ja tasakaalustatus. Selles dilemmas domineerivad kõigi vastanute vahel uuriva ajakirjanduse võtmesõnad ehk avaliku huvi diskursus, mitte uudishimu. Kärmas toob ära ka Pealtnägija meeskonna kaalutlemise kohad, kuna saatele kehtivad avalik-õigusliku ringhäälingu reeglid.

MK - “Me peame iga loo puhul olema võimelised, eriti avalik-õiguslikus ringhäälingus, näitama ära, et milles seisneb selle loo avalik huvi. Selles loos ei pea olema vaid avalik uudishimu vaid ka avalik huvi. /... /Lea Liitma rinnavähist rääkimine. /.. / kuidas ta ühiskonda teenib. /... / Avalik huvi moment oli profülaktiline, et kutsuda üles naisi minema kontrolli. Selles loos me ka mainisime, et Eesti on Euroopa viimane riik rinnavähi avastamises.”

Avaliku huviga põhjendavad vastajad ära oma otsused eetiliselt keerukate lugude puhul. Ühe inimese haiguse avalikkuse ette toomine ei oleks piisavalt kaalukas kui sellele ei leidu laiemat kõlapinda. Nii Lea Liitmaa lugu vähist kui tuntud avaliku elu tegelase liputamisuutum ei oleks leidnud saates kajastust, kui probleemi ei saaks laiendada. Ajakirjanikud väldivad enda sõnul teadlikult ühe isiku häbipostilöömist; mitte ainult ei püüta oma otsust avalikusse huviga põhjendada, vaid see ongi peamine eesmärk.

RK – “Selle liputaja loo idee oli rääkida probleemist, mis võib tabada absoluutselt igat meest meie seast ja probleemist, mis on tabanud keskea kriisi või stressi üle elanud korralikke pereisasid, normaalseid inimesi nii nagu seda konkreetset inimest, nii nagu seda konkreetset ärimeest. Ja anda just läbi selle konkreetse loo indikatsiooni, et eelkõige see on ravitav. Veel kord see on ravitav. See on ravita ja mehed võtke end kätte. See oli selle asja idee. Suheldes politseinike ja selle alla ekspertidega, kes andsid indikatsiooni, et tegelikult see liputamine on ühiskonnas, stressirohkes ühiskonnas järjest kasvav probleem ehk et me laiendasime seda üksikjuhtumit üldisemale probleemile, mis puudutab kümneid ja sadu mehi Eestis”

RJ – “Ikkagi üldistamine on kindlasti üks kindel lähtepunkt, mida me oma lugudes üritame ka teha.”

Järwise puhul ei ilmne loo valiku tegemisel erilist kaalutlemist kannatuste või tõe osas, pigem avaliku huvi ja uudisväärtuse osas.

PJ – “Me alati oma teemade valikul mõtleme, miks peaks avalikkus sellest teada saama. Kui me suudame selle enda jaoks ära põhjendada, siis on selge, et võib teha.”

Aja jooksul kogunenud on kujunenud igal ajakirjanikul oma meetodid, millest lähtutakse konfliktlugude puhul. Ühine praktika oli näiteks lugude teksti osapooltele saatmine, et nii poolt kui vastuleer saaksid üle vaadata, millest lugu tuleb. Seda põhjendasid ajakirjanikud peamiselt vajadusega olla ise igas oma väljaütlemises korrektne, et faktid oleks täpsed. Uudisajakirjandusest nii nagu ka uurivast ajakirjandusestki eeldatakse, et see on faktipõhine; meediaväljaanne kaotab oma usaldusvääruse kui publitseeritakse valeinfot.

MK – “Panen väga rõhku sellele tõesti, et kui me midagi ütleme, siis see on ajakirjanduslikult võimalikult kvaliteetne ja me oleme ikka väga kindlad sellesuhtes, et mis me ütleme, see on vähemasti meie parimate tolle hetke teadmiste raames õige. Mistõttu mina näiteks konkreetselt täiesti rutiinselt saadan enda lugude tekstid osapooltele vaadata. / ... / Ma ei saa aru, miks ajakirjanikud seda rohkem ei tee, ma tean, et see on suht haruldane, et saadetakse tekste ette. See on väga väga hea variant, see ei tähenda, et sa annad alla neile. See tähendab, et sa saad teada kus on sinu loo nõrgad küljed. Noh, et kuna kõik töötavad meeletute tempodega ja sa pead koguaeg produtseerima, siis on ilmselge, et aeg ajalt tuleb ka tobedaid vigu sisse.”

Järvis toob lugude saatmise eesmärgina välja tõe väärtustamise ehk ajakirjanik peab edastama tõde ja loo kontrollidasaatmine on hea viis vältida, et midagi satuks avalikkuse ette valel kujul. Lisaks näitab see Järvis sõnul ka töömahtu ja samuti tema enda hoiakut objektiivsuse osas: tema ajakirjanikuna on informatsiooni edastaja, ta ei võta pooli ega langeta kohtuotsust.

PJ – “Mida mina kui ajakirjanik, siin olen valesti öelnud või kus tõde moonutanud, ma ei taha ju ise ka valetada eksju. Hästi oluline on, et kõik oleks korrektne. Mina ei otsusta ju, kes on hea või kes on paha. Mina edastan mõlema osapoole hinnanguid. / ... / Meie hoidume hinnangutest. Kui nendes lugudes on hinnang, siis see tuleb mõnelt teiselt loo osapoolelt, mitte ajakirjanikult.”

Johannsoni sõnul on allikatega manipuleerimine loo eesmärgil õigustatav kui see tagab hiljem hea uudise. Ta võtab kasutusele teleoloogiline süsteemi eetilises mõtlemises ehk ta mõtleb, kui halva teo teeb heaks selle tagajärg, siis on see lubatud. Iga moraalne otsus konfliktis olevate väärtuste osas nõuab eraldi kaalumist, kuna ajakirjanik lähtub pigem lõpptulemusest ja vahepealne ebaetiline käitumine on

sellega õigustatud. Kui ajakirjanik iseenda jaoks on loo väärtused paika pannud, siis ei lähtu ta enam nii palju allika soovidest.

RJ – “Proua Salme ju istus kaamera ees ja rääkis loo ära ja noh, loomulikult eks ma ikka natuke kavalust seal kasutasin, et lillede ja šokolaadiga lähen küll, siis on nagu kergem inimest moosida, aga ma ikkagi lähtun sisetundest. Ma tundsin, et selle looga ei tee ma inimesele halba. See on üks näide, eks neid näiteid on veel, sest lõppkokkuvõttes ma ikkagi teen oma tööd, minu asi on telesaadet teha ja minu asi on inimesi ka veenda.”

Dilemmade märkamise muutumine ajas

Üks vastanutest juhtis tähelepanu ka kultuurikonteksti muutumisele ajas ning selle mõjule ajakirjaniku otsustusprotsessis. Kagge hinnangul on areng toimunud eestkätt inimväärikuse poole. Kui Kagge selgitas, et nad ei avaldanud liputaja pilti, kuna ajakirjanduses on ajad muutunud ja üha enam mõeldakse tagajärgede peale. Kagge jaoks on selle loo puhul kaalutlemise vajadus igal juhul olemas selle näol, kas konkreetse ühe inimese identifitseerimine aitab rohkematel inimestel saada abi probleemi vastu või hävitab põhjendamatult ühe mehe maine. Loo fookuse asetab ta seetõttu avalikkuse huvile (saada teada probleemist, mis võib juhtuda kõigiga), mitte uudishimule (kes on avalik liputaja).

RK – “Eetilised dilemmad, mille osas ma usun, et ajakirjanduses võib olla erinevaid praktikaid. Aastate jooksul on need praktikad muutunud, võib-olla 15 aastat tagasi oleks selle inimese nimi ja nägu pandud kindlasti ajalehte või telesaatesse. 10 aastat tagasi oleks avaldatud tema eesnimi, täna ei avaldata ei eesnime ega nägu. Ehk et me oleme ise ühiskonnas arnenenumaks muutunud, me oleme intelligentsemad. Kindlasti ka täna leidub ajakirjandusväljaandeid, kes suhteliselt mõtlematult – võivad selle isiku avalikuks teha, mõtlematult; saamatu aru, et tegelikult sellel ei ole mingit vahet, selle loo idee ei olnud see isik või see inimene.”

Allikatega suhtlemine

Pealtnägija toimetajate puhul oli omapärane ka allikate suhtlemine. Eesmärgiks on juba eelnevalt luua hea kontakt, et inimene usaldaks ajakirjanikku ja oleks valmis temaga suhtlema. Nii näiteks kohtutakse intervjuueritavatega eelnevalt ja vajadusel ka mitmel korral. Sel viisil on saadud rääkima ka kõige meediakartlikumad isikud.

Kärmas toob lisaks välja veenmistaktika, et inimese lool oleks rohkem kaalu, on televisioonis vaja ta identifitseerida.

MK – “Kui sa esined anonüümselt, siis kõhutunde põhjalt võib öelda, et see lugu mõjub poole vähem ja läheb inimestele poole vähem korda. Kui sa tahad avalikult rääkida, siis sa pole valmis rääkima nime ja näoga. Inimesed ei tunne sulle kaasa.”

PJ – “Me alati küsime seda, kui keegi helistab oma vihjega, siis me küsime, et kuidas sa kavatsed seda 200-tuhandele televaatajale tõestada, et sul on õigus? Millised on sinu vettpidavad asitõendid. Sest kui inimene ütleb, et muud ei olegi kui minu sõna, siis meie ei hüppa paati. See peab olema rohkem, kui kellegi sõna kellegi sõna vastu.”

Kagge puhul lähtub ta isikliku kontakti loomisest allikaga, et tekitada vastastikkune usaldus, mis rahustaks inimest. Uuriva ajakirjanduse puhul on oluline, et allikad suudaksid oma juttu ka kinnitada vajalike dokumentidega ning Kagge annab allikale võimaluse rääkida “*off the record*” ehk taustainformatsiooni, mida loo sisse ei panda, kuid on oluline ajakirjanikule endale, et teemast parem ülevaade saada. Ladusa jutuga intervjuueeritavad mõjuvad vaatajale paremini, seega isikliku kontakti saamine on tähtis. Professionaalsest eetikast rääkides on ilmselge, et Kagge võtab alati ka vastaspoole argumendid.

RK – “Tunnetada kui head rääkijad nad on, rahustada neid mingil määral natuke maha, mina olen Rasmus, tere, ma olen laadna inimene, minuga on võimalik rääkida nagu normaalse inimesega, minuga on võimalik rääkida ka neid asju, mida me saatesse ei pane, et ma saaks aru, millest jutt käib ja vaatame natuke dokumente, kontrollime üle, kas see versioon, mis ta mulle esitanud, kas see ikka tegelikult on ka tsementeeritav nende dokumentidega, mis tal on olemas kindlasti ma juba ka enne intervjuud tihtipeale või enamasti helistan ka juba vastaspoolele, tuvastan kas see inimene on adekvaatne, kas see jutt on adekvaatne, sest ma teen nendega ka intervjuu ju. See on täiesti normaalne praktika.”

Usalduse loomine allikaga on oluline ka Johannsoni puhul: nii kontrollib ta, kas inimene räägib tõtt ja kas looga on mõistlik edasi minna. Mitmel puhul vastasid respondendid, et töös tekib vajadus kontrollida inimese adekvaatsust. Ajakirjanik

esitab allika seisukohti, kuid ei saa neid võtta täieliku tõena enne, kui jutt leiab kinnitust mitmest allikast. Isiklik kohtumine on üks meetoditest, kus kogemustega ajakirjanik oskab ära tajuda allika motiivid ja usaldusväarsuse.

RJ – “Ma ikkagi tahtsin talle ka silma vaadata, et ma lähtun väga palju ka intuitsioonist ja ma usun, et kui ma inimesel näkku vaatan, siis ma vast saan aru, kas see jutt, mis ta räägib on siiras ja aus ja kas ta on n-ö terve inimene või mitte.”

Kaalutlemise koht on meeskonnas olemas ehk allikaga kohtudes räägitakse ka alati, mida televisioonis, 200 000 televaataja ees ülesastumine järgmisel hommikul kaasa võib tuua. Kuigi eesmärgiks ei ole allikat ümber veenda, siis tahetakse, et inimene oleks sellega arvestanud ja ajakirjanik ei põhjustaks põhjendamatuid kannatusi meediakaugetele isikutele. See – teavitada meediakogenematuid inimesi võimalikest ohtudest - on ajakirjaniku üks kohustusi selliste inimeste ees.

MK – “Lapsevanemad tahavad probleemist rääkida, näiteks lapsel on väga imelik haigus ja siiralt tahab selles rääkima. Aga ta ei arvesta sellega, et aastaid hiljem hakatakse teda kiusama. Siis oleme ilma vanematega rääkimata varjanud lapse nägu, aga mitte vanemate oma.”

RK – “Isiku paljastamine ehk et ei ole mõtet teha, põhjustada mõttetuid kannatusi sellele samale pealtnäha toredale mitme lapse isale, kellel on suurepärase kodu, suurepärase ettevõtte, ühiskondlik positsioon, kes elab ühe suure õnnetuse tõttu, tagajärjel elab.”

Johannsoni puhul lähtub ta informatsiooniallikast pigem kui loo osast. Kui inimene on oma peas juba selgeks teinud, et soovib oma lugu jagada, siis ta ei hakka teda enam veenma. Esikohal on pigem professionaalne väärtus ehk uudisväärtuslikud aspektid. Ka teised vastajad ei öelnud, et nad allikat ümber proovivad veenda, vaid selgitasid kaalutlemise põhjuseid, kuidas ja keda kasutada on seetõttu rohkem.

RJ – “Ma muidugi lähtun ka sellest, et kui see inimene on ikkagi ise meie poole pöördunud, siis tal on ikkagi huvi välja tulla ja sellest teemast rääkida. Kindlasti esimese asjana ma ei hakka teda kohe keelitama, kui see lugu on minu jaoks nagu väärt, ma ei hakka teda keelitama, et kuule ära tule nüüd rääkima” /... / Ma olen ikka ise ka inimene ju ja lähtun, mida teised võivad tunda.

Pealtnägija on Eesti meediamaastikul ainus täielikult uurivat ajakirjandust viljelev väljaanne (saade). Nende uuriva ajakirjanduse funktsiooni kinnitab ka ajakirjanike soov omada lugudel suurt mõju, kuid samas ei ole eesmärk skandaal, vaid ühiskonnas oluliste muutuste alustamine. Oma otsustes on ajakirjanikud väga tagajärjepõhised ning kannavad suurt vastutust ka hilisemate järelmõjude osas, seetõttu hoiavad nad võimalikult palju silma peal sellel, mis saab lugudest hiljem edasi.

MK – “Me aeg-ajalt paneme üles oma kodulehe, facebooki ka/... /Asjad võtavad aega, siin on näiteks ja üks lugu tingimata ei pruugi veel peapeale pöörata kõike senist, aga siin on järjest teemasid, kus me näeme, et mingid asjad, mis on pandud liikuma meie lugudes, aastaid hiljem jõuavad millegini. / ... / aeg-ajalt meil õnnestub ikka õiget asja ajada. Mis seal siis, see on tore.”

Järelmõju omamine

Uuriva ajakirjaniku jaoks on ühiskonna “valvekoera” rolli täitmine prioriteet. Korruptsiooni ja võimu kritiseerivate lugude eesmärgiks on kutsuda esile ühiskonnas muutusi, kuigi praktikas ei lahene asjad alati nii kiiresti. Kagge, lähtudes oma kogemusest, teab, et uuriva ajakirjaniku töö on aeganõudev ja tulemused ei ole kohe nähtavad.

RK – “Ikka on oluline. Mitte kõik lood muidugi. Ei ole võimalik teha, iga lugu ei ole mingisugune pauk kahurist. Eesti ajakirjandus on võimeline tootma selliseid tõelisi kahuripauke paar-kolm aastast maksimum. Aga kui sa tunnend olulist, sa tunnend, et see teema on oluline sinu jaoks, et see teema võiks murda ühiskonnas mingeid piire, piike, midaiganes parandada midagi. / ... / kaks lugu lastest seotuna kanepiga ja uimastimüügiga ja haigustejuhtumitega, sellest läks tegelikult läks ikka väga kiirelt suureks aruteluks. See ongi väga hea, diskussioon”

Ühe vastaja puhul tulevad esile inimese enda isiklikud motiivid töötegemiseks. Ajakirjanikuametit võtab ta pigem juhtumipõhiselt ja lugude edasine mõju ei ole prioriteetne.

RJ – “Ma ilmselt peaksin ütlema, et jah, see on minu jaoks väga oluline ja ma hoian koguaeg kätt pulsil. Aga kui ma päris ausalt ütlen, siis päris siiralt ma ei tunne ennast ajakirjanikuna. Mind väga tihti tüütab see, kui ma pean võõrastele inimestele valima numbri ja helistama minusse mittepuutuvate probleemidega. Ma olen praegu siiras, ma ei tea, kas see maksab mulle nüüd kätte. Aga ma ei tunne ennast tihti suure

algatajana, et nüüd lähme ja võitleme selle vastu. Loomulikult kui ma loo käigus näen ilmselget ülekohut ja probleemi, siis küll ma seda ka südamega teen. Ma ise pean end rohkem lugude jutustajaks kui ajakirjanikuks. / ... / See ei ole see jutt, mida ma tahan, et Pealtnägija toimetaja peaks avalikuna rääkima. See on dilemma.”

Küsimusele, kas hiljem tagasisidet saades või kaebuste tekkimisel on ajakirjanik tundnud, et oleks võinud loo tegemata jätta, ei vastanud keegi jaatavalt. Kui teema juba töösse läheb, on eelnev taustauuring olnud nii põhjalik, et ümberotsustamiseks ei ole vajadust. Eksida proovitakse nii vähe kui võimalik, et säilitada usaldust. Kuigi uuriva ajakirjanduse eeliseks peaks olema võimalus lugudega ajaliselt kauem tegeleda, on siiski ka telesaate puhul tähtjad, kus tuleb mängu kiirus. Seega langevad omavahel konflikti universaalne väärtus ehk informatsiooni esitamine parimal võimalikul viisil (tõde) ja professionaalne väärtus, nagu uudisväärtus ehk kiirus.

MK – “Kindlasti on nõrgemaid lugusid, mis heal päeval ei oleks pidanud ületama künnist. Samas ei ole kellelgi alati head päevad ja me ei ela ideaalses maailmas. Perfektsed lahendused on olemas ainult teoreetikutel. Kui tagantjärgi targutatakse ei siis ei arvestata just sellist olulist fakti, mis dikteerib ajakirjanike elu, on tähtjad. Pealtnägija on 20.05 iga kolmapäev.”

Televisiooni keerukus

Televisiooni kui meediumi eripärad seavad ajakirjaniku mitmel juhul keerulisemasse olukorda kui näiteks paberlehes töötades. Just pildilise tõestusmaterjali hankimine on üks raskemaid asjaolulised ning selle tõttu on mitmeid lugusid ka ära jäänud. Anonüümsete allikate kasutamise puhul lähevad konflikti ajakirjaniku moraalsed ja mittemoraalsed väärtused: ajakirjanik peaks ühelt poolt alati avaldama oma allika, et näidata informatsiooni õigsust, samas vältima aga ka allika privaatsuse rikkumist ja sellega kaasnevaid kannatusi.

MK – “Tüüpiline on see, et inimene helistab ja ütleb, et talle tehti niimoodi ülekohut. Ta tahab, et me teeksime sellest loo, aga ilma temata või nägu ja nime kasutamata. / ... / Tihtipeale ei ole inimesed nõus televiisoris esinema. Inimeste veenmine on kõige sagedasem raskus. /... / Jällegi oli seotud laps, aga sa ei saa last televiisoris näidata ja mida sa siis üldse televiisoris näitad.”

Televisioon eeldab paberajakirjandusega võrreldes lihtsamat keelekasutust, informatsiooni edastamine inimesteni peab olema võimalikult ühemõtteliselt mõistetav. Seega on fookuse hoidmine üks ajakirjaniku väärtuseid. Loo sõnum peab inimeseni jõudma nii nagu ajakirjanik on selle loonud, kõrvalised faktorid ei tohi juhtida tähelepanu eemale peamisest probleemist.

RK – “Meil on Pealtnägijas komme, mida aeg edasi, me üritame seda rohkem lihtsustada paljusid tekste. /.../ Ehk et anda inimestele kiiresti telesaates võimalust aru saada, et see lugu räägib ikkagi sellest või ei selle asja mõte on see ja selle uba on selles. Ka selle sama liputaja koo puhul me rõhutasime, rõhutasime väga selgelt mitu korda loo seas, selle loo uba-fookus-idee ei ole selle inimese personaalne küsimus.”

Ka teised kaks vastajat tõid televisiooni piiranguna välja just inimeste hoiakud ja hirmud, kui on vaja teleekraanil rääkida. Selgelt hoitakse tõe ja aususe väärtust, ajakirjanikud jätvavad sageli loo pigem tegemata, kui et lasevad inimesel jääda anonüümseks. Siin on kaalutluse koht, kui tugevad on informatsiooniallika põhjused, miks olla anonüümne. Kui need ei ole piisavad, siis ajakirjanik ei lase end mõjutada ja hääletoruna kasutada; kaebaja peab ikka ise oma probleemist rääkima, mitte kolmas isik.

PJ – “See on ka üks põhjus, miks me paljusid vihjeid ei saa edasi looks teha, sest lihtsalt inimesed ütlevad, et neil on mure küll, aga nad loodavad, et keegi teine lahendab selle nende eest. Nemad istuvad lihtsalt kuskil vaikselt nurgas ja vaatavad pealt onju, seda on ka jah. Aga väga tihti me ütlemegi, et kui sa ise rääkima ei tule, see on ju sinu mure, mitte minu mure.”

RJ – “kui ma mingit sellist problemlugu teen, mul peab olema ka kaamera ees üks inimene, kes räägib et neil on probleem. Ma ei saa ise istuda sea eksole ja maha lugeda, et neil on probleem, see inimene peab rääkima. Mistõttu minu asi ongi selgitada inimesele, et tal võib probleem tekkida, aga mul on seda inimest ikkagi kaamera ette vaja.”

Salajane filmimine on üks vastuolulisemaid nn tööriistu uurivas ajakirjanduses. Selles osas ei näinud ükski toimetuse liige suurt dilemmat enese jaoks. Teleoloogiline süsteem ehk tagajärje õigustamine kaalub üle ebaeetilise käitumisviisi. Pildi

näitamine on osa televisioonist ja vajadusest olla lojaalne publikule, et oma väiteid tõestada ka pildis.

RK – “Ebamugav ennast rahuldavat mees 10m kauguselt filmida, aga ei ma olin selleks hetkeks enda jaoks ära sõnastanud, miks ma seda lugu teen, siis oli see minu jaoks puhas tehniline nüanss, milleta ajalehes töötades oleks hakkama saanud, mul ei oleks pilti vaja, telesaadet tehes on see paratamatu. Kõlaga see ükskõik kui küüniliselt või vastikult tahes, me peame näitama pilti.”

Pealtnägija toimetuse liikmete seas on laialt levinud telefonikõnede salvestamine, kuigi ajakirjanduseetika ütleb, et ajakirjanik peab allikat teavitama oma ametist. Kärmase ja Järvisse puhul saab otsustusprotsessis kaalukaks just enda tõe tõestamine ja lojaalsus avalikkusele. Vaataja peab teadma, kui loos ei ole saadud teise poole vastuargumenti ning telefonikõne salvestis näitab üritust kontakti saamiseks.

MK – “Telefonikõnede salvestamist. See on tõesti üks piiripealne asi. /... / on praktikuna valida kahe halva vahel. Kas ma salvestan telefonikõnesid ja põhjustan sellega inimestele ebameeldivusi, kui ma alati ei ütle, et ma salvestan. Või siis kui neid tabab peale loo ilmumist amneesia, esiteks ei ole ta mulle helistanud ja teiseks, et ta pole kunagi midagi sellist rääkinud. Sellisel juhul ei ole mul tõendit, et ta on seda teinud. / ... / Me teeme seda siis, kui on tunne, et meile kavatsetakse valetada või võib hiljem kindlustuspoliisi vaja minna.”

Ebaetilist käitumist põhjendavad kaks vastanut ka n-ö kindlustuse eesmärgina. Ajakirjanike jaoks on oluline, et vaataja näeks nende teguviisides eelkõige objektiivsust ega kahtlustaks kallutatust, kui süüdistav pool ei saa sõna.

PJ – “Minu meelest see lahendus oligi see, et tegelikult teile ju anti sõna ja te ise keeldusite. Selle kohta ongi see telefonisalvestis. Selle kohta on e-mailid, et me oleme teid palunud ja siis kui tulebki pressinõukogust, et tõestage, et te olete sõna andnud, siis sa saadki salvestust näidata.”

Töö üheks eelduseks võetud fakt, et ajakirjanikud üritavad telesaates pildi ja heliga luua eraldi kujundit, ei pea sellisel viisil paika. Pealtnägija toimetuses vastutab pildi ja heli eest režissöör, kes ei ole ajakirjanikuharidusega. Seega olukorrad, kus pilt või heli

võivad tahtlikult mõjutada vaataja arvamust, ei ole enam ajakirjaniku otsustusallas. Seal usaldatakse režissööri.

RJ – “Paljuski on režissööridel vabad käed. Meil on andekad režissöörid, kellel on pikk kogemus tele vallas. Kõigepealt käime mustandi režissööriga koos läbi ja vaatame, et siin võiks olla selline pilt ja midagi sellist, siis tema hakkab seda üles ehitama.”

Kuigi režissööri tööd ja loo pildilist väljanägemist ei saa ajakirjanik nii palju enam mõjutada, siis filmimist puudutavad väärtushinnangud on Pealtnägija toimetajatel kollektiivselt paigas. Lavastuste osas ei esine ajakirjaniku jaoks probleemi, kui see on ära põhjendatud ja pilt udutatuna sobib kasutada. Oluline on see just seetõttu, et udutatud pilt päästab igasugustest süüdistustest ja valearusaamadest. Lavastuse peale jääb alati ka viide ekraaninurgas, et vaatajal ei tekiks arusaamatusi tõe ja lavastuse vahel.

PJ – “See blurrimine on ka nagu, tavaliselt me blurrime, millal on kohustuslik.. mis see ongi, see isikuandmete seadus, et kui palju, mis on avalik ruum, kus tohib filmida ja kus mitte. Me seda ka väldime, et mingid suvalised inimesed ei jääks peale. Kes ei ole asjaga seotud, nendele blurr peale ja tavaliselt on blurr peal ka lavastustel.”

Johannson peab valemiks inimestele valetamist ja kellegi teisena esinemist, tema jaoks on tõe väärtus primaarne. Samas ei näe ta midagi halba salaja filmimises, vaid võtab seda kui osa enda tööst ja peab seda iseenesestmõistetavaks. Samas prioriteetsed väärtused ei ole reeglimesed ehk vastaja jälgib neid vaatamata kõigele. Ta on valmis need ohverdama, kui järeldus on seda väärt (teleoloogiline süsteem). Johannson räägib ka oma meetodist, kuidas õigustab allikale valetamist; seega tõe kui väärtuse olulisus on tema jaoks pigem ebaprofessionaalse väärtuse kategooriast ehk oluline on mitte valetada avalikkusele. Kuid isiku privaatsuse puhul on ta valmis oma põhimõtet muutama ja vajadusel valetama; mitterääkimine ei ole sama, mis valetamine, kuigi eesmärk on sama – varjata tõe.

RJ – “Ma väldin sellist lausvaletamist/ ... / Salaja filmimise eesmärk ongi ju see, et salaja filmida, mitte et öelda, et kuule ma filmin sind praegu. Noh sellesmõttes

ma isegi.. salaja filmimine. Noh kui me kasutame seda nõopkaamerat, siis järelikult on vaja midagi tõestada / ... /See on ikka hall ala. Kurat ma ka ei tea täpselt. / ... / minu lähtepunkt on see, et ma ei lindistanud mitte tema kõnet vaid enda kõnet ja tema lihtsalt jäi peale.”

Allikate kasutamine

Sama kehtib ka allikate puhul. Kergekäeliselt ei taheta kasutada anonüümseid allikaid, kuna need ei mõju vaatajale piisavalt ning seeläbi on ka lugu hiljem nõrgem. Põhjuseata anonüümsust paluvate allikate usaldusväärsuse seadsid kõik ajakirjanikud kahtluse alla ja pigem jäetakse sel juhul lugu tegemata. Anonüümsust on nõus toimetus tagama vaid äärmisel juhul.

MK – “Meie naljalt ei saa kasutada anonüümseid allikaid, meil on neid palju keerulisem kasutada võrreldes lehtedega. Me kasutame neid aeg-ajalt kui see on hästi põhjendatud, aga tavaliselt me peksame nad tagasi.”

Kagge vastustes domineerib taaskord privaatsuse ja inimväärikuse esiletõstmine. Ta on valmis isegi enda autonoomiat kahtluse alla seadma, kui tunnistab, et on ise teleetris valetanud. Siin kaalub isikule põhjendamatute kannatuste tegemine (privaatsus) üle petmise. Ajakirjanik riskib oma karjääriga ühe loo nimel, see näitab vastutust ühiskonna ja allikate ees.

RK – “Me panime spetsiaalselt näitleja ette lugema tema vastuseid, just selle pärast, et inimene on võimalik ka profiili järgi näha. / ... / tema persoon ei ole oluline, oluline on see, et see samasugune kiring võib tabada pärast rasket õnnetust igaiht meest.”

Salajaste allikate kasutamine on Pealtnägija toimetajate jaoks üks keerulisemaid otsustuskohti. Eeskätt on probleemiks televisiooni kui meediumi nõuetest lähtumine ehk inimene on vaja ekraanil identifitseerida, et televaatajal tekiks emotsionaalne side. Samuti on anonüümseks jäetavat allika keeruline varjata, kui tegemist on avalikkusele tuntud isikuga.

PJ – “See on väga suur murepunkt ma ütleks, üldse enamus inimesi, kes ise pöörduvad ja tahavad oma mure rääkida, neil on esimene asi see, et aga ma ei taha oma nime ja näoga rääkida. Ma tahan ilma näota olla. Aga meie telesaade ei saa

seda lubada. Me peame maksu mis maksab ta ikkagi ümber veenma. Esiteks on see, et inimlik faktor kaob ju ära kui seal on mingi tont eksju.”

Kollektiivne arutus kui moraalse otsuste jagamine

Toimetuses arutatakse omavahel lugude üle alguses ehk teemade koosolekul ning lõppfaasis, kui lastakse kolleegidel üle lugeda oma loo tekst. Üheskoos toimub ka kolmapäeva lõunal saate vaatamine enne õhtust eetrit. Taaskord juhivad vastajad tähelepanu kogemuste tähtsusele.

RJ – “Siin kogemused mängivad jällegi väga suurt rolli. Mida aega edasi, eks ma saan ju ise aru kuidas neid lugusid üles ehitada ja täna ma kindlasti nii tihti või iganädalaselt ei küsi nõu, kui ma tegin vbl 5 aastat tagasi. Samas nõu küsimine targematelt, kogenematelt kolleegidelt ei ole minu arvates küll mingi häbiasi.”

Üks vastanutest räägib konkreetselt ajakirjaniku töö ühest ohtlikust aspektist ehk poole valimisest. Kui ajakirjanik ei suuda enam säilitada autonoomsust ja objektiivset kõrvalseisja pilku konfliktises loos, on Pealtnägija toimetuses tavaks, et kaaskolleegid vaatavad kirjapandu üle. Kuigi ajakirjanik on oma loos ainus autor, siis tegelikult nõuab ajakirjaniku amet meeskonnatööd.

RK – “Kõrvalpilk vaataks selle loo üle, mida sa oled kirjutanud. Tihtipeale on ajakirjanikega ju see probleem, et nemad süübibivad sellesse probleemi pimesi ära, võtavad, valivad endale poole eksju. Umbsest usuvad sinu poole pöördunud süüdistajat näiteks ja ei suuda enam aru saada, et nad on ajakirjanikud ehk nad on vahendajad. / ... / kõrvalpilk kuulab su jutu ära korra sellest teemas ja ütleb, et kuuled oot oot, seal on huvitav nüanss, võta kindlasti see, räägi kindlasti sellega, kas sa seda panid tähele eksju.”

Toimetuses leitakse ühiselt kõigile sobiv kompromiss lugude valikus. Ei ole nii, et meeskonna liider Mihkel Kärmas langetab viimase otsuse. Teema sobivust saate jaoks “testitakse” kõigi liikmete peal. Valik on alati põhjendatud, mistõttu ei toonud ükski ajakirjanik välja, et on end kunagi halvasti tundnud mingi valiku osas, mida kollektiiv on teinud. Toimetuse juht toob välja ajakirjaniku tööetika dilemma avalikus-õiguslikus ringhäälingus, kus eeldatakse, et ajakirjanik on lojaalne oma organisatsioonile ja avalikkusele, teenib nende huve. Kuna n-ö rahvas maksab tema palga, siis tunnevad nad suuremat vastutust olla inimestele meelejärgi.

MK – “Töös on vaja väga palju diplomaatiat, et suunata sündmused nii, kuhu sa tahad et nad läheksid, ilma et sa peaksid inimesi käskima. / ... / Universaalset retsepti, mis kõlbaks iga loo puhul, ei ole. Avaliku huviga on veel see, et kui me enda jaoks põhjendame selle ära, et siin on avalik huvi, siis on osa inimesi ikka, kes arvavad, et miks te meie raha eest teete selliseid lugusid.”

Tagasiside jagamise kohustus aitab mõista, kui palju tegeletakse vastutusega ka loo lõppedes ja hilisemas järelkajas. Üldiselt tegeleb iga autor oma tagasisidega ise, toimetuses ei ole kohustust seda teistega jagada. Probleemide tekkimisel proovib toimetuse juht need pigem eelnevalt maandada, et pärast saadet oleks vähem sekeldusi. Kärmas tahab säästa oma kolleege liigsest pingest.

MK – “Meeskonna tiimi juhi ülesanne on seljatagust Kaitsa, et inimesed teeksid head tööd. Võimaluste piires säästame inimesi isiklikult igasuguste pretensioonidega tegelemisest. Katsume probleemid maandada, et anda inimestele töörahu.”

RK – Positiivseid sõnumeid tuleb ju eelkõige jagada. Aga eks kõike päris ei jaga, keegi saadab sulle, et mm tore lugu. Aga põnevamad sündmused ikka jagad ära. Negatiivsemad ka ju jagad ära, ütled, et näed siin, kui asi on väga kurjaks läinud, et siin keegi on eetikanõukogusse pöördunud.

Möödunud sügise hooajast sai Johannson viimaste aastate kõige ebatavalisem seiga osaliseks, kui üks loos esinenud allikas kuulutas tema valede tõttu välja näljastreigi. Vastaja ise peab seda naljakaks ega võta tõsiselt meie kultuurinormis vähe levinud algatusi. Meedias esinenud inimene saab ajakirjanduse tõttu reaalselt kahju, veel enam oli mehe argumendiks, et ajakirjanik on valetanud.

RJ – Näljastreigi fakt ise oli natuke halenaljakas. Kui ta väitis, et metsääre kinnistu ei kuulu mulle, mis oli õige, sest see ei kuulugi talle, see tekitas minus küll natuke kerget kõhuvärinat, et kas tõesti ma eksisin. Aga see, et ta ütles, et alustab siin näljastreiki, palun tule ja tee. Me arutasime ka Mihkliga seda ja loomulikult olime mures, sest ei tahaks ju, et inimene mingi telesaate pärast nüüd endale liiga teeb. Mine tea, mis ta peab toimub, äkki veel kipub elu kallale, kui umbrohu põllud on teada ja toetustest on ilma. Kes teab, mida inimene teeb. Ma kuidagi tundsin, et pigem on ta selline naljamees.

4.2 JUHTUMIANALÜÜSID

Juhtumianalüüsis ilmneb kombineeritud meetodi kasutamine. Esimene osa on kirjutatud töö autori poolt enne intervjuude läbiviimist, lähtuvalt metoodikas esitatud punktidest ja analüüsitud loo lähilugemise järel. Juhtumianalüüsi teine osa ehk intervjuu analüüs on koostatud pärast süvaintervjuu läbiviimist. Seal on loo analüüs detailselt kirjutatud, et ilmestada ajakirjaniku dilemmalahendamise praktikad.

“Ärimehest liputaja”

4. september 2013

Rasmus Kagge

15 hooaja avalooks oli valitud lugu edukast ärimehest, kes osutus liputajaks. Loo keskmesse seati küsimus, kas selliseid inimesi on võimalik ka ravida ja kui lihtsasti võib see tabada igapäevaste meist.

Kõige suurem dilemma, millega ajakirjanik antud loo puhul kokku puutub, on klassikaline privaatsuse rikkumine. Seda aga mitte niivõrd loo esitamise viisis, vaid just info kogumise faasis, sest kogu videomaterjal on peaaugult saadud salastatud filmimise abil. Ajakirjanik Rasmus Kagge mainib oma tekstis selle ka ära, et Pealnägiija “võttis vahele” ja “liputaja ei teadnud, et meie kaamera filmib teda vaid 10 meetri kauguselt”.

Üsna loo alguses tuuakse välja, et kuna ohvriks langenud naine (vihje andja) ei saanud abi politseist, pöördus ta Pealnägiija poole. Siin on selgelt ajakirjanik asunud ise politsei rolli ehk tegeleb ka jälitustegevusega, et kurjategija “paljastada”.

Pikka ja põhjalikku eeltööd rõhutab reporter oma tekstis mitmel korral. Nii mainis ta tekstis, et salaja käisid nad filmimas kahel erineval nädalal, millest kolmel korral jäi mees neile vahele. Oma eeltööd rõhutab Kagge ka lausega “liputaja sõidab maasturiga millele on erilised kirjad, kuid meil oli vaja veel viimast kinnitust”. Lõpuks mindi ise ka ärimehe jutule.

Lisaks salajasele filmimisele tekib siinkohal küsimus, kuidas saadi kõnealune tuntud äriees nõusse, et ta oma lugu jagaks; lisaks millistel tingimustel ja kas ajakirjanik siiski ei läinud liiale detailide jagamisega. Vaadates anonüümset allikat ekraanilt, on siiski silmnähtavad mitmed tunnusmärgi: mees on suurema kehaehitusega, prillidega ja lühema soenguga, kuigi hääl on ilmselt moonutatud (vaata pilt 1).

Oma tekstis annab ajakirjanik mitmeid ilmestavaid detaile mehe kohta, et isik vaatajale teadlikult portreterida. “Ta juhib 50 miljonilise aastakäibega firmat, ta kuulub parlamendiparteisse, tal on maja mereäärses linnaosas, kodus 3 last ja abikaasa”. Samuti rõhutatakse, et ta on korduvalt avalikkuses esinenud.

Sellise loo puhul võib inimene väga kergesti sattuda avalikku häbiposti. Siin tuleb mängu ajakirjaniku oskus tegeleda eetiliselt keeruka looga: kuidas tagada, et kõnealune tuntud äriees saaks järgmisel päeval tööle minna või veel enam, et tema lapsed saaksid minna rahuliku südamega kooli. Eetiline valik on see, et kui selline asi võib juhtuda paljudega, siis see konkreetne inimene ei tohi ühe näitena kannatada kõigi eest.

Kohe loo alguses juhib saatejuht Mihkel Kärmas vaataja tähelepanu loo fookusele, et seksuaalhälvete osakaal on ühiskonnas kasvanud, liputamine ei ole eluheidikute haigus ja seda saab ravida. Rasmus Kagge mainib ligi viiel korral sarnase sisuga teksti “Selle loo eesmärk ei ole risti lüüa ühte pereisa ja presenteerida tema seksuaalseid kalduvusi, vaid anda selge signaal avalikkusele, et liputamine ei ole eluheidikute haigus, vaid stressi all võivad murduda täiesti korralikud mehed meie endi kõrvalt.”

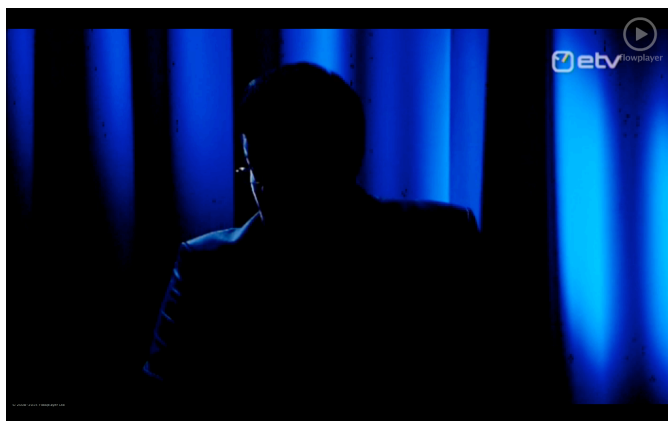
Tahetakse anda häirekell kõigile meestele, et kuna stress võib igapäevaste sinna rajale viia, tuleb otsida abi enne, kui oled teinud sama vea ja hiljem kannatavad sinu lähedased. Pealtnägija ei ole skandaaliajakirjandus, mistõttu on teemale antud laiem fookus ja avaliku uudishimu ja avaliku huvi vahel on selge piir. Seetõttu räägitakse ka seksuaalpsühholoogiga, kes väga selgelt tutvustab ravimeid, millega on võimalik haigust kontrolli alla saada (toob välja isegi hinnaklassi).

Loo lõppedes juhib saatejuht veelkord vaataja tähelepanu asjaolule, et Arvo (enesepaljastaja muudetud nimi) ei ole juriidiliselt kurjategija, mistõttu nemad muud

ei tee, kui lepivad sellega, et mees lubas abi otsida. Korratakse veelkord üle ka loo moraal, et “abi on olemas ja otsige seda enne, kui rikute jäädavalt enda ja teiste elu”.

Palju huvitavamalt elu hakkas see lugu elama aga pärast saadet, sest inimestel oli suur soov saada teada, kes oli see äriees. Siinkohal tekib kindlasti küsimus sellest, kui palju hoidis end kursis ja tegeles allikakaitsega ajakirjanik ise pärast loo ilmumist. Delfi portaali tegi oma veebi sellest loost ka nupu ja neid kommentaare sirvides ei ilmunud ühtegi nime. Võis arvata, et kommentaatorite kontrollijad hoiduvad samuti mehe avalikust häbipostist, sest kommentaare leidis näiteks seesuguseid: *5.septembril 00.06 Mata Hari Delfis “Väga kiiresti kaovad need kommentaarid kus nimi sees. Ei tea kas adminnid peavad nüüd hommikuni öövalves olema”*.

Nüüd, rohkem kui pool aastat hiljem, ei ole endiselt teada, kes see kõnealune äriees oli ning seega võib öelda, et allikakaitse toomis. Süvaintervjuus oleks vaja ajakirjanikul selgitada, millistes kohtades (eeltöö, avaldamine, järelmõju) tekkisid tema jaoks eetilised dilemmad ja kui palju need erinevad antud bakalaureusetöö kirjutaja poolt läbi viidud analüüsist. Samuti oleks vaja selgitada, kuidas neid lahendati ja mille alusel langetati valikud.

Pilt 1. Juuresolevalt ekraanitõmmiselt on näha, kui palju mehe visuaalset identiteeti on võimalik ära tunda.

Pilt 2. Teisel pildil on näha salakaamera salvestatud materjali, kuidas sama mees end rahuldama käib. Pilti on udutatud piisavalt, et isikut pole võimalik ära tunda.

INTERVJUU ANALÜÜS

Antud loo puhul oli ajakirjanikul klassikaline dilemma ehk tõde/tõe levitamine avalikkusele VS isiku privaatsus ja allika sooviga arvestamine. Alustuseks oli probleemseks salaja filmimine ja lõpetuseks asjaolu, kuidas vältida põhjendamatu kannatusi ehk et meest pärast saadet "avalikku häbiposti" ei löödaks. Rasmus Kagge jaoks on domineeriv tagajärjeetika, ta lähtub inimesest.

"Meil on Pealtnägijas komme, mida aeg edasi, me üritame seda rohkem lihtsustada paljusid tekste. /... /Ehk et anda inimestele kiiresti telesaates võimalust aru saada, et see lugu räägib ikkagi sellest või ei selle asja mõte on see ja selle uba on selles. Ka selle sama liputaja koo puhul me rõhutasime, rõhutasime väga selgelt mitu korda loo seas, selle loo uba-fookus-idee ei ole selle inimese personaalne küsimus."
(Rasmus Kagge)

Nagu saates mainitud, sai lugu alguse vihjest. Seda toob ajakirjanik Rasmus Kagge välja ka intervjuus, et liputajale juhtis tähelepanu tuttava tuttav, kes nägi meest avalikus kohas ning palus minna uurima, mis toimub. Ajakirjanik tunnistab, et alguses ei olnud ärimehest liputaja tema jaoks teema, kuna sellel võib küll olla avalik uudishimu, kuid avalik huvi laiemalt puudub, kuna ei seostu suurema probleemiga ühiskonnas. Resti moraalse otsustuse skeemi esimene etapp, dilemma märkamine, on ajakirjaniku jaoks läbitud.

"Ei olnud kohe. No ikkagi see sama eetiline dilemma, et mis me siis selle looga nagu ütleme. Mingi mees, ärimees, edukas ettevõtja, erakonna liige, erakonna toetaja tegeleb niivõrd avalikus kohas eneserahuldamise, liputamise. Kuidas siis seda nii kajastada? Mis on see avalik huvi selles loos? Me ei saa ju öelda, et ärimees see ja see, kes elab seal ja seal liputab seal parklas. Ma arvan, et see on arulage."

Loo tegemise mõte tekkis alles ekspertidega suheldes.

"Suheldes politseinike ja selle alla ekspertidega, kes andsid indikatsiooni, et tegelikult see liputamine on ühiskonnas, stressirohkes ühiskonnas järjest kasvav probleem ehk et me laiendasime seda üksiku juhtumit üldisemale probleemile, mis puudutab kümneid ja sadu mehi Eestis."

Kagge tunnistas, et juba 2009 aastal oli tal võimalus teha lugu ühest tuntud persoonist, kes samamoodi politseile liputamisele vahele jäi, kuid toona jäi see tegemata just seetõttu, et mees ise ei olnud nõus rääkima.

“See idee tekkis mul tegelikult, ma esimest korda tundsin selle loo idee ära umbes 2009 /.../ Stress, majanduslangus on toonud meile selliseid mehi orbiidile oluliselt rohkem. Ma näen, kuidas kiusatuste stressi ja pingete küüsis vaevlevad mehed otsvad läbi selliste kõlvatute kirgede endale mingisugust uut energiat. Toona jäi see lugu tegemata, sest mul ei olnud võimalik seda inimest kätte saada. Ma oleks tahtnud temaga südamest-südamesse rääkida, just et ta räägiks mulle ära oma loo. Nüüd see võimalus tekkis.”

Ajakirjaniku enda jaoks on fookuse hoidmine suur väärtus, seega juhtis ta loos mitu korda vaataja tähelepanu teemale üldiselt. Kagge ei tahtnud, et loost kujuneks ühe mehe hukkamõistmine, kuid tekkis pinge kultuurikonteksti ja ajakirjanduseetika vahel ning see pani nõrdima, et vaatamata kõigile pingutustele olid tagajärjed siiski teised.

“Võib juhtuda väga paljude toredate inimestega meie hulgas, isade, ärimeeste, poliitikutega. Selle loo tegelik lõppfookus on see, et see on ravitav. Pöörduge kiiresti arstile, see on ravitav. Sellest ei ole kunagi varem ajakirjanduses nii räägitud ka ja ikkagi läks kõik kuradi aia taha. Vähemalt mõnede inimeste jaoks. Mitte kedagi ei huvitanud hoolimata neist korrutamist, puust punaseks tegemist; ikkagi põhiteema oli kes see kuradi liputaja on.”

Ajakirjanik ise ei tajunud salajast filmist osana privaatsuse rikkumisest, seda võttis ta tavalise töömeetodina. Siinkohal saabki oluliseks televisiooni kui meediumi omapära, mis seab ka ajakirjanikule lisakohustuse, sest ilma pildita ei ole ka lugu.

“Ja eks me passisime mingi paar nädalat seal, mitte muidugi igal hommikul, täitsa uskumatult, et ta jalutaski meile kolm korda sisse kaamerasse. / ... / Ebamugav ennast rahuldavat mees 10m kauguselt filmida, aga ei ma olin selleks hetkeks enda jaoks ära sõnastanud, miks ma seda lugu teen, siis oli see minu jaoks puhas tehniline

nüanss, milleta ajalehes töötades oleks hakkama saanud, mul ei oleks pilti vaja, telesaadet tehes on see paratamatu.”

Kõige suuremaks dilemmaks ajakirjaniku enda jaoks kujunes see, kuidas vältida allikale põhjendamatute kannatuste tekkimist. Siin võttis lugu hoopis huvitama pöörde, kui ajakirjanik paljastas, et saates jagatud faktid olid teadlikult muudetud. Eetiline dilemma oli ajakirjaniku jaoks klassikaline “otsides tõe pettes”, aga sel puhul sai otsustavaks teleoloogiline eetika ehk kui tagajärg kaalub üle vale teo, siis on see põhjendatud.

“Siin tuleb mängu üks moment, kus vahel tuleb eirata kõikvõimalikke seaduseid, eetikakoodekseid, tõekspidamisi, vahel tuleb lihtsalt valetada. Ehk et ma arvan, et mitte ükski fakt, mis seal saates toodud oli ei vastanud tõe. Kõik oli tehtud sellepärast, elukoht, asukoht, firma käibe suurused, laste arvud, inimese suurus, inimese välimus, pikkus, kaal oli vahetunud või muudetud selles loos teadlikult. Teadlikult selle pärast, et inimesed ei hakkaks rehkendama välja kellega tegemist on.”

Siinkohal kaalus tõe ja aususe väärtuse ajakirjaniku jaoks üle allika lojaalsus ja tagajärgedele mõtlemine. Samas ei tundnud ajakirjanik end ise selles osas halvasti, sest see oli tema jaoks põhjendatud.

“Me ei valetanud nagu nii, et me täitsa nagu valetasime, et me tegime mehest naise ja venelasest eestlase või juristist ärimehe, päris nii ei olnud. /... / Aga nüüd me painutasime neid fakte natuke, me painutasime neid fakte nii, et selle inimese isik jäi tuvastamata. Inimene elab suhteliselt hästi, tal läheb hästi. / ... / Me panime spetsiaalselt näitleja ette lugema tema vastuseid, just selle pärast, et inimene on võimalik ka profiili järgi näha.”

Sellest tulenevalt oli loo tagajärgedel ajakirjaniku jaoks suur isiklik vastutus. Ta tunnistas, et ei loe muidu kommentaare, kuid selle juhtumi puhul hoidis silma peal, et ei tuleks valesid nimesid või üldist laimu kommentaariumites.

“Ma muidu kommentaare ei loe, aga sellised sensitiivsed lood. Eesti inimesi, ma julgen öelda mingit osa sellest paelub kirm näha teiste inimeste magamistuppa ja

teada saada, kes ikka oli see pervert, oli see Mart või Peeter kurat ma ütlesin kohe, see Mart on liputaja. Mul on siiralt kahju, et teda selliseks liputajaks hakati pidama kahte väga lugupeetud inimest, ühte õllevariku direktorit ja ühte meediainimest, mis on nagu natuke haige, et ma näen kuidas need nimed nagu tekivad.”

Ta kirjeldas ka ühte ebameeldivat seika, mis juhtus pärast loo ilmumist. Tegemist oli Kagge enda jaoks ebameeldiva intsidendiga ja pani mõtlema inimeste pinnapealsuse üle. Ta oli nõus võtma täieliku vastutuse ja tegema avalduse, et kaitsta süütult hukka mõistma hakatud inimesi.

“Lõpuks oligi kummaline situatsioon, mitu nädalat hiljem tuleb minu juurde üks lugupeetud advokaadibüroo esindaja, koputab õlale ja ütleb, et ma sain aru, et sinu pärast sai see mees sealt kinga jah, ma kuidagi kuulsin tol hetkel valesti või ma ei saanud päris häsiti aru, kas ta nüüd, et noh kas minu pärast, kuulsin valesti ja ma mõtlesin, et tal on mingit infot, miks inimene kinga sai,. Ta küsis, sa ka tead v? Me rääkisime alguses tükk aega nii, et tema arvas, et see sai liputamise pärast kinga ja mina arvasin, et ta hakkab mulle kohe rääkima, miks ta kinga sai. Tead küll inimestel jutu algus, ei saa aru, lühis on veel, kompame. Ja siis ta rääkis ära, et igal pool ju räägitakse, et ta sai liputamise eest kinga.. lugupeetud advokaadibüroo noh. Ja saad aru ma tunnen ühel hetkel, et issand jumal, issand jumal, ühe inimese elu on kuskil kommentaariumi täiesti pea peale pööratud. Täna ma olen selle inimesega suhelnud, kelle puhul kahtlustati, et ta on liputaja. Me oleme mõelnud isegi, et teha avaldus, et kuulge inimesed tulge mõistusele, tulge mõistusele.”

Kuna enesepaljastaja intervjuu vastuseid oli ette lugema pandud näitleja, tekkis hiljem omakorda konflikt, kui tuntud meediategelast Anvar Samostit ja Saku õlletehase juhti Margus Kasteini hakati antud loo kontekstis süüdistama.

“Aga see profil mis seal oli, ouuu! Kogu lugu, haige. See näitab sellist pealiskaudsust, süvenematust, sellist nagu puusalt tulistamist, kus väga lugupeetud inimesed hakkasid levitama täielikku laimu.”

Ajakirjanik tunnistab, et oleks olnud valmis ka hiljem sekkuma, kui süüdistamine läinuks liiga kaugele.

“Loomulikult ma oleks sekkunud. No kuule. Ma tahan näha, ma julgen öelda, et eesti ei ole selline keskaegne hispaania inkvisitsiooni ajastu, kus kellegi sõna peale “ta on nõid” visatakse inimene riida peale.”

Kagge avaldas ka oma tööpraktikaid, kuidas ta suhtleb delikaatsete lugude puhul allikatega, ning tema sõnul on alati oluline luua isiklik side juba enne eetrit. Just tänu sellele praktikale õnnestus nõusse saada ka tuntud ärimehesest intervjuueeritav.

“Ma helistasin talle, ütlesin kes ma olen, ütlesin, et ma tahan kokku saada, meil ei ole mõtet telefoniteel rääkida, ma andsin talle indikatsiooni, millest me räägime, ta oli valmis kohe kohale tulema, me saime kohe kokku ja ta oli kohe valmis rääkima, ilma mingi jututa.”

Kagge tunnistas, et selliste n-ö haiguse all kannatavate inimeste jaoks on sageli isegi hea, kui nad jäävad vahele ja saavad oma loo ära rääkida. Allikaga kohtudes oli juba ette ära otsustatud, et anonüümsus tagatakse ja siit on näha kokkuleppe kohti.

“No loomulikult ta hakkas kohe esimesest hetkest peale rääkima, kuidas tema nime ja nägu ei tohiks mitte mingil juhul reeta ja see oli ka normaalne. Ma loomulikult ütlesin talle, et ei ole probleemi. Nüüd ongi küsimus, minu jaoks on oluline see sõnum, et mis sinuga juhtus. Et sinu loo saaks pöörata äratundmiseks veel sadadele meestele, kes ütlevad põrguvärk minuga on juhtunud midagi samasugust. Ma arvan, et see oli tema jaoks mingisugune pääsetee, just see sama, et ta sai oma loo ära rääkida.”

Kokkuvõttes tunnistas ajakirjanik, et antud lugu ei olnud tema lemmikute killast, kuid kindlasti oli see eetiliselt kõige keerulisem lugu, mida 2013. aasta sügishooajal tehtud sai ja oli seega omamoodi väljakutseks.

“Ükskõik millisest varasemast hooajast võin tuua kaks-kolm teistsugust näidet, mis reaalselt löid mu silmad põlema ja käed värisema, see lugu kindlasti seda ei teinud. See oli tavaline üks töö nagu paljud teisedki. Selle loo huvitavus oligi see, et mulle meeldib inimestega suhelda, ükskõik kes ta on kurjategija, pätt, kaabakas.

Mulle meeldib inimestega suhelda ja arusaada, miks nad sellised on. / ... / Ma tahtsin näha kas ma suudan selle inimese rääkima panna, ma ei pidanud sisuliselt tegema mitte midagi, see inimene oli valmis ise rääkima.”

Kokkuvõttes võib öelda, et see lugu näitab hästi, kui palju võib erineda ühe keeruka loo lahendamine praktikas. Kõige suurema üllatusena oli allika täielik salastamine ja iseenda usaldusväarsusega riskimine. Antud juhul võttis ajakirjanik vastutuse jääda lojaalseks allikale, teades sisimas, et “fakte painutades” ei räägita vaatajale täit tõtt. Suurt rolli mängis ka ajakirjaniku enda isiklik kaalutlemine ja õige otsuse tegemine, oskus tunnetada, et tema jaoks on see üks osa tööst, kuid mõne inimese elu võib järgmisel päeval olla täielikult muutunud. Õigete moraalsete otsuste vahel kaalutlemine saab viia kõige vähimate kannatustega lahenduseni.

“Tapjaveokid Eesti teedel”

2. oktoober 2013

Mihkel Kärmas

Transiidiaari pahupoolest rääkivas loos on ajakirjaniku jaoks keskmises riigivõimu kritiseerimine. Kuigi loo alguses olid konfliktis üks äriettevõtte ja seal töötav mees, siis järgemööda toodi loos sisse informatsiooni, mis näitas vaatajale, et probleem ei ole vaid ühes mehes. Saatelõigu sissejuhatuses tõi Mihkel Kärmas oma tekstis välja ka korrumppeerunud politseiniku juhtumi, et anda aimu teema tõsidusest. Samuti rõhutas Kärmas, miks on teema oluline tavalisele inimesele, kuna just nende elud on ohus.

Loos juhatab probleemi sisse politseinike reid, kus ajakirjanik oli kaasas koos võttemeeskonnaga. Esimese vahele jäänud auto puhul ei ole probleemi, kuid juba järgmine oli tuntud rikkuja. Seda isikut teleekraanil siiski ei näidata ja auto numbrimärk on samuti varjatud. Alguses ongi ühel pool n-ö rindejoont politsei, kes räägib, kuidas probleem nende elu raskemaks teeb, ja süüdistused käivad sealjuures transiidifirmade vastu.

Siis tuuakse mängu anonüümne allikas, kuid mitte lihtsalt salajane allikas, vaid vilepuhuja ehk inimene, kes on seotud ühe konkreetse ettevõttega ja nüüd astub nende vastu. Sel hetkel tekib küsimus, kas ajakirjanik on meheni ise jõudnud ja nüüd veennud ta rääkima või on lugu tekkinud vihje alusel. Just viimane paneb omakorda küsima, millised on allika motiivid; kuna vilepuhujana üles astuv mees on ise teadlikult tegutsenud seadusevastaselt ja nüüd tahab suu puhtaks rääkida, siis kas on tegemist tõepoolest ausa ülestunnistusega või kasutatakse ajakirjanikku ära oma isiklikel motiividel, et heita halba valgust tööandjale.

Dilemmakoht võis ajakirjaniku jaoks kergest tekkida ka salajasel filmimisel, kui allikas oli nõus oma rikkumisi kõigile näitama ning võtma tööle kaasa Pealtnägija kaamera. Taas tekib küsimus, kas seda pakuti ise välja või oli see mehe ettepanekul. Kärmas mainib ka loos: “Teades, et see võib kaasa tuua vallandamise, lubab ta Pealtnägijal oma tööpäeva tööandja teadmata filmida” (pilt 4). Süüdistusi kinnitavat

pilti vajab telesaade igal juhul ning selle juhtumi puhul on ausad võtted loovutatud tõestuse eesmärgil. Ekraanilt jooksevad läbi pildid sõiduketastest ja dokumentidest, mille abil mees tõestab oma süüd, kuid põhjendab seda väitega “teisiti ei ole võimalik/./mul ei ole valikut”.

Samuti põhjendab Kärmas vaatajale väga selgelt ära, miks on mehe isik varjatud: “Varjab oma nägu lootuses kunagi veel tööd saada.” Kuid siiski on mehe tunnuseid märkimisväärselt palju jagatud: seljatagused intervjuukaadrid näitavad mehe siluetti, samuti on eetris kaader abielusõrmusest (pilt 3). Detailidena toob ajakirjanik lisaks välja, et tegemist on Pärnu mehega, kes on 58-aastane ja 15-aastase tööstaažiga. Siinkohal kerkib esile küsimus, miks antakse siiski nii palju meest iseloomustavaid detaile.

Loo esimeses pooles on “kannataja” rolli pandud politsei ja töömees. Neid vastandatakse transiidifirmadega, kes ohtlikke olukord põhjustavad. Kuigi konkreetse veokijuhi tööandaja väidab, et see on haruldane juhtum, kinnitavad tõendid muud (hoiatusliku sisuga lühisõnum, mille olla tööandja saatnud selle kohta, kus asuvad politseinikud). Seejärel võtab lugu aga uue pöörde ning mängu tuuakse hoopis uus “süüdlane”, kui ajakirjanik paljastab vaatajale loo tegeliku tuuma: nimelt Riigimetsa Majandamise Keskus ostab hanke korras veoteenust ja seda tahetakse võimalikult odavalt kätte saada ehk süüdistatavaks on riik.

Nüüd on ajakirjanik kaitsemas nii tavakodanike kui ka politseinike ja ettevõtjate huve. Kuigi loo alguses on süüdlasepinki pandud firmad, siis lõppsõna jäetakse hoopiski nende esindajale, kes lausub: “Riik ei tohi panna rikkuma nendes kriteeriumites, mis ohustavad seaduserikkumist või liiklust”. Konfliktse loo puhul peab ajakirjanik alati andma sõna ka süüdistatavale, kuid selles loos riigi esindaja enam vastulauset ei saanud.

Saatelõigu lõppedes pakub loo autor ja saatejuht Mihkel Kärmas välja ka omapoolse lahenduse, mille järgi “Riik ostaks edaspidi ausat veoteenust nagu poes on eetiline banaan” ja märgib ära, et teema on lai ning annab ainet edaspidisteks aruteludeks. Uuriva ajakirjanduse üheks põhifunktsiooniks võib pidada laiema arutelu tekitamist, mille eesmärgiks on muuta näiteks seaduseauke, mis ohustavad inimesi.

Pilt 3. Varjatud allikas.

Pilt 4. Salakaameraga filmitud tõestusmaterjal.

INTERVJUU ANALÜÜS

Uuriva ajakirjaniku üheks eeliseks on ajaline faktor ehk ühe looga saab tegeleda pikema aja vältel, süveneda keerukamatesse juhtumitesse ja hankida rohkem tõendeid. Antud loo puhul oli konfliktis lojaalsuse küsimus ehk allika sooviga arvestamine (lojaalsus allikale) VS tõde (lojaalsus avalikkusele). Ajakirjanik Mihkel Kärmas kinnitas, et teema on olnud neid vaatluse all pikemat aega, kuid ei olnud piisavalt tõendeid.

“See on olnud silmapiiril meil tükk aega, et mingi sugune vähemasti aasta või kaks enne seda lugu juba tuli meil mingisugune vihje”

Ajakirjaniku tööpraktika ongi tegeleda mitme looga korraga ning jätta mõned vihjed teadlikult ootama. Uuriva ajakirjanduse eelis omada rohkem aega tuleb siis eriti selgelt välja, sest nad ei torma lugu tegema iga vihje peale. Keskmiselt tegeleb Kärmas enda hinnangul ühe looga intensiivselt 10 päeva, kuid siin mainis mitmel korral, et iga lugu on erinev ja üldistusi on väga raske teha.

“Malemängus või, et paned need nupud paika, nad natuke tikuvad seal omaette ja siis kui sul on mingisugune faas, et sa näed, et sa saad minna selle šahmatile.”

Ajakirjaniku jaoks oli seesuguse keerulise loo puhul vaja piisavalt tõendeid ja lihtsalt n-ö luuretegevus ei olnud tol korral piisav. Kuid teema võeti taas üles kui sekkus “vilepuhuja”.

“Meile helistas üks rekkajuht kellel oli tekkinud arusaamatus oma tööandjaga ja kes põhimõtteliselt tahtis olla vilepuhuja, loomulikult lähtudes, tal oli mingisugune, mingisugused arusaamatused oma tööandajaga eksju”

Mees oli jäänud patrullile vahele ja tööandja käskis tal ise oma trahvi tasuda, kuid sellega ei olnud mees rahul ja pöördus suures vihas Pealtnägija poole. Ajakirjanik seadis koheselt allika jutu kahtluse alla, kuna teadis tema eesmärki ja pöördumise

põhjuseid. Alles siis, kui mees oli nõus filmilindil näitama oma tegevust, nõustus Pealtnägija lugu edasi uurima.

“Ega me siis ka kohe ei uskunud teda või või sellesmüttes, et jutuks hea küll, aga et kuidas me nagu televiisoris seda näitame või mismoodi me teeme. Ja ta oli nii palju nõus valmis sildasid põletama, et ta oli valmis, et ta võttis kaasa meie ühe agendi, kes sõitis temaga ühe päeva kaasa ja tõesti seal näidati, ta tõesti ta põhimõtteliselt inkrimineeris iseennast”

Lisaks sellele, et mees oli valmis enda seaduserikkumist kaamerate ees tõestama, pidi ta tooma ka vajalikud dokumendid.

“Ta pidigi tõestama enda lugu videos. Ta pidigi näitama, kuidas ta veab seda, pluss veel see, et eksju tal oli need dokumendid nende varasemate rikkumiste kohta, mingid sõidukettad, sõidumeerikuteks nimetatakse seda vist jah. Ja jaa siis need väärteo protokollid”

Ajakirjaniku sõnu ei olnud tema jaoks mingit kaalutlemise kohta, kas peaks salaja filmima mehe tegevust. Pigem oldi lojaalne televaatajale, sest nii tõsiste süüdistuste puhul peab kõige otsesemalt näitama, kuidas asjad toimusid. Kärmas vältis igasuguseid omapoolseid väiteid ja üldistamisi.

“Juriidiline-eetiline-varjatud kaamera asi see ei olnud meie jaoks see põhiline. Lihtsalt varjatud kaameraga oli see, et need on väga tõsised süüdistused, meil on vaja tõendust, eriti televiisoris on vaja, pilt jutustab rohkem kui tuhat sõna. Seal nagu ei olnud mingit küsimust. /... /Inimene jäädvustas iseenda kuritegu”

Veokijuhil oli tegemist meediakogenematu inimesega, kes tahtis oma isiklikku probleemi korda saada ja ettevõtte peale viha välja valada. Kuigi ajakirjanik nõustus mehe isikut osati varjama, ei seatud enam tema heaolu esikohale. Siin näitab moraalne kaalutlemine ka seda, et ajakirjanik ei võta teadlikult ohvriloolset seisukohta, vaid kohtleb kõiki osapooli võrdselt. Ühe inimese kannatused kaaluvad üle selle, kui mõne inimese elu võib tänu sellele olla päästetud. Siin on selgelt

lojaalsus tõe ja avalikkuse suunas ülekaalus, pigem ollakse nõus üht inimest ohverdama, kui selle nimel enamus pääseb.

“Ta on teinud endale otsuse, et ta lahkub sellest firmast nii kui nii ja ta on valmis sillad põletama / ... / Nii et jah kindlasti vilepuhuja saatus ei ole lihtne ja seetõttu me ka püüdsime võimaluste piires tema isikut seal varjata eksju, aga teatud ringkondades võib see olla teada, võib-olla kui ta tahab mingisse teise veofirmasse kunagi tööle minna, siis see võib põhjustada talle raskusi, aga kui me näiteks selle looga teoreetiliselt võisime päästa mingeid inimesid, siis see on näiteks väike hind selle eest.”

Lojaalsus avalikkuse suunas ilmneb selgelt ka lauses, kus Kärmas selgelt ütleb ära kelle poole ta antud juhul kaldus. Rekkamehed võtsid sõnumit kriitikana enda suunas, kuid ajakirjanik oli pigem nende poolt. Siit tuleb ilmsiks ka asjaolu, et kuigi ajakirjaniku motiivid võivad olla tõe paljastamine ja avalikkuse aitamine, siis alati ei pruugi n-õ ohvri rollis olev inimene seda ise mõista.

“..rekkamehed ja rekkafirmade omanikud löid ikka kõvasti tolmu üles, eriti pärast saadet. / ... / millest need juhid ise ka aru ei saanud, kes siin möllasid eksju pärast seda, et me ju tegelikult kaitseme neid, et peaks kuidagi sellest nõiaringist nagu välja saama, et ei ole võimalik ausalt vedada.”

Veokijuhtide loo puhul toob Kärmas ise mitmel korral välja, et tema jaoks oli iga detail ja fakt väga hästi põhjendatud. Nii suure eeltööga lugusid ilmub tegelikkuses vähe, sest harva saab nii reaalselt kõike tõestada.

“Tõendite poolest oli see suhteliselt overkill (ülepingutamine – toim) isegi. / ... / kusjuures see oli tõesti harva nähtavalt selline nagu väga läbi töötatud põhjalik lugu”

Käesoleva bakalaureusetöö autori üheks põhiliseks küsimuseks jäi siiski, miks ei antud lõpus sõna põhilisele n-õ süüalusele ehk riigile. Hilisemast intervjuust selgus, et ajakirjanik oli suhelnud küll riigimetsa majandamise keskuse pressiesindajaga, kuid ei pidanud vajalikuks seda loosse panna. Otsad jäid teadlikult lahtiseks, et tekitada

diskussiooni. Siin ei näinud Kärmas probleemi selles, et süüdistatav ei saanud vastulauseks võimalust.

“Kusjuures seal oli isegi niiviisi, et see riigimetsamajandamise keskuse keegi pressiinimene võttis enne saadet minuga ise ühendust ja me rääkisime sellest telefonis, nii et ma olin nende seisukohtadest üldiselt teadlik, aga tõesti, et kusagile tuleb lihtsalt piir tõmmata. Ma ju tean, mis nad ütlesid, ütlevad / ... / kuskile tuleb tõmmata piir, et kõikidest asjadest lõpuni, nii et mitte kellelgi ei ole mitte midagi enam lisada sellesse loosse ei ole võimalik üheski loos rääkida.”

Rekkameeste loo osas tuleb esile ka Pealtnägija toimetuse üldine mõtteviis ja eesmärgid ehk teadlikult tehakse ka n-ö pehmeid lugusid, kuna inimesed vaatavad eelistatult neid. Ilmneb ka selge uuriva ajakirjaniku mõtteviis ehk tahe omada ühiskonnas suurt mõju, samuti säilitada n-ö ühiskonna valvekoera roll.

“Minu meelest see oli siukese tubli lugu, aga jällegi, et ma arvan, et tavalise televaataja jaoks oli see siuke noh, et polnud midagi erilist. See mis tavalisele inimesele korda läheb on hoopis midagi muud. / ... / See on ka põhjus miks me ei tee selliseid lugusid koguaeg. Esiteks ei jõua koguaeg selliseid lugusid teha, aga me ka teadlikult doseerime, et me ei pane mingeid selliseid betooniseid keerulisi lugusid liiga palju, sest siis me kaotame vaataja ja kui me kaotame vaataja, siis me kaotame mõju. Kui meil ei ole vaatajaid, siis keegi ei karda Pealtnägijat.”

Raskeveokitejuhtide probleemidest rääkiva loo valmistamistprotsess näitab kui suure materjalihulgaga töötavad uurivad ajakirjanikud ja ilmestab eeltöö põhjalikkust. Samuti teema valik, mis ei ole ajakirjaniku enda sõnul kõige põnevam keskmise vaataja seiskohast, kuid juhib tähelepanu ühiskonnas olevale suuremale probleemile. Väärtuste kaalutlemine protsessis on ajakirjanik jäänud lojaalseks avalikkusele ja tõele.

“Varjupaigas toimub massiline kasside hukkamine”

27. november 2013

Piret Järvis

Loo peamine probleem seisneb selles, et Tallinna Loomade Hoiupaigas hukati 2012. aastal 2222 kassi. Süüdistavad osapooled väidavad, et hukkamine toimub tahtlikult ja loomahoid isegi ei taha otsida kassidele kodu, kuna nii saavad nad rohkem raha. Inimestele selgitab ajakirjanik avaliku huvi ära sellega, et maksumaksja raha eest toetab linn varjupaika. Põhiliseks moraalse kaalutluse kohaks on antud loos ajakirjaniku lojaalsus avalikkuse ja oma töö suhtes VS lojaalsus loo osaliste osas.

Hoiupaika süüdistavad mitu allikat: endine töötaja Maret, kassisõber Kersti ja teise turvakodu vabatahtlik Hanna. Viimase puhul tekib küsimus allika motiivides, kuna konfliktisituatsiooni kirjeldades räägib Hanna isiklikul tasemel oma probleemist, mis tal on hoiupaiga juhatajaga. Samuti on probleem allikate seotuses, kas Kersti ja Hanna on üheskoos hoiupaiga vastu või on ajakirjanik otsinud erinevaid näiteid ja tõestusi informatsiooniallikatest. Samuti on küsitavaks, kui palju seadis ajakirjanik kahtluse alla ka endise töötaja motiive ja miks otsustas naine alles nüüd looga avalikkuse ette tulla, kui probleemid olid juba varem.

Hoiupaiga endise töötajaga on intervjuu tehtud suvisel ajal, aga muud kaadrid on filmitud juba külmal ajal, see näitab, kui palju eeltööd on tehtud. Dokumentide ja info esitamises tekib mitmel juhul küsimusi, kust need tulevad: kui toimetus sai need allika käest, siis tuleb mõelda, kuidas hankisid need materjalid inimesed ise. Küsitavusi tekitas ka Hanna lugu seenega kassipojast: kas see väide on ajakirjaniku poolt kontrollitud või uskus ta teadlikult ühe isiku juttu. Samuti on küsitavaks loetletud rahaskeemid, millest räägib taaskord Hanna (pilt 7): kui palju on ajakirjanik suutnud säilitada iseenda autonoomsust ja kriitilist meelt, kui allikas väidetavalt kogu informatsiooni kätte annab.

Loo antikangelane Larissa (pilt 8) süüdistab vastasleeri absurdsetes väljaütlemistes tema kohta. Samas ei saa tema vastustest lõpuni aru, milles seisab peamine probleem: kas konflikt on isiklikul tasandil Hannaga või üldiselt. Larissa puhul on tegemist väga

keerulise intervjuueeritavaga, kes eitab kõike kategooriliselt. Allikate esituse osas on ülekaalus süüdistajate pool. Teemaga seoses juhib ajakirjanik tähelepanu ka üldisemale probleemile riigis ehk maksumaksja peab toetama ebahumaanset asutust. Lisaks kritiseerib ajakirjanik oma loos süsteemi viga, mille tõttu ametnike käitumine ja ükskõiksus toetab ebaeetilist tegevust varjupaigas. Samas jääb lugu konkreetse lahenduseta, sest turvakodu ka ei soovi kõiki kasse omale. Lõplik arendus jääb pooleli, kuna Hanna ütleb siiski, et kõiki kasse nende varjupaika ei tasu tuua. Sel korral ei ole ajakirjanik kasutanud ühtegi ebaeetilist võtet materjali hankimiseks, vähemasti ekraanilt see ei paista ja sellele tähelepanu ei juhita.

Pilt 7. Hanna selgitamas Hoiupaiga rahaskeemi.

Pilt 8. Loomade hoiupaiga juht Larissa, peamine süüdistatav.

INTERVJUU ANALÜÜS

MTÜ Loomade Hoiupaiga probleemidest rääkiva loo idee tuli ajakirjanikule vihje kaudu. Kuigi loo ideed oli juba varem kaalutud, siis ei olnud see piisavalt uudisväärtusliku sisuga, et sobinuks Pealtnägija saatesse. Vastaja selgitab, et nende lugude valikus on lisaks avalikule huvile väga olulisel kohal just uudisväärtus, midagi sellist, millest keegi pole varem veel rääkinud. Kasside loo puhul sai otsustavaks just endine töötaja, kes oli avalikult nõus rääkima oma kogemusest.

“See tuli vihjena jah. See Hanna Ild võttis meiega ühendust võib-olla isegi aasta enne kui see lugu eetrisse läks, vähemalt pool aastat kindlasti. /... / need endised töötajad olid nõus rääkima sellest, mida nad kohapeal nägid ja kogesid, siis me otsustasime, et teema ära. Sealt tuligi uudis juurde.” (Piret Järvis)

Võttes aluseks Resti moraalse otsustuse neli etappi, millest esimene väljendub ajakirjaniku oskuses tunnetada ära konflikti ja tajuda olukorra erinevaid osapooli, saab vastaja vastuse põhjal öelda, et ajakirjanik märkas vajadust kahelda allika esitatud informatsiooni tõesuses juba loo eeltöö faasis. See näitab ajakirjaniku moraalsel tundlikkust, mida paremini osatakse märgata konflikti erinevaid osapooli ja seada kahtluse alla nende motiivid. Tõestamiseks ei piisa vaid sõnast, kõike on vaja paberil ette näidata.

“Me alati küsime seda, kui keegi helistab oma vihjega, siis me küsime, et kuidas sa kavatsed seda 200-tuhandele televaatajale tõestada, et sul on õigus? Millised on sinu vettpidavad asitõendid. Sest kui inimene ütleb, et muud ei olegi kui minu sõna, siis meie ei hüppa paati.”

Kuigi loo eeltöö tundus antud töö kirjutajale pikaajaline, siis selgus, et ajakirjanik ise uurimisega ei tegelenud. Suurema osa tööst tegi ära üks allikas, kes esitas numbrid ja faktid. Vastaja tunnistas, et ei pidanud vajalikuks haige kassi näite loo tausta uurida näiteks loomaarsti käest, kuna eelneva materjali olid osapooled suutnud ära tõestada.

“See oli hästi isegi kerge teha kuna teine osapool oli koostööaldis, Hanna ise oli numbrid, faktid kokku kogunud / ... / aga ta suutis need asjad ära põhjendada, mis ta oli kogunud, erinevad asitõendid. Telefonisalvestis, meilivahetusi.”

Kõige raskemaks kujunes ajakirjaniku jaoks vastaspoole rääkimasaamine. Ajakirjanik pani vastaspoole fakti ette, et lugu tuleb igal juhul ning see on tema võimalus oma vastulause öelda. Vastaja sõnul suhtles ta allikaga eelnevalt telefoni teel ja selgitas kogu loo tagamaid. Samuti saatis ette küsimused, seega süüdistataval oli võimalus eelnevalt teemaga tutvuda ja ette valmistada. Sellest tulenevalt võib öelda, et ajakirjanik väärtustab kõrgelt ausust mõlema osapoole suhtes ja hoolib allikatest.

“Ikkagi selle süüdistatava nõusse rääkimine, et tule vasta, sa oled sattunud täielikku süüdistuste laviini alla, et loomulikult oli esimene reaktsioon tal, et ei ma ei tule kuhugi, las õiendavad. / ... / Peadki suutma inimest veenda, et see on hea talle kui ta tuleb rääkima, muidu tulebki lugu, kus ükspool lahmib ja õiendab. Siis ilmselgelt jääks ju mulje, et tema on rohkem süüdi”

Samas ei ole ajakirjanik nii iseloomukindel objektiivsuse osas, kuna tunnistab, et oleks loo eetrisse lasknud ka ilma süüdistatava kommentaarideta. Tema jaoks olid asitõendid piisavalt nii vettpidavad. Samuti oli ajakirjanik enda jaoks selgeks teinud probleemi suuruse. Võime näha erinevate osapoolte motivatsiooni tagamaid jääb antud juhul kasinaks, kuna vastaja räägib vaid hoiupaiga juhataja süüst ega pane kordagi kahtluse alla, et äkki Hanna eestveetav turvakodu tahabki ise nende tööd omale.

“Kust need süüdistused tulevad, miks need suvalised inimesed on otsustanud üks hetk, et hakkame süüdistama kedagi, ju seal ikka mingi põhjus on. Sellel naisterahval, hoiupaiga juhtajal olid vastused varrukast võtta ka ju. Need ma kõik ka eetrisse lasin, aga ma arvan, et ilmselt need ei olnud piisavalt veenvad, sest valdavalt ikkagi jäi siuke foon, et seal toimub see tapmine ja seda on ebaeetiliselt palju ja see inimene ei ole kõige pädevam seda asutust juhtima.”

Loo esitluses teleekraanil ja tekstis on ajakirjanik valdavalt erapooletu, kohati esineb mõningaid süüdistavaid küsimusi. Vastaja sõnul oli üks moraalse otsustuse kohti just allikate vahel, kas jääda konfliktis erapooletuks või mitte. Ajakirjaniku sõnades peegeldub vajadus valida pool, aga ta ei oska põhjendada, kas tal kujunes välja seisukoht, sest mõlemad pooled suutsid end põhjendada. Kui üks pool oleks seda vähem suutnud, siis tekib küsimus, kas ajakirjanik oleks eelistanud ühte või teist osapoolt rohkem.

“Ma arvan, et selle loo puhul, ma ei oska öelda, millise poole ma võtsin või kas mul kujunes välja mingisugune kindel seisukoht. See ikka loomulikult segane lugu, mõlemad suutsid end mingimääral põhjendada, mingimääral mitte. Ma ütlen inimlikult mul oli sellest Larissast isegi kahju, et tõesti noh ta on sellise tule alla sattunud, aga ma arvan, et kui seal üldse põhjust ei oleks, siis ei oleks seda, et keegi ründaks.”

Ajakirjaniku jaoks on emotsionaalselt raske teha lugusid, kus on konflikt ja üks inimene langeb süüdistuste osaliseks. Kuigi ta tunnistab, et ükski lugu ei jääks tegemata tema isiklike vastuolude tõttu, siis ta teadlikult hoidub probleemlugudest.

“Kõik see, et kui sa teed problemlugu, kus keegi satub halvemasse valgusesse, tahad või ei taha, siis minul on enamasti neist ikka kahju. Ei ole ju hea tunne tekitada kelleski seda tunnet./ ... / jällegi võib-olla isiklikult on natuke kahju, sa näed kuidas ühte inimest õudsalt rünnatakse ja loomulikult on sul ebamugav minna ja neid küsimusi esitada, et teid süüdistatakse, et te olete mõrvar.”

Pärast loo ilmumist käisid hoiupaika kontrollimas ametnikud ja nemad ei pidanud probleemi varjupaigas ülemäära suureks. Ajakirjanik ei näinud selles enda viga, sest tema pidas kõige väärtuslikumaks esitatud fakte ja väärtustas neid.

“Samalajal mingid faktid oli ju ikka alles. Mingil aastal need 2222 kassi ikkagi tapeti./ ... / Aga ei mul ei olnud kordagi sellist tunnet, et ma oleks midagi valesti öelnud või vastikult liiga teinud. Ma tean, et see Larissa küll oli väga pahane ja tundis küll, et see lugu oli ebaõiglane tema suhtes.”

“Tugitoolipõllumees Jaak Vackermann ja mahetoetused”

25. september 2013

Roald Johannson

Mahetoetuste skeemitamistest rääkivas loos on ajakirjaniku asunud kritiseerima ühte ohvrit, kelleks on põllumees Jaak Vackermann. Loole antakse selge seisukoht juba alguses, kui saatejuht ütleb, et tegemist on halenaljaka juhtumiga, kus n-ö tugitoolipõllumehed saavad kasvatada umbrohtu, selle eest suuri toetusi saada ning isegi kui naabrid kiruvad, siis seaduse käed on seotud. Dilemma on laiemalt siiski tõe ja aususe küsimus ehk kui palju on ajakirjanik seadnud esitatud fakte kahtluse alla (allikate ja dokumentide kahtlustamine peaks olema uuriva ajakirjaniku üks praktikaid) ning konflikt isiku avalik mustamise ees. Samuti tekkis küsimus, kui palju on ajakirjanik suutnud konfliktis autonoomsust säilitada.

Süüdistaja positsiooni on asunud kolm naabrimeest (neljas on anonüümne, sellest täpsemalt edasises analüüsis). Just naabrimehed räägivad, kui palju Vackermann toetust saab, selleks ei anta sõna PRIAle (Põllumajanduse Registrate ja Informatsiooni Amet) ega süüdistatavale. Tõlgendamise fookus on selgelt ühepoolne: Vackermann on süüdi. Ajakirjanik on oma väidete tõestamiseks läinud ka konkreetsele põllule, mida Vackermann hooldab (pilt 6). Ta sõnab oma tekstis, et “lasid põlde kontrollida” umbisikuliselt. Seega tekib siinkohal küsimus, kas põlde on kontrollinud asjatundjad või on see info naabrite räägitud, kuna väiteid on palju üldistatud ja esitatakse vaid üks dokument.

Naabrimeeste poole hoidmine paistab välja ka sellest, kui üks süüdistaja on jäetud anonüümseks. Tekib küsimus, miks on varjatud ainus tunnistaja, kellel on reaalsed dokumendid, mida esitada. Samuti ei põhjenda ajakirjanik ära, miks on allikas anonüümseks jäetud, vaid ütleb lihtsalt: “anonüümsust palunud”. Seega tekib küsimus, kas Pealtnägija võimaldab anonüümsust kõigile, kes seda paluvad. Siin paistab, et ajakirjanikul ei ole tõe väärtuse osas suurt kaalutlemist toimunud, sest allika isik on siiski osa tõest.

Tasakaalustamatus paistab silma ka intervjuust loo peamise süüdlase ehk Jaak Vackermanniga. Vestlust alustab ajakirjanik lausega: “Te olete erakordselt lobeda

jutuga mees, kelle jutu peale kõik naisametnikud põllumajandusministeeriumis sulavad..”. Vastusena läheb eetrisse vaid tänamine komplimendi eest. Edasises tekstis loetleb ajakirjanik üles mehe varasemad kokkupuutud meediaga. Tekib küsimus, kas sellega üritatakse õigustada, et huvi mehe tegevuse vastu on suurem ja saatel on õigus kritiseerida, kuna ta on justkui pooleldi avaliku elu tegelane, või on Vackermann ise süüdi, et otsib konflikte?

Samuti tulevad esile ajakirjaniku väga suunavad ja kriitilised küsimused; näiteks: “Te tahate öelda, et auklik seadusandlus võimaldab teil ..”, mille peale vastaja segab: “Ei, ei, see ei ole auklik seadusandlus ja mina üksi ei viljele”. Samuti suunab ajakirjanik, et “teised põllumehed ei ole huumus-tööstusest midagi kuulnud”. Õhku jääb küsimus, kas need on samas põllumehed, kes Vackermanni süüdistavad, või on räägitud ka teistega.

Ühe isiku väga konkreetset süüdistamist on siiski proovitud tasakaalustada mitmete ametnike kaasamisega. Samas on konkreetset Vackermanni kaasusest rääkimine probleemne, seda mainib ajakirjanik ka loos, sest PRIA ei või detaile avaldada. Seega süüdistuste täielik õigsus jääb siiski vaid oletuste baasile.

Pilt 5. Ajakirjanik umbrohustunud põllul.

Pilt 6. Süüdistatav põllumees Jaak Vackermann

INTERVJUU ANALÜÜS

Jaak Vackermanni kaasuse puhul oli põhirõhk n-ö kaebajatel ehk informatsiooniallikatel, kes teadlikult otsisid ajakirjandusega kontakti, et lahendada oma probleem. Ajakirjanik tunnistas, et vihjeid on mitmel korral tulnud, kuid varasemalt ei pidanud ta teemat piisavalt aktuaalseks.

“Selle härra peale on meie toimetusele tulnud juba varasematel aastatel, eriti sügisel, vihjeid. Kuskilt lood meieni jõuavad, näiteks naaber annab teada, et on korralagedus” (Roald Johannson)

Selget motivatsiooni ehk antud juhul omakasu omavate allikate puhul tuleb ajakirjanikul seada kahtluse alla esitatud tõendid. Resti moraalse otsuse skeemi järgi on valiku langetamise protsessis oluline ajakirjaniku võime märgata konfliktis erinevaid osapooli, aga antud juhul oli ajakirjaniku otsustus liiga kallutatud. Jaak Vackermanni loos oli ajakirjanik veendunud oma allikate usaldusväärsuses, nendeks olid põllumeeste ütlused ja PRIA andmebaas, süüdistatavalt enam kinnitust ei küsitud.

“Ma konkreetselt ei küsinud ka temalt, et see metsaääre kinnistu, kas see kuulub sulle. Mul ei olnud põhjust kahelda. Nad olid nimekirjas PRIA leheküljel ametlikult olemas.”

Ajakirjanik oli enda jaoks ära otsustanud, et mees on süüdi hoolimata sellest, et ajakirjanikul ei olnud täielikku kinnitust ametnikelt, sest kontroll tehti alles pärast loo ilmumist ning allikas ise eitas süüdistusi.

“Üldpilt oli mul selge. See, mida ta teeb, ei ole kriminaalne aga on eetiliselt vale.”

Roald Johannsoni puhul tõusis varasemas dilemmaruumi analüüsis esile tõe ja aususe väärtus allikate puhul; kui inimene tundub juba eelnevalt probleemne ega jäta ajakirjanikule usaldusväärset muljet, on edasine suhtlus keeruline. Seda kinnitab ka antud kaasuses välja tulnud fakt, et loos esitatud süüalune taluniku Jaak Vackermanni persooni osas olid ajakirjanikul eeldused.

“Ma natuke tunnetasin Vakermanni probleemset isikut ette, et sealt võib tulla midagi sellist. Ta filmis. Ma teadsin ka tema ajalugu.”

Loo põhitegelase Jaak Vackermanni juhatab ajakirjanik sisse hinnanguga, mida on esitanud kõrvalised allikad (naisinspektoritele meeldib, lobeda jutuga mees). Selgub, et moraalset kaalutlust ei toimunud loo kirjapaneku faasis, ajakirjanik ei näinud esitatud faktis probleemi kohta.

“Siukseid asju on jube raske sõnadesse panna või põhjendada, miks ma selle konkreetse lõigu panen siia või sinna. / ... / Ma kindlasti ei tahtnud vaataja suhtumist temasse tekitada, aga see oli vähemasti lõbus hetk.”

Kuigi ajakirjanik ise väidab, et ei ole loos pooli valinud, siis allikale ründavate küsimuste esitamine peegeldab vastupidist. Antud väljavõttest on näha ajakirjaniku sisemist dilemmat. Ühelt poolt on ta enda jaoks otsustanud, et tegemist on sisuliselt ohvri ja pätiga looga, kuid tööetika ei luba isiklikke eelistusi.

“Kui me näeme umbrohtu, mis ei tohiks seal olla ja sa saad selle eest riigilt toetusi, siis ilmselgelt ma väidetavalt süüdlaselt küsin kriitilisi küsimusi. See ei tähenda automaatselt seda, et ma olen poole valinud. / ... / Ma julgen öelda küll, et ma ei olnud pooli valinud, aga see tundus küll üsna peaaegu must-valge juhtum.”

Kaalutlemise kohta ei rakendanud ajakirjanik kaalutlemist ka infoallikatega suheldes, kui üks kaebajatest soovis jääda anonüümseks.

“Ma ütlen ausalt, et minu hinnangul ei olnud see põhjendatud, et tema oli anonüümne. / ... / Ta väitis, et tal on mingi metsääri pooleli, ühesõnaga natuke kahtlane jutt oli, mis ta ajas / ... / see kui sa jääd anonüümseks, tekitab ka küsimusi, et mida sul on peita ja varjata. Kindlasti on tal ka omad luukered kapis. / ... / Siis see fakt, üks mees põgusalt on anonüümsest, ei muutnud minu jaoks loo üldist struktuuri.”

Käesolev juhtum tekitab ajakirjanikule probleeme enne avaldamist. Alustuseks oli raske materjali kogumine, sest tegemist oli keerulise intervjueeritavaga. Mees esitas tingimuse, et ta filmib kogu antud intervjuu ka oma kaameraga üles. Süüdistatav põllumees alustas ajakirjaniku vastu isiklikku laimukampaaniat, mis võimendas omakorda autori eelarvamusi allika suunas.

“Tema filmis kogu intervjuu üles tol päeval. See on youtube pandud, ta alustas suurt laimukampaaniat. Ta filmis kogu intervjuu üles ja pärast ütleski, et Roald Johansson ettevalmistamata loll linna ajakirjanik ja ei tea midagi umbrohtumusest, lilleõielistest mesikatest ja mis iganes seal oli. Ajas spetsiifilist teksti. Loomulikult ma seda kõike ei tea nii detailselt. Ma ütlesin talle ka, et ma olen linnapoiss ja kõike põllumajandusest ei tea. Räägime asjad lahti. Tema väide oli, et ma olen asju kontekstist välja rebinud ja et Pealtnägija valetab.”

Allikas süüdistas autorit tõe moonutamises ning siinkohal tuleb välja ajakirjaniku ameti keerulisus just info eeltötluse protsessis, kus peab langetama valiku, milline osa jutust ilmestab kõige paremini vajalikku informatsiooni.

“Loomulikult, kui intervjuu on 45 minutit ja loo pikkus 15 minutit, siis ma lõikan tema teksti, aga ma julgen öelda, et tema mõtted ma sain esitatud nii nagu ta ütles. Kontekstist välja rebimine on see, kui sa võtad lausest jupi välja ja jätad teise mulje.”

Antud loo puhul kasutas ajakirjanik ära allika ebatäpseid vastuseid, et näidata televaatajale mehe persooni. Kuigi intervjuu süüdistatava põllumehega oli käesoleva kaasuse puhul üheks oluliseks infoallikaks, ei aidanud see lugu sisuliselt edasi, kuna vastaja põikles küsimustest eemale ja esitas omale sobilikku infot. Resti moraalse sensitiivsuse skeemi kolmas etapp, mis räägib eesmärgist pidada dilemma puhul ühte väärtust teisest olulisemaks, on antud juhul tähtis, kuna näitab, millist väärtust ajakirjanik eelistab. Kuigi teoreetilisel tasandil peab ajakirjanik oluliseks tõe ja objektiivsust allika suhtes, siis praktikas mõjutavad otsustust mittemoraalsed väärtused. Vackermanni intervjuu osad ei ole sisulise tähtsusega, vaid on esitatud, et ilmestada tema keerulist iseloomu.

“Ei, see et tema keerutab, annab just vinti juurde. Ta rääkis mingit ümmargust mula. Ta oli väga koloriitne tüüp ja teleekraanil ta mõjus hästi. Me näeme oma silmaga, et on umbrohi ja me teame faktina, et ta on saanud selle umbrohus põllu eest toetust. Siis ongi küsimus, et kas ongi nii.”

Tõe väärtus on uuriva ajakirjaniku jaoks printsiipiaalne. Probleemsetes lugudes tuleb olla veelgi kahtlustavam ja infot mitmel korral kontrollida, vältimaks hilisemaid probleeme. Taaskord toob vastaja välja isikliku tunnetuse, mille alusel on otsus langetatud.

“Seda enam, kui ma seda tunnetan, siis püüan faktid võimalikult selgeks endale teha ja teha adekvaatse loo. Veel rohkem kontrollida kui tavaliselt, mida ma ka teen. Iga sõna, mida ma ütlen, ei tohi olla meile probleeme tekitav.”

Probleemid tekkisid siiski pärast loo eetrisolemist, kui põllumees alustas näljastreiki. Ta süüdistas ajakirjanikku valetamises, sest kõnealune umbrohtunud põld ei kuulunud tegelikult mahepõllumehel. Ajakirjanik ei näinud isiku avalikus laimamises midagi halab ja hilisemad kannatused ei olnud vastaja jaoks tõsiseltvõetavad, kuigi hirm oma sõnades eksida oli olemas.

“Näljastreigi fakt ise oli natuke halenaljakas. Kui ta väitis, et metsääre kinnistu ei kuulu mulle, mis oli õige, sest see ei kuulugi talle, see tekitas minus küll natuke kerget kõhuvärinat, et kas tõesti ma eksisin.”

Ajakirjanik võttis loo faktid ja materjalid uuesti ette ning lähemal uurimisel selgus, et kõnealune maatükk tõesti ei kuulunud Vackermannile. Avaldus uus petuskeem, mille järgi mees omastas võõraste inimeste maatükke ja taotles oma nimel sinna raha. Oma vea tunnistamiseks lasi ajakirjanik järjeloos lugeda Vackermannil ette kaebekirja. Siingi peegeldub uuriva ajakirjaniku töö keerulisus, sest isegi andmebaase kasutades ei saa alati täielikult kindel olla. Samas ei tunnista vastaja oma eksimust, vaid juhib tähelepanu paratamatusele.

“Alguses ma juba kahtlesin, sest ta karjus üle maailma, et ma olen valetaja. See oleks piinlik olnud. Aga olles veelkord süvenenud ja veelkord asjad selgeks teinud,

sain veel rohkem nüansse teada. Mitte, et ma ei olnud ettevalmistunud, aga kõiki nüansse lihtsalt ei saa teada.”

“Selles ma ei kahtle siiani, et ma selle loo teeks täna igal juhul uuesti.”

Antud juhtum näitab uuriva ajakirjaniku töö vastust ja faktide kontrollimise olulist. Ajakirjanik peab kahtlustama ja mitmel puhul kontrollima ka tõesena tunduvaid andmebaas. Samuti ilmestab, kui keeruline on konfliktisituatsioonis jääda erapooletuks kõrvalseisjaks, kui süüdistav on asunud isiklikule rünnakule ajakirjaniku enese suunas. Kuigi Jaak Vackermann persoonina võibki olla tavapärasest koloriitsem ja emotsioonikam, peab ajakirjanik suutma teda kohelda võrdselt teiste allikatega. Antud juhul on ühe isiku süüdistamine põhjustanud talle ka kannatusi, kui mees alustas näljastreiki, sest tema suunas on esitatud valeinformatsiooni.

5. JÄRELDUSED

Järgnevalt esitan bakalaureusetöö empiirilise materjali analüüsil põhinevad peamised järeldused uurimisküsimuste kaupa.

1. Millistes infotöötuse etappides ilmnevad uuriva ajakirjaniku jaoks võimalikud eetilise dilemma kohad?

Kõige enam tekib Pealtnägija uurivate ajakirjanike jaoks moraalse otsuselangetamise kohti eeltöö faasis. Alustuseks loo hindamine nii uudisväärtuse seisukohast, kui ka allikate usaldusväärsusest. Just informatsiooniallikate osas on eeltöö faasis keerulised otsustusprotsessid, kuna suur osa vihjetest tuleb inimestelt, siis peab küsimuse alla seadma nende motiivid, vahel ka vaimse tervise ning usaldusväärsuse. Tihitpeale inimesed mõtlevad lugusid välja, aga esitavad neid tõena. Samuti inimeste hirmud seoses televisiooniga ning meediakogenematute inimeste kasutamine. Isegi kui lugu on teema osas väärtuslik ja vajalik, siis ajakirjanik peab otsustama, mis tagajärgi toob see inimesele hiljem. Samuti ka konfliktsete allikate puhul, kes soovivad anonüümsust. Allika salastamine on tõe varjamine, seda kaalutakse väga põhjalikult. Mitmel juhul on lugu jäänud tegemata kui inimesel ei ole piisavalt head põhjendused jääda anonüümseks.

Teema väärtustamine on samuti olulisel kohal, kuna Pealtnägija järgib väga täpselt uuriva ajakirjanduse norme, milleks on omada suuremat mõju oma tegudes, mitte lihtsalt paljastada mõnda skandaalset juhtumit. Teema uudisväärtustamisel lähtutakse kõige enam avalikkuse huvist ehk miks on vaja ühiskonnale mingist teemast rääkida. Isegi juhul, kui prominendi rahaskandaal on uudisväärtuste alusel sobiv, siis kaalutletakse, kas ühe inimese probleemi avalikuks tulemine teenib ühiskonna huve. Kui see põhjustab inimesele rohkem kannatusi kui ühiskonnale head, jäetakse teema kõrvale. Seetõttu on mitmel juhul jäänud lood oma n-õ õiget aega ootama. Siinkohal on uuriva ajakirjanduse eeliseks vihjete rohkus ning ajakirjaniku võimalus tegeleda ühe looga kauem kui igapäevases uudisajakirjanduses.

Lisaks allikate ja info kriitilisele hindamisele esineb dilemmakohti ka uurimise käigus, mille all kuulub materjali kogumine. Kuigi näiteks telefonikõnede salajane

lindistamine on petmine, siis seda kasutatakse pigem isikliku kindlustuse tagamiseks, et vältida hilisemaid probleeme. Sama kehtib ka salajase filmimise osas: just siin seab televisioon piirangud, kuna tõestamiseks on vaja ka pilti näidata. Seega tõe väärtus ja lojaalsus avalikkuse ees kaalub üle ebaeetilise käitumise. Just pildilise või helilise materjali kogumisel tekib kõige enam probleeme. Seda probleemi, et ajakirjanikud ei tea, kust pärinevad dokumendid või kas tooja on need ise varastanud, ei esinenud. Ajakirjanikud teavad oma allikaid ja sealhulgas ka neid, keda ei presenteerita.

Loo monteerimise ja kirjutamise osas esines konflikte valdavalt lojaalsuse osas; kas ja kui palju valib ajakirjanik pooli. Liigse kallutatuse vältimiseks kasutatakse meeskonnas teiste abi, et materjali võimalikult objektiivselt esitada (lasevad loo teisel ajakirjanikul üle lugeda ja likvideerivad hinnangud). Loo pildilises ja helilises kokkupanekus ei tekkinud enam dilemmakohti, näiteks kus ja mil viisil udutada. Kui kirjalik tekst on valmis, tegeleb pildilise poolega suure osas edasi režissöör, keda usaldatakse. Kuigi temaga ei ole räägitud, siis vastajatelt tuli välja, et nad jälgivad üldiseid kaamerakasutuse põhimõtteid (looga mitte seotud inimesed lastakse udutada, lavastusi kasutatakse võimalikult vähe). Seda, et lugu proovitakse kuidagi kallutada, näiteks dramaatilisema muusikaga, ei esine. Nii tekstis kui visuaalses pooles ollakse võimalikult objektiivne ja täpne, hinnanguid ei anta. Otsused jäävad televaatajate enda teha.

Järeloomõjus enam suuri moraalse valiku kohti ei olnud. Need otsused tehakse juba eelnevalt ära, mõeldes ennetavalt tagajärgedele. Oluline tähelepanek on, et selle otsusega minnakse lõpuni välja ehk kui on tehtud valik kaitsta inimese privaatsust ja ta anonüümseks jätta (liputaja lugu), siis hoitakse seda saladuses lõpuni. Ajakirjanikud on valmis võtma vastutuse oma töö tagajärgede osas ning astuma allika kaitseks välja, oma eksimuse korral esitatakse ka avalikke parandusi (Jaak Vackermanni loole tehti järjelugu).

2. Kus märkavad Pealtnägija toimetajad oma töö erinevates etappides eetilisi dilemmasid?

Ajakirjanike dilemmaruum on lai ja neil on oskus märgata erinevaid otsustuskohti. Moraalse kaalutlemise kohti esineb palju, rohkem kui ajakirjanikud ise oskavad välja

tuua. Keerulisi valikuid tehakse mitmes töö etapis, kuid nende üle ei arutleta nii süvitsi, mistõttu on hilisem väljatoomine keerulisem. Otsuste vastuvõtmisel lähtutakse valdavalt kogemustega kujunenud teadmusest.

Dilemmade tajumise oskus on eriti tugev teatud sensitiivsete teemade osas, näiteks lapsed ja peretülid. Samas vähem märgatakse petmise diskursust, mis esineb just materjali salajases hankimises. Üldiselt domineerib Pealtnägija toimetajate hulgas utilitarism ehk suurim õnn suurimale hulgale. Eetiliselt õiget käitumist ja otsuste langetamist peetakse pigem iseenesest mõistetavaks ja viisakale inimesele omaseks käitumiseks, mitte kui erilist omadust, mis käib vaid tööga kaasas. Ebaeetilisel viisil dokumentide hankimine on õigustatud, kui hilisem kasu selle üle kaalub.

Pealtnägija tegijad märkavad ka ise kõige enam dilemmakohti just töö eelfaasis ja seda eriti inimestega suheldes. Anonüümsete allikate kasutamine toob pidevalt otsustuskohti. Kuigi telesaate seisukohast on oluline, et inimese räägiks ise oma näoga, sest siis mõjutab ta vaatajat rohkem, on see tähtis ka professionieetikast lähtuvalt, sest identiteedi paljastamine on tõde ja varjamine halb. Kaalutleda tuleb aga tagajärgede üle, mis see inimesele põhjustada võid. Lojaalsus allikatega suhtlemise osas on suur, neid hoitakse ja proovitakse kahjustusi põhjustada võimalikult vähe.

Ajakirjanikud ise tunnevad ka oma töö suurt vastutust just mõju osas, kuna vaatajaskond (inimesed, kelleni lugudega jõutakse) on suurem kui ühelgi teisel meediaväljaandel. Samuti nähakse vastutust selles, et Eesti on väike riik ning paljastused telekanalis võivad inimese elu pea peale keerata ning sealjuures mõjutada ka tema lähedaste käekäiku. Seega on moraalselt õigete valikute langetamisel suur mõju ja tagajärjed, mistõttu on oluline teha võimalikult õige otsus.

3. Kuidas jõuavad Pealtnägija tegijad moraalsete otsusteni ja milliseid väärtuseid peavad prioriteetseteks?

Universaalsetest väärtustest peavad Pealtnägija toimetuse liikmed kõige olulisemaks tõde. Professionaalsetest väärtusest on kõige olulisem avalik huvi. Samas tõde ei ole põhimõtteline ja keskne väärtus, et saaks öelda, et toimetuse on deontoloogilise eetika väärtustaja. Pigem on valitsevaks ikkagi teleoloogiline süsteem, kus teo teeb õigeks

tagajärg. Kui tekib konflikt tõe ja aususe vahel, näiteks salaja filmimise puhul, kaalub tõe paljastamine alati üle ebaetilise käitumise.

Ajakirjanikud väärtustasid kõrgelt ka inimväärikust ja privaatsust. Nii tunnistasid kaks toimetuse liiget, et neile ei meeldi inimeste eraeludesse sekkuda. Teisalt on inimese heaolu nimel ajakirjanik valmis ka enda usaldusväärset ohverdama, seega vastustuse võtmine on omaette väärtus. Samas selgus väärtuste puhul, et ükski neist ei ole piisavalt keskne, et seda ei võiks vajadusel ohverdada. Isiklikud tõekspidamised ei sea piire loo tegemisel, ajakirjanikud näevad end kõrvaseisjatena ja suudavad oma emotsioonid taandada.

Tõe kui väärtuse prioriteetsus ilmnis mitmel juhul. Esiteks sooviti olla vahendatud informatsiooni edastamisel võimalikult täpne, seega eeltöö, kahtlustamine ja kontrollimine on osa igapäevasest praktikast. Seetõttu on ka anonüümsete allikate kasutamine üks probleemseimaid otsustuskohti, isiku identiteet on tõe ja seda ei või varjata. Pigem ohverdatakse lugu ise, kui kasutatakse seda, et inimene ei ole nõus rääkima. Kaalutluse puhul tulevad siis juba mängu allika ebaetilised motiivid, miks ei soovita rääkida avalikult ja pigem loobutakse üldse, kui ei ole võimalik täielikku tõe avaldada.

Uurimuse üheks üllatuslikumaks tulemuseks on kindlasti ajakirjanike jõudmine moraalsete otsusteni. Tulemused ilmestavad, eriti just näidiskaasuste puhul, kui suur vastutus ja risk on uuriva ajakirjaniku töös ning kui palju jääb tegelikult teleekraani taha. Ka kõige keerulisemates lugudes on võimalik heade praktikate abil jõuda parimate lahendusteni. Eneserahuldaja ja ka tapjaveokite lugu suudeti lahendada nii, et inimene kannatas selle läbi võimalikult vähe ja avalikkus sai täpselt nii palju olulist informatsiooni, kui oli selle teema osas vaja.

Moraalselt parima otsuseni jõudmiseks ei ole ajakirjanikel konkreetseid juhiseid ega eeskirju, mida pidevalt järgitakse, ajakirjanduse eetikakoodeks ei ole abistava väärtusega nende töös. Pigem on pikaajase töö kogemusena on välja kujunenud konkreetseid praktikad, mida rakendatakse just keerulisemate lugude puhul. Tõe ja faktide väärtustamiseks saadetakse lood kõigile osapooltele ülevaatamiseks, et eestkätt vältida oma eksimusi, aga ka inimeste kannatusi ja et allikad teaksid, mis neid

õhtul ees ootab, kui Pealtnägijat vaatavad. Allikatega suheldes kasutatakse väga personaalset lähenemist: eelnevalt saadakse omavahel kasvõi mitmel korral kokku. Palju väärtustavad ajakirjanikud ka meeskonnatööd ja omavahelist abistamist.

6. DISKUSSIOON

Käesoleva bakalaureusetöö peamiseks väärtuseks on avameelne sissevaade suure kogemusega uuriva ajakirjaniku töö moraalsesse kaalutusprotsessidesse, mis näitavad üldiselt ajakirjaniku töö eetilist keerukust ning seda eriti uurivate ajakirjanike jaoks, kelle töö omab ühiskonnas suurt mõju. Sellist sissevaadet professionaalse eetika valdkonnas ei ole varasemalt konkreetsete isikute kogemuste põhjal tehtud. Suureks eeliseks oli ka ajakirjanike avameelne suhtlus uurijaga, mille käigus jagati delikaatset informatsiooni.

Töö aitab jäädvustada olulist osa Eesti ajakirjanduskultuurist: kuidas teatud ajahetkel on tegeletud probleemidega ja millised on ajakirjaniku kaalutlused neid lahendades. Samuti peegeldab töö, millised väärtused on ajakirjanike olulised. Üks vastajatest, ajakirjanik Rasmus Kagge, juhtis tähelepanu ajakirjanduskultuuri muutumisele, kui selgitas oma valikuid seoses liputaja isiku avaldamisega. Aastaid varem oleks pandud lehte nii mehe nägu kui nimi, kuid nüüd hoidis ta kiivalt kõik saladuses. Seega ajakirjaniku tundlikkus konfliktsete temade puhul on suurenenud ja üha rohkem pööratakse rõhku eetilisele kaalutlemisele ning arvestatakse inimese ja tagajärgedega, mida lugu kaasa võib tuua. Hea on tõdeda, et Pealtnägija toimetuse liikmed viljelevad professionaalsel tasemel uurivat ajakirjandust ja teevad oma tööd eelkõige ühiskonna parandamise eesmärgil.

Uurimustöö üheks tähtsamaks aspektiks oli ajakirjanike enda lugude kasutamine näidisenä, sest praktikas ei pruugi lahendused alati olla nii must-valged, kui teoorias soovitakse mõelda. See ilmestab ajakirjaniku sisemise arutelu keerulisust konkreetsetes situatsioonides, mille ta on läbi elanud. Ajakirjanik oskab paremini mõtestada oma käitumist ja põhjendada valikuid. Tööd kirjutades oli bakalaureusetöö autori üheks eelduseks arvamus, et televisioonilugudes kasutatakse teadlikult pildi ja heliga manipuleerimist, kuid Pealtnägija puhul see kinnitust ei leidnud. Ilmselt seab piirangud suuresti ka avalik-õiguslik ringhääling, mille reeglite tõttu on ajakirjanikul veelgi suurem vastutus oma tegude ees. Tänapäeva ajakirjanduses on üha olulisemal kohal kiirus, samas kui Pealtnägija toimetuse eeliseks on sõltumatus kiirusest. Tänu sellele on toimetusel võimalik lugudega tegeleda väga pika aja jooksul ning koguda

detaile ja informatsiooni. Kindlasti on toimetusele suureks plussiks ka saate populaarsus ja rahva usaldus, tänu millele jagub neil rohkelt vihjeid.

Edasine uurimus antud vallas võiks keskenduda keerukate lugude lahendamisele erakanalis, kus vaatajanumbrid on seotud rahaga ja konkurents pingelisem. Oluline on sel juhul siiski eeldus, et ajakirjanik ei tooda päevauudiseid, vaid lugu on vajanud pikemat ettevalmistust ja uurimustööd. Igapäevaselt eetrisolevatel uudistesaadetel ja ilmuvatel ajalehtedel on kiirusel liiga suur roll. Sarnase uurimuse võiks läbi viia ka suure töökogemusega ajalehes töötavate ajakirjanike seas. Lisaks võiks mõelda ka sensitiivsetele telesaadetele, kus kajastatakse inimeste õnnetusi, või kriminaalse suunitlusega saadetele, kus uuritakse kurjategijaid.

KOKKUVÕTE

Bakalaureusetöö peamine eesmärk oli selgitada välja suure kogemusega uurivate ajakirjanike nn dilemmaruum ehk oskus märgata moraalse otsustuse kohti erinevates informatsioonitöötamise etappides. Töö tõstas küsimuse, milliseid väärtusi peavad primaarseks uurivad ajakirjanikud ja kuidas on eetilisel keerukas olukorras jõutud hea lahenduseni.

Töö kirjutamiseks kasutas autor kombineeritud meetodit tekstianalüüsist ja süvaintervjuudest. Intervjuude aluseks olid läbiantalüüsitud Pealtnägija saate lood, kus märgiti eelnevalt dilemmatekke kohad. Intervjuude osas andsid ajakirjanikud sissevaate enda arutluse käiku ehk kuidas ja mil viisil lugu tegelikult lahendati ning keerulised otsused vastu võeti.

Tulemuste esimeses osas oli eesmärgiks kaardistada ajakirjanike dilemmaruum ja selgus, et uurivatel ajakirjanikel tekib vajadus moraalse arutluse järgi väga tihti, mistõttu on ka tundlikkus ja oskus dilemmadega tegeleda tavapärasest suurem. Kõige enam väärtustatakse tõde ja avalikku huvi.

Näidiskaasuste analüüsist selgus, et ajakirjanike arutluskäigud ja lõplikud lahendused eetilisel keerukate lugude puhul on väga erinevad. Ei ole konkreetseid praktikaid, mis kohaneks igale juhtumile. Parimate tagajärgede ja vähima kahjuga lahendusteni jõutakse just tänu laiale dilemmaruumile ja väärtusselitusele.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et Eesti ajakirjandusmaastikul kõige järjepidevamalt uurivat ajakirjandust viljelev telesaate Pealtnägija meeskond oskab tänu suurele kogemusele üha enam leida võimalikult väikese kahjuga parimaid valikuid eetiliste dilemmade lahendamises.

SUMMARY

The main objective of this bachelor's thesis is to determine the areas of moral dilemma for experienced investigative journalists and their ability to notice the necessity for moral judgment in different stages of information processing. The thesis examines which values do investigative journalists consider primary and how have they reached satisfying solutions in ethically complex situations.

For writing this thesis the author used a combined method of textual analysis and in-depth interviews. The interviews conducted were based on segments from ETV's "Pealtnägija" program, in which areas of moral dilemma were identified. In the interviews the investigative journalists shared their thought process on how the situation was actually resolved and which were the difficult decisions they had to make.

In the first part of the results the author mapped the areas of moral dilemma revealing that investigative journalists constantly need to discuss and reason moral problems, which is why their sensitivity and ability to deal with dilemmas is higher and better than usual. The most important values for investigative journalists are truth and public interest.

The case analysis, however, revealed that the thought process of journalists necessary for preparing ethically complex news segments and their final solutions to occurring dilemmas were very different. There are no specific moral practices that can be adapted to every case. Solutions that have had the best outcome and have caused least damage are reached due to the wide area of moral dilemmas and ethical values.

In conclusion, the team working on ETV's program "Pealtnägija" - a TV show with the most consistent practice of investigative journalism in Estonia - has an increasing ability for finding best solutions to solve ethical dilemmas with minimized harm.

KASUTATUD KIRJANDUS

- A. van Dijk , T. (1988) *News as Discourse* Larence Erlbaum Associates, Publishers. Hove and London: 111-122
- de Burgh, H. (2008) *Investigative Journalism. 2nd Edition* Routledge: London and New York
- Forman, G. (2010) *The Ethical Journalist: making responsible decisions in the pursuit of news* Wiley-Blackwell Publishing: 270-271
- Brown, F. (2006) *Asking right questions a key to minimizing harm* The Quill: 38
- Keeble, R(2001) *Ethics for Journalists* Routledge: London and New York.
- Elliot, D & Culver, C. (1992) *Defining and Analyzing Journalistic Deception* Journal of Mass Media Ethics, (7)
- F.Smith, R (2008) *Ethics in Journalism* Routledge
- Boda, Z & Szabô, G *The media and attitudes toward crime and the justice system: A qualitative approach* European Journal of Criminology 8(4): 331
- Jeffres, L.W.; Atkin, D. J.; Lee, J-W & Neuendorf, K. (2011) *Media Influence on Public Perception of Ethnic Groups, Generations, and Individuals* The Howard Journal of Communications (22):101-121
- Lawrence Kohlberg. *Essay in Moral Development: Vol. I, The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Ide of Justice.* New York: Harper & Row, 1981. kaudu Gene Forman “The Ethical Journalist” : 21
- Abromovitch, H. (2007) *Stimulating ethical awareness during training.* *Journal of Analytical Psychology* :449-461
- Brown, F. (2006) *Asking right questions a key to minimizing harm* The Quill.
- Braun, P (1987) *Deception in Journalism* Journal of Mass Media Ethics 3(1): 82
- Boyles, N. (2013) *Closing in on Close Reading* Educational Leadership. ASCD.
- Borden, Sandra L. (2007) *Mapping Ethical Arguments in Journalism.* Mass Communication & Society, 10 (3): 275-297

- Fürsich, E. (2009) *In Defense of Textual Analysis. Restoring a challenged method for journalism and media studies* Journalism Studies Routledge 10(2):238-252
- Moores, Trevor T ja Chang, Jerry Cha-Jan (2006) *Ethical Decision Making in Software Piracy*. MIS Quarterly 30(1):167-180.
- Westbrook, T. (1994). *Background: Theory and Research in Moral Development in Professions*. James R. Rest and Darcia Narvaez, eds Hillsdale, NJ, Erlbaum
- Ettema, J ja Glasser, T.L (1998) *Custodians of conscience: investigative journalism and public virtue*. New York: Columbia University Press.
- Reinardy, S. (2010). *Need for Speed onto Internet Clashes with Journalistic Values*. Newspaper Research Journal, (31) 1.
- Rest, J. (1994). *Background: Theory and Research in Moral Development in Professions*. James R. Rest and Darcia Narvaez, eds Hillsdale, NJ, Erlbaum.
- Masso, A. (2012) *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. Loenguslaidid. Kasutatud märts 2014
- Nielsen, K. (2007) *The Qualitative Research Interview and Issues of Knowledge*. Nordic Psychology 59 (3): Lk 210-222
- Eesti ajakirjanduseetika koodeks 3.1. Kasutatud jaanuar 2014
www.eall.ee/eetikakoodeks.html
- Sükijainen, K. (2013) *“Eetiliste dilemmade tekkimine uurivas ajakirjanduses Pealtnägija telesaate näitel”* Seminaritöö, Tartu Ülikool. Sotsiaal ja haridusteaduskond.
- ETV arhiiv *Pealtnägija järelvaatamine*. Kasutatud veebruar 2014
<http://etv.err.ee/arhiiv.php?otsing=pealtnagija>

LISAD

Intervjuude kavad

1. Mihkel Kärmas

2. oktoober: "Tapjaveokid Eesti teel."

Dilemmad

- Mis on teie jaoks eetiline dilemma, kuidas seda enda sõnadega seletaksid?
- Millest lähtud/kuidas lahendad kui loos tekib mõni eetiline dilemma?
- Kui sageli tuleb ette olukordi, kus oled pidanud oma isiklikud tõekspidamised pidanud ohverdama, et mõni lugu eetrisse tuua?
- On sul tulnud ette olukordi, et mingi lugu jääb tegemata, sest see teema liiga tundlik sulle endale?
- Kas ja kui sageli oled tundnud, et mingist teemast oleks võinud jätta loo tegemata?
- Oskad nimetada oma senises praktikas mõne eetiliselt keerulise loo? Viimases hooajal just.
- Miks just see?
- Mis on sinu arust peamine põhjus, mis ajakirjanikul tekib oma töös eetilisi dilemmasid?
- Mis vahe on teie jaoks uurival ajakirjandusel ja igapäevasel?
- Kui palju oled puutunud oma töös kokku eetikakoodeksiga?

Meeskonnatöö

- Keeruliste lugude kajastamisel, kas teil on mingid konkreetsed tööpõhimõtted tekkinud aastate jooksul?
- Kui jah, siis millised need on?
- Kas ja millistel juhtudel arutate probleemset lugude üle toimetuses?
- Kellel jääb viimane sõnaõigus ja miks?
- Oskad tuua mõne näite, kus ei ole olnud rahul üldsuse otsusega mingi probleemi osas?
- Kui palju annate üksteisele tagasisidet?
- Kui tagasisidet annab lugeja/allikas, kas sa üldjuhul räägid sellest ka teistele toimetuse liikmetele?

Tapjaveokid teel

- Kes teema pakkus või kust see leiti?
- Kui suur eeltöö oli antud lool?
- Milliseid probleeme tekkis loo protsessis?
- Milliseid probleemkohti ise tunnetasid antud loo tegemisel? (privaatsus, avalik hukkamõist, allika varjamine)
- Kas oli kordagi kahtlust, et antud lugu ei peaks avaldama? Kui jah, siis milliseid?
- Mida oleks sinu arust saanud antud loo kajastamisel paremini teha?
- Mis on oli sinu jaoks see peamine probleem antud loos?

- Kas uskusid kohe veokijuhti või pani midagi ka kahtlustama? Äkki ongi vaid ühe mehe mure.
- Kui palju kontrollisid allika esitatud väiteid?
- Kas tahtsite/võtsite kommentaari ka hankeid tellivad riigimetsa majandamise keskuse käest?
- Kuidas toimus heli ja pildi valimine, lisasid dramaatilisuse tekitamiseks teadlikult äredamat nooti?
- Kas tundsid, et said kõik ära öeldud lugu kajastades?

Järelkaja

- Kui oluline on teie jaoks, et lugu omaks suuremaks mõju meie ühiskonnas?
- Kui palju mõtled loo tegemise protsessis järelmõjule?
- Kui palju hoiad end kursis, mis lugudega edasi saab?

2. Rasmus Kagge

4 september: "Tuntud ärimehesest liputaja."

Dilemmad

- Mis on teie jaoks eetiline dilemma, kuidas seda enda sõnadega seletaksid?
- Millest lähtud kui loos tekib mõni eetiline dilemma?
- Mis on sinu arust peamine põhjus, mis ajakirjanikul tekib oma töös eetilisi dilemmasid?
- Mis vahe on teie jaoks uurival ajakirjandusel ja igapäevasel?
- Kui palju oled puutunud oma töös kokku eetikakoodeksiga?
- Kui sageli tuleb ette olukordi, kus oled pidanud oma isiklikud tõekspidamised pidanud ohverdama, et mõni lugu eetrisse tuua?
- On sul tulnud ette olukordi, et mingi lugu jääb tegemata, sest see teema liiga tundlik sulle endale?
- Kas ja kui sageli oled tundnud, et mingist teemast oleks võinud jätta loo tegemata?
- Oskad nimetada oma senises praktikas mõne eetiliselt keerulise loo? Viimases hooajast just.
- Miks just see?

Meeskonnatöö

- Keeruliste lugude kajastamisel, kas teil on mingid konkreetsed tööpõhimõtted tekkinud aastate jooksul?
- Kui jah, siis millised need on?
- Kas ja millistel juhtudel arutate probleemset lugude üle toimetuses?
- Kellel jääb viimane sõnaõigus ja miks?
- Oskad tuua mõne näite, kus ei ole olnud rahul üldsuse otsusega mingi probleemi osas?
- Kui palju annate üksteisele tagasisidet?
- Kui tagasisidet annab lugeja/allikas, kas sa üldjuhul räägid sellest ka teistele toimetuse liikmetele?

Prominentne ärimees osutus liputajaks

- Kes teema pakkus või kust see leiti?
- Kui suur eeltöö oli antud lool?
- Milliseid probleeme tekkis loo protsessis?
- Kas oli kordagi kahtlust, et antud lugu ei peaks avaldama? Kui jah, siis miks?
- Mida oleks sinu arust saanud antud loo kajastamisel paremini teha?
- Mis on oli sinu jaoks see peamine probleem antud loos?
- Kuidas käis materjali kogumine looks?
- Kuidas said nõusse selle liputaja?
- Kas detailse tema kohta ei olnud liiga palju, et oleks olnud oht ta ära tunda?
- Milliseid ohte tunnetasid ise lugu tehes? Just selle mehe jaoks, kelle identiteeti hoiti varjus.
- Kuidas toimis siin allikakaitse? See, et kuskil kommentaariumis nime ei avalikustatud.
- Kas tundsid, et said kõik ära öeldud lugu kajastades?

- Kuidas oli tagasisidega, kui teile heideti ette, et oleks olnud tavaline inimene, siis oleks liputaja identiteet avalikustatud, aga prominendi puhul seda ei tehtud?
- Hoidsid sa end kursis, mis mehest edasi saanud?

Järelokaja

- Kui oluline on teie jaoks, et lugu omaks suuremaks mõju meie ühiskonnas?
- Kui palju hoiad end kursis, mis lugudega edasi saab?

3. Roald Johannson

25. september: tugitoolipõllumees Jaak Vackermann ja mahetoetused.

Dilemmad

- Mis on teie jaoks eetiline dilemma, kuidas seda enda sõnadega seletaksid?
- Millest lähtud kui loos tekib mõni eetiline dilemma?
- Mis on sinu arust peamine põhjus, mis ajakirjanikul tekib oma töös eetilisi dilemmasid?
- Mis vahe on teie jaoks uurival ajakirjandusel ja igapäevasel?
- Kui palju oled puutunud oma töös kokku eetikakoodeksiga?
- Kui sageli tuleb ette olukordi, kus oled pidanud oma isiklikud tõekspidamised pidanud ohverdama, et mõni lugu eetrisse tuua?
- On sul tulnud ette olukordi, et mingi lugu jääb tegemata, sest see teema liiga tundlik sulle endale?
- Kas ja kui sageli oled tundnud, et mingist teemast oleks võinud jätta loo tegemata?
- Oskad nimetada oma senises praktikas mõne eetiliselt keerulise loo? Viimases hooajas just.
- Miks just see?

Meeskonnatöö

- Keeruliste lugude kajastamisel, kas teil on mingid konkreetsed tööpõhimõtted tekkinud aastate jooksul?
- Kui jah, siis millised need on?
- Kas ja millistel juhtudel arutate probleemset lugude üle toimetuses?
- Kellel jääb viimane sõnaõigus ja miks?
- Oskad tuua mõne näite, kus ei ole olnud rahul üldsuse otsusega mingi probleemi osas?
- Kui palju annate üksteisele tagasisidet?
- Kui tagasisidet annab lugeja/allikas, kas sa üldjuhul räägid sellest ka teistele toimetuse liikmetele?

Tugitoolipõllumees Jaak Vackermann ja mahetoetused

- Kes teema pakkus või kust see leiti?
- Kui suur eeltöö oli antud lool?
- Milliseid probleeme tekkis loo protsessis?
- Milliseid probleemkohti ise tunnetasid antud loo tegemisel? (privaatsus, avalik hukkamõist)
- Kas oli kordagi kahtlust, et antud lugu ei peaks avaldama? Kui jah, siis miks?
- Mida oleks sinu arust saanud antud loo kajastamisel paremini teha?
- Mis on oli sinu jaoks see peamine probleem antud loos?
- Miks alustasid intervjuud Vackermanniga “libeda jutuga mees” näitest?
- Kust see põld siis leiti, kui see Vackermanni oma tegelikult ei olnud?
- Miks otsustasid ühe põllumehe ikkagi anonüümseks jätta?
- Kelle poole tundsid end hoidvat?
- Kui palju kontrollisid süüdistatava (Vackermann) kohta esitatud väiteid?
- Kas tundsid, et said kõik ära öeldud lugu kajastades?
- Mis tunde tekitas sinus loo tagasiside? (Vackermanni näljastreik)

Järelokaja

- Kui oluline on teie jaoks, et lugu omaks suuremaks mõju meie ühiskonnas?
- Kui palju mõtled loo tegemise protsessis järelmõjule?
- Kui palju hoiad end kursis, mis lugudega edasi saab?

4. Piret Järvis

27.november: “Kasside massiline hukkamine Tallinna Hoiupaigas”

Dilemmad

- Mis on teie jaoks eetiline dilemma?
- Millest lähtud/kuidas lahendada kui loos tekib mõni eetiline dilemma?
- Oskad näiteks tuua mõne konkreetse loo?
- Kui sageli tuleb ette olukordi, kus oled pidanud oma isiklikud tõekspidamised pidanud ohverdama, et mõni lugu eetrisse tuua?
- Kas ja kui sageli oled tundnud, et mingist teemast oleks võinud jätta loo tegemata?
- Oskad nimetada oma senises praktikas mõne eetiliselt keerulise loo?
- Miks just see?
- Mis on sinu arust peamine põhjus, mis ajakirjanikul tekib oma töös eetilisi dilemmasid?

Meeskonnatöö

- Keeruliste lugude kajastamisel, kas teil on mingid konkreetset tööpõhimõtted tekkinud aastate jooksul?
- Kui jah, siis millised need on?
- Kas ja millistel juhtudel arutate probleemset lugude üle toimetuses?
- Kellel jääb viimane sõnaõigus ja miks?
- Oskad tuua mõne näite, kus ei ole olnud rahul üldsuse otsusega mingi probleemi osas?
- Kui palju annate üksteisele tagasisidet?
- Kui tagasisidet annab lugeja/allikas, kas sa üldjuhul räägid sellest ka teistele toimetuse liikmetele?

Kasside hukkamine Tallinna varjupaigas (27. november 2013)

- Kes teema pakkus või kust see leiti?
- Kui suur eeltöö oli antud lool?
- Milliseid probleeme tekkis kasside loo protsessis?
- Milliseid probleemkohti ise tunnetasid antud loo tegemisel? (privaatsus, avalik huvi)
- Kas oli kordagi kahtlust, et antud lugu ei peaks avaldama? Kui jah, siis milliseid?
- Mida oleks sinu arust saanud antud loo kajastamisel paremini teha?
- Mis on oli sinu jaoks see peamine probleem antud loos?
- Kelle poolele tundsid end hoidvat (Larissa või Hanna)?
- Kuidas suhtuda nendesse allikatesse kes kategooriliselt kõike eitavad?
- Kui palju kontrollisid allika esitatud väiteid, näiteks Hanna lugu seenega kassipojast, mida vastas sellel Larissa? Kas see väide oli kontrollitav?
- Miks ei tulnud lõpuks välja seda põhjust, et miks ei taheta teha koostööd? Kas see ei olnud mitte põhiline probleem loos?
- Kuidas toimus heli ja pildi valimine, lisasid dramaatilisuse tekitamiseks teadlikult äredamat nooti?
- Kas tundsid, et said kõik ära öeldud lugu kajastades?

- Kuidas tundus sulle Mihkel Kärmase repliik loo lõpus “Enamus inimesi ei huvita kasside õiguste eest seismine, nad tahavad glamuuri..edasi tuli lugu Koit Toomest”. Tundsid, et see kuidas pilkas sinu teema valikut?

Järelkaja

- Kui oluline on teie jaoks, et lugu omaks suuremaks mõju meie ühiskonnas?
- Kui palju mõtled loo tegemise protsessis järelmõjule?
- Kuidas varjupaiga loo järelkaja sulle tundus? Ametlik kontroll ei tunnistanud suuri vigu, kas tundsid, et pingutasid kahtlustega üle oma loos?

2013 sügishooajal Pealtnägija eetris olnud lood

Pealtnägija 04.09.2013

1. "PN paljastab Rocca al Mare liputaja - edukast ja lugupeetud ettevõtjast pereisa" autor Rasmus Kagge
2. "Heinz Valk" autor Mihkel Kärmas
3. "Üks nädal Keri saarel" autor Roald Johannson

Pealtnägija 11.09.2013

1. "Tüürimehe trauma" autor Mihkel Kärmas
2. "Järjest enam eestlasi leiab endale islami, miks?" autor Rasmus Kagge
3. "Vandenõu teooriad" autor Piret Järvis

Pealtnägija 18.09.2013

1. "Armands Škele ja Kalev/ Cramo tegid Eesti spordi palgasüsteemile karuteene" autor Rasmus Kagge
2. Välislugu "Inside the clan" toimetab Mihkel Kärmas
3. "Vangiunustatud" autor Mihkel Kärmas
4. "Noor virtuoos Simon Eiland" autor Roald Johannson

Pealtnägija 25.09.2013

1. "Hüppeshullud" autor Mihkel Kärmas
2. "Mahepõllumajanduse skeemitajad" autor Roald Johannson
3. "Vigala Sass" autor Mihkel Kärmas
4. "Hegert Mölder – invaekstremist" autor Piret Järvis

Pealtnägija 02.10.2013

1. "Killerveokid" autor Mihkel Kärmas
2. "Jahituristid" autor Mihkel Kärmas
3. "Pääsküla solgidraama" autor Roald Johannson

Pealtnägija 09.10.2013

1. "Eriüksus" autor Rasmus Kagge

2. “Mahepõllumajandus vol2” autor Roald Johannson

3. “Ayahuasca” autor Mihkel Kärmas

Pealtnägija 16.10.2013

1. “SMS LAEN” autor Piret Järvis

2. Georg Kirsberg autor Mihkel Kärmas

3. ”Eriüksus vol 2” autor Rasmus Kagge

Pealtnägija 23.10.2013

1. Toomas Annus autor Mihkel Kärmas

2. Riho Raigi juhtum autor Piret Järvis

3. “Mõõgavõitlus” autor Piret Järvis

4. Dave Benton autor Roald Johannson

Pealtnägija 30.10.2013

1. “Tallinna Lastehaigla ravivõtted” autor Roald Johannson

2. “Los Angelese paparatsod” toimetab Mihkel Kärmas

3. “Ööpäev pantvangidraamat, mis jätab varju hittfilmi Pohmell”
autor Rasmus Kagge

Pealtnägija 06.11.2013

1. “Tomsoni bande” autor Mihkel Kärmas

2. Peeter Rebane autor Piret Järvis

3. “Maire Aunaste juubeli intervjuu” autor Roald Johannson

Pealtnägija 13.11.2013

1. “Prokuröride mäss” autor Mihkel Kärmas

2. “Maraton-operatsioon inimvõimete piiril” autor Rasmus Kagge

3. “Titanic” autor Roald Johannson

Pealtnägija 20.11.2013

1. “Tragöödia Valga haiglas, mille eest keegi ei vastuta” autor Rasmus Kagge

2. “Välislugu Rocky Mountain high” toimetab Mihkel Kärmas

3. “Surfikunnid” autor Piret Järvis

4. "Vähiravija Ernst –Erik Bombe" autor Roald Johannson

Pealtnägija 27.11.2013

1. "Eesti megastaar Koit Toome tõusud ja mõõnad"
autor Rasmus Kagge

2. "Katuserahad" autor Mihkel Kärmas

3. "Kassid" autor Piret Järvis

Pealtnägija 4.12.2013

1. "Hans H.Luige meediaimpeerium" autor Mihkel Kärmas

2. "Retseptidiilerid autor" Mihkel Kärmas

3. "Soolopurjetaja Jaanus Tamme" autor Rasmus Kagge

Pealtnägija 11.12.2013

1. "Naine kaotas trollis käe" autor Roald Johannson

2. "Välislugu - Gon gurling" toimetab Mihkel Kärmas

3. "Loomakaitsjad" autor Mihkel Kärmas

4. "Andi Raig" autor Piret Järvis

Pealtnägija 18.12.2013

1. Kaia Kallas autor Rasmus Kagge

2. Hlle Tänavsuu autor Mihkel Kärmas

3. Transferwise autor Piret Järvis

4. Anett Kontaveit autor Roald Johannson

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Keili Sükijainen (27.02.1991) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “Eetiliste dilemmade märkamise ja lahendamise praktikad Pealtnägija näitel”, mille juhendaja on Halliki Harro-Loit.

- 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus 28. mai 2014